

co. operation

FEMINIZAM S MNOŠTVOM LICA

Pišu i govore:

Iva R. Janković
Nataša Ilić
Sabina Sabolović
Andrea Fraser
stranice 21-28

zarez

Martha

Rosler

ISSN 1331-7970

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 26. listopad 2000, godište II, broj 41 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor
David
Albahari

**Povijest
i
identitet**
stranice 10-11

Novi pravopis, da ili ne?

Pišu:
Slavko Goldstein i Boris Beck
stranice 8-9

Slovenija
Iluzije politike

Pišu i govore
Vlasta Jalušić,
Rastko Močnik
stranice 6-7, 20

Ministarstvo znanosti palo godinu

Piše:
Ivan Padjen
stranice 16-17

Poezija

**Danijel Dragojević,
Milko Valent,
Drago Glamuzina**

stranice 31-32

KAZALIŠTE / KAZALIŠNA GOSTOVANJA

Nataša Govedić, Lada Čale-Feldman, Suzana Marjanić, Ana Janjatović-Zorica
stranice 38-41

9771331797006

zarez**gdje je što****Zarezi**

Info, najave: Sanja Jukić, Gioia-Ana Ulrich, Sanja Romić 4
Parnim valjkom u diplomaciju *Branko Kostelnik* 32

U žarištu

Mjesec na noćnom nebu *Boris Beck* 3
Maraton, infarkt, hitna pomoć *Andrea Zlatar* 5
I dno je početak nečega *Pavle Kalinić* 5
Razgovor s Vlastom Jalušić: Sustav to si ti *Nataša Govedić* 6-7
Razgovor s Davidom Albaharijem: Trenutak kad se istorija lomi *Dejan Kršić* 10-11
Više svijeta, manje banaka *Ante Kuštre* 12
Njemačko sjećanje za budućnost *Davorica Vukov Colić* 13
Razgovor s Nadom Švob-Đokić: Tranzicija teška svima *Grozdana Cvitan* 14-15
Mjesto svih identiteta *Naima Balić* 15
Ministarstvo znanosti palo godinu *Ivan Padjen* 16-17
Europsko lice globalizacije *Biserka Cvjetičanin* 17

Tema: pravopis(i)?

Harry Potter i hrvatski pravopis *Boris Beck* 8
Je li pravopis roba? *Slavko Goldstein?* 8-9

Susjedstvo/sosestvo/komšiluk

Razgovor Stanka Pihlera i Dušana Batakovića: Demonska varijanta *Omer Karabeg* 18
Sarajevska potraga za središnjim dijelom duše *Stanko Andrić* 19
U sjeni propuštene povijesti *Rastko Močnik* 20

Likovnost

Media.art.theory.week *Željko Blaće* 29
Granice 2000 *Jadranka Vinhalter* 30

Književnost

Bachova godina *Danijel Dragojević* 31
Svila, vanilija, jazz *Milko Valent* 32
Špilja plivača *Drago Glamuzina* 32
Razgovor s Romanom Simićem: Kontinent nove proze *Rade Jarak* 33

Glazba

Trostruki poučak *Trpimir Matasović* 34
Beckett s gitarom *Karlo Nikolić* 34
Jedini slobodni u Hrvatskoj *Dalibor Petković* 35
Enciklopedija s propustima *Siniša Bogojević* 35

Film

Informativnost i umjetnost *Juraj Kukoč* 36
Razgovor s Daliborom Matanićem: Sadržaj vidljiv iz naslova *Ana Wild* 37
Greenawayeva ljubljanska karta za raj *Mojca Rapo* 37

Kazalište

Bitka za stjecanje povelje Najveće Žrtve *Nataša Govedić* 38
Čakajoč Slovence *Lada Čale Feldman* 39
Upoznavati se kroz ples *Ana Janjatović-Zorica* 40
Sceničnost duše *Suzana Marjanić* 41

Kritika

Pretiskane peripatetije peripatetika *Neven Jovanović* 42
Od papa do Prijapa *Tomislav Bogdan* 43
Samoironični outsider *Milan Pavlinović* 43
Iz New Yorka i o New Yorku *Sanja Jukić* 44
Ukratko: Quorum *Petar Pelepić* 44
Bijesne lisice nasrću na grad *Jurica Pavičić* 45
Pisac sa zapadne strane *Rade Jarak* 45

Multimedijalni centar Rijeka 46**Reagiranj**

Zločin i kritika *Marin Blažević* 47
Čin nekritičkog obožavatelja *Nebojša Jovanović* 47

Tema broja: co.operation
Priredila *Nataša Ilić*

Feminizam s mnoštvom lica *Iva R. Janković* 21

Izjave: *Sanja Iveković, Marina Gržinić, Lara Boubnova, Katy Deepwell, Milica Tomić, Bojana Pejić, Biljana Kašić, Varsha Nair, Orly Lubin, Edit Andras* 22-23
Razgovor s Martom Rosler: Zar vi niste? *Nataša Ilić, Iva Janković, Sabina Sabolović* 24-25
Životne statistike građana, pribavljene jednostavno *Martha Rossler* 26
Razgovor s Andreom Frase: Kako spektakl okrenuti protiv spektakla *Nataša Ilić* 28

Na naslovnici: *Milica Tomić, Ja sam Milica Tomić, video / performance / instalacija, 1999.*

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIH
PREVODILACA

organizira

**RADIONICU KNJIŽEVNOG
PREVOĐENJA
S ENGLESKOG JEZIKA**

u prostorijama ART NET KLUBA
(Preradovićeva 25), dva puta tjedno

(ponedjeljak i srijeda, 18-19:30)

u razdoblju od 6. studenog

do 13. prosinca 2000. g.

Prijaviti se mogu:

- diplomirani anglisti
- osobe koje se već bave književnim prevođenjem
- absolventi anglistike

Upisi:

23-27. listopada 2000. g. od 10-12 sati

u tajništvu Društva, Ilica 42/II

Upisnina: 100 kn

Sve ostale informacije na telefon
01/48 47 565.

Radionicu sufinancira Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske.

BASTARD BIBLIOTEKA

Slavoj ŽIŽEK: NATO kao lijeva ruka boga? NATO as the left hand of God?
Tetraloško, bilingvalno izdanje eseja koji razmatra pitanja o tvarenju NATO-vih instrukcija na Kosovu i bombardiranju Srbije, tzv. SRJ. Žižek je bog! Ilustrirano, sa 16 stranica u boji!
Cijena: 60 kn

Guy DEBORD: Društvo spektakla
Tema: situacionističko djelo, jedan od tekstova koji je izradio ogroman utjecaj na formiranje evropske Nove ljuvice u sedamdesetim i osamdesetima, ali i ključnu polazište mnogih postmodernih i medijskih teorija. Must have!
Cijena: 60 kn

Dubravka UGREŠIĆ: Kultura laži 2
Druga, proširena i izmijenjena izdanje svjetski poznate knjige nagrađene mnogim prestižnim nagradama, između ostalih Charlesa Willisa, evropskom nagradom za književnost 1996. Kao što je vidljivo iz recenzija prvog, rasprodanog izdanja ove knjige, *Dubravka Ugrešić* domaćin publici nije potrebno posebno predstavljati.
Cijena: 80 kuna

Igor MANDIĆ: Prijapov problem
Vulgarni esej ili esej o vulgarnosti? Dugo očekivano knjiga iz pera poznatog i plodnog autora: kolektivna esej o međudodnosima pornografije, erotike, umjetnosti i književnosti. Bogato ilustrirano!

USKORO IZLAZI IZ TISKAR:

Peter MLAKAR: Uvod u Boga
Eseji o Bogu i prazniku koje je ovaj član odjela za prijelaznu filozofiju NSK držao prije konzulata *Laibacha* i izložbi *TRAVNA*. Idealan poklon za božićne praznike! *God is God!*

Jean Bethke ELSHTAIN: Muškarac u javnosti - žena u sjeni [žene u društveno i političkoj misli]
Tekstualni doprinos teoriji i praksi feminizma.

ARKIZIN D.O.O.
ILICA 174, HR-10000 ZAGREB
TEL: +385 1 / 3777866
FACS: +385 1 / 3777867
WEB: WWW.ARKIZIN.COM
E-MAIL: ARKIZIN@IAMIR.NET

U SVIM BOLJIM KNJIŽARAMA!

u žarištu

Vjera i politika

Mjesec na noćnom nebu

Maradona se fiksa kokainom, drogom bogatih, umjesto da snifa ljepilo i višak mukom zarađenih dolara udijeli potrebitima

Boris Beck

Pozivamo sve političke subjekte i voditelje udruga proizašlih iz redova hrvatskih branitelja da se suzdrže od radikalne politizacije... čini se da je bilo slučajeva – kako to biva u svakom ratu – da su ponegdje prekoračene granice nužne obrane... pravna država mora osigurati i štiti pravo svih svojih građana...” U tim člancima hrvatskog političkog *creda* ne bi bilo ništa posebno da se ne nalaze u poruci sa zasjedanja hrvatskih biskupa održanog 21. rujna u Poreču. Nisu preneseni ni u jednim dnevnom ili tjednim novinama (osim *Glasa koncila*), a Stipe Mesić ih je otklonio kao petljane Crkve u politiku. S druge strane, primajući Paramhansa Svamija Mahesvaranandu pohvalio je njegovo promicanje joge koja nam može pomoći *naći ravnotežu i napustiti mržnju* jer “mržnja je posljedica ratova, a nije im uzrok.” Od vjere se, dakle, očekuje da se ne miješa u politiku, ali da spremno uskoči otklanjati njezine pogubne posljedice. Nadalje, predsjednik koji ne upriličuje molitvene doručke i postrojene vojnike ne pozdravlja s *Bog vas blagoslovio* bez ustezanja rabi terminologiju vjersko-mističnog porijekla, a iznosi i metafizičke sudove.

Jedna, sveta, apostolska i katolička

Isključivanje kršćanstva iz javnog života i njegovo smještanje u privatnost, pri čemu se govor kršćanstva ustupa drugim govornicima, što je oboje vidljivo u nastupima našeg predsjednika, dvije su strane dekrizacijacije društava i jezika Zapada. Božić se svodi na obiteljski blagdan (a nije više dolazak Otkupitelja među ljude), slavljenjem rođendana istiskuje obilježavanje imendana (kao veze sa svecem u nebu), a minuta šutnje posve je zauzela mjesto molitve za mrtve (i ljude ostavila nijeme pred smrću). Budući da kršćanstvo i nije drugo nego vjera u Boga koji je otkupio svijet te daje život poslije smrti, lako je zbrojiti ostatke ostataka nekad cvatuće kršćanske civilizacije.

Crkva slični književnosti: obje imaju velikane i patuljke, remek-djela i mračne stranice, blistave trenutke i dosadna stoljeća; obje svojim brojnim tradicijama i zamršenom simbolikom odbijaju površne posjetitelje koji im bezvoljno okreću leđa ili posežu za njihovim trivijalnim varijantama; obje putujući kroz vrijeme zapravo stoje na mjestu. No prva stranica Crkvene povijesti, za razliku od povijesti književnosti,

nije neispisan list. Kako je opisano pred kraj Biblije, Crkvu je osnovao osobno Krist. A budući da ljudima prenosi riječi koje nije sama izmislila, njezini su je oci rado uspoređivali s mjesecom koji nema vlastita svjetla, nego

dila, od svake istine napravila laž, od svake čestitosti duševnu podlost.” Papina isprika zbog *nasilja u ime istine* izrugana je prije nego je rastumačeno kako su to novi naraštaji krivi zbog zločina predaka; Crkvu se u naše dane sum-

je i monofizita. Umjesto svega toga duševni mir potražili su u, kako stoji u *Novom katekizmu* (ne pobrkati s *Katekizmom Katoličke crkve!*), sasvim običnim stvarima: malo kruha s oltara, u glasu skupa u Rimu, u riječima opraštanja. Ništa mudro!

Ledena pravda i gorljiva ljubav

Naše je stoljeće udijelilo papama, svjetovno razvlaštenima, titulu *moralnog autoriteta* umjesto zvučnog naziva *Pontifex Maximus* ili poniznog *sluga slugu Božjih*. Ali to je još jedan od dekriziranih izraza koji ništa ne znači u svijetu u kojemu ni osnivač Crkve ni knjiga u kojoj je osnivanje opisano ne uživaju osobit ugled. Koliko je neprevodiv crkveni moral na svjetske jezike najočiglednije je na najskliskijem od svih morala – spolnom. Iako je Crkva bogata mnogočime (zgradama, slikama i kipovima; tajnama, enciklikama i dugovima; svecima, mučenicima i herećima), izlog njezina *sex shopa* prilično je jadan: nudi samo dva artikla i to po visokoj cijeni. Jedan je život u celibatu, a drugi kršćanski brak u kojem su partneri (muško i žensko, kako je već Bog stvorio čovjeka) ravnop-

Nadbiskup Bozanić kaje se za grijeh zagrebačke Crkve, 29. rujna 2000.

ga dobiva isključivo od sunca. S obzirom na to da je Krist jedan i svet te da je svoju poruku čitavom čovječanstvu prenio apostolima dok od Novog zavjeta nije postojalo još nijedno slovo, Crkvenim ocima bilo je samorazumljivo da je i Crkva jedna, sveta, apostolska i katolička, to jest sveopća.

Situacija se odonda zakomplcirala. Nad današnjim Zemljanima sjaju tisuće sunaca, a njihova svjetla odražavaju tisuće tisuća satelita. Tko god kaže da govori istinu, svu istinu i ništa osim istine,

njiči zbog prozelitizma prema Židovima, a nije navedeno da je Toma Akvinski zagovarao pravo židovskih roditelja na odgoj dje-

Iako je Crkva bogata mnogočime, izlog njezina sex shopa prilično je jadan

ce u svojoj vjeri; podsjeća se da je vjera privatna stvar, ali se propušta objasniti kako će dotični privatnici o svojoj vjeri međusobno komunicirati bez i djelića javnog prostora; papina *nezabludivost* pri objavljivanju vjerskih istina *ex cathedra* krivo se naziva *nepogrešivošću* i karikira dotle da pomislite kako je s njim opasno igrati par-nepar; u novinama možete pročitati da je Crkva zatućana, ali ne i da je Sv. Augustin osporavao znanstvenu utemeljenost horoskopa ili da je Sv. Jeronim opširno dokazivao kako su žrtve masovnih silovanja onodobnih barbara posve nedužne te da je sav grijeh ostao na tijelu počinitelja tih gnusnih zločina.

Hrvatske novine tvrdoglavo polemiziraju s Crkvom iz doba *Syllabusa* kojim je Pio IX. osudio komunizam, liberalizam i neograničenu vjeru u napredak, kada je Crkva prkosno okretala leđa demokratskim i socijalističkim pokretima te zbog toga bila teško kažnjena – građani i radnici okrenuli su leđa njoj. Nisu primijetile da je Veliki rat (koji su nazvali Prvi pošto je poslije njega došao Drugi, još veći) donio bitnu promjenu: kada stojite oči u oči s Armagedonom, debate o modernizmu gube čar. Zanimarile su krize modernoga doba – naftnu, generacijsku, ekološku ili dužničku – koje su pokazale da od nedavno blaženi Pio IX. i nije bio tako naivan. Zato *Dan mladih* u Rimu, s dva milijuna sudionika, pospradno nazivaju *Papin Woodstock*, a prelaze preko toga da govori o živom interesu za ono mjesto, kako je to rekao Sv. Hipolit Rimski, “gdje cvate Duh”. Pa tim su mladima dramatičnija zbivanja iz 1870. u doba I. vatikanskog sabora, vezana uz dogmu o papinoj nezabludivosti i propast Papinske države, podjednako daleka kao još dramatičnija zbivanja oko II. nicejskog sabora 787. i ikonoklastičkih borbi ili sabora u Efezu 431. i Kalcedonu 451. kada se rješavao dubok sukob između ortodoksi-

ravni, otvoreni radanju djece (broj nije propisan!) te vjerni jedno drugom do smrti. Sve ostale seksualne prakse smatraju se *kršćanski neispravnima*. Budući da svijet nastanjuju osim svetaca i ljubavnici, ljubavnice, rastavljeni, nevjenčani, žigoli, prostitutke, striptizete, pornofili, fetišisti, kandaulisti, svingeri, voajeri, bigamisti, onanisti, homoseksualci i biseksualci, vrlo mnogo muškaraca i žena, više ili manje religioznih, ne može dobiti crkveni atest za svoje seksualne prakse – iako mogu računati na strpljivo uho razborita ispovjednika.

Kako je takva ledena pravda spojiva s ljubavi u kojoj se gorljivo priča? Onako kako je, gledajući mjesec na noćnome nebu, Sv. Ivan Zlatousti sastavio govor koji bi mladi muževi trebali izreći svojim suprugama: “Uzeo sam te u svoje ruke i volim te, volim te više od svojega života. Jer sadašnji život nije ništa, i moj najgorljiviji san jest provesti ovaj život s tobom tako da budemo sigurni da nećemo biti odijeljeni u onome koji nam je namijenjen. Stavljam ljubav prema tebi iznad svega i ništa mi ne bi bilo bolnije nego kad ne bih uvijek mislio kao ti.” Te riječi (prelijepo, zar ne? nikakvo čudo da su ga zvali Zlatousti) govore o ljubavi, koja, kao i moral *moralnog autoriteta*, nije od ovoga svijeta. Uostalom, ni *jubilej* preveden na ekonomsko-politički jezik ništa ne znači. U starozavjetnom Izraelu bilo je to razdoblje kada su dugovi poništavani, a robovi oslobođani. Kolika bi to 2000. godine bila nada za zemlje Trećeg svijeta ne usudujem se ni zamisliti – ali tu smo već na terenu moralnih autoriteta Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda.

Srce koje gori od ljubavi

Na novinarsko pitanje je li primijetio kakve izljeve mržnje prema Katoličkoj crkvi Mesić je odgovorio (*Jutarnji list*, petak 13. listopada): “Nisam to primijetio. To je nečija fikcija, imagi-

nacija. Ako je biskup Jezerinac to primijetio, onda bih volio čuti gdje je to primijetio.” Pa, recimo, u *Nacionalu* u kojemu je 27. rujna pisalo da su biskupi *skupina klerotudmanoida* te da su “prešutno usvojili tudmanističku tezu po kojoj Hrvati u obrambenom ratu nisu mogli počiniti zločina”; ili je možda primijetio naslov u *Globusu* od 29. rujna *Biskupi protiv vlade*; možda je stigao pročitati u *Jutarnjem listu* od 30. rujna da je “Hrvatska biskupska konferencija poručila da ova vlast nije i njihova”; a možda mu je zapeo za oko naslov u *Novom listu* od 1. listopada *Crkva okreće leđa pravdi*. Kao da Kuharić nije 10. kolovoza 1991. u Petrinji rekao: “Ako je moj protivnik spalio moju kuću, ja neću spaliti njegovu. Ako je razorio moju crkvu, ja neću dirnuti njegovu, dapače, čuvat ću je. Ako je napustio svoj dom, ja neću ni igle uzeti iz njegovu. Ako je ubio mog oca, brata, sestru, ja neću vratiti istom mjerom nego ću poštivati život njegovu oca, brata, sina, sestre.” Kao da to nije ponovio u Hrastovici 24. kolovoza 1995. Kao da komisija *Invictia et pax*, također nedavno javno izrugana, nije 12. rujna 1995. pozvala državne vlasti da zaštite ljude i imovinu na oslobođenim područjima, istakla da odbjeglo stanovništvo ima pravo na povratak te osudila palež i pljačku.

“Ovo je vječno, a mi smo prolazni,” rekao je Mesić nakon svoje porcije Bacha na Varaždinskim baroknim večerima. Tu izjavu ne valja slušati u glazbenom ključu, već u političkom: ogradio se od tragikomičnih mesijaničkih pretenzija svojega prethodnika, ništa manje blasfemnog od pornosvetice Madonne. Srećom su ta vremena prošla u nepovrat, a s njima i karikature poput don Bakovića i patera Lasića. Laže HDZ kad tvrdi da Crkva igra u istom timu s generalima i nogometasima – što dakako ne znači da je Crkva imuna na grijeh. Origen, divan mislilac koji je smatrao da anđeli potječu od iščezle civilizacije, a kojem je svetost izmakla zbog doslovnog čitanja Svetog pisma, napisao je: “Gdje je grijeh, tu je mnoštvo, tu su raskoli, tu su krivovjerja, tu su razilaženja” – što je i povijest Crkve ukratko. No ima pravo i v. Terezija od Djeteta Isusa: “Shvatila sam da Crkva ima srce, i da to srce gori od Ljubavi”.

Tapkanje u mraku

Ja ne očekujem da se DHK zavije u crninu zato što je Ivan Trnski traljav pjesnik, u mladim Turcima ne vidim janjičare i ne pada mi na pamet zatražiti ispriku od homoseksualca zbog širenja AIDS-a (u ime seksualnih sloboda). Čak se ne ljutim ako tko u Crkvi ne vidi ništa osim zahrđalog dinosaurusu koji dobro dođe jedino za izdavanje potvrda. Ali radovalo bi me da se više u Crkvi *a priori* ne gleda samo inkvizitoricu, dogmata i licemjerku, nego i propovjednicu milosrđa kojeg podjednako nedostaje zagrebačkim vozačima i WTO-u. Jer unatoč svim onim tisućama sunaca i tisućama tisuća satelita, ispravite me ako griješim, svjetska tama nije ništa manja. Uvjeren sam da ljudi i dalje u mraku traže Boga, ali i da je to traganje potaknuo Bog koji traga za čovjekom. Moralni autoritet *moralnog autoriteta* izvire jedino iz njih. ☒

INF₅₀

l i s t o p a d 2 , , ,

Cenzura u Hrvata

Sanja Romić

Na prošlotjednoj se sjednici Vijeća Nakladnika Hrvatske čulo: *Croatia Projekt* ne smije izlagati na zajedničkom nacionalnom štandu na predstojećem sajmu knjige!" Ta jednoglasna odluka, odnosno izglasano nepovjerenje *Croatiji*, nesuđenom sto prvom hrvatskom izlagaču, sve je samo ne slučajna ili pak neobjašnjiva. Naime, već sam odabir autora (Adolf Hitler, Mladen Schwartz, Ante Pavelić) ili naslova (*Razgovori s Hitlerom*, *Mein Kampf*, *Slobodni zidari*, *Protokoli*, *Židovi i Adolf Hitler*) kao i činjenica da sporna djela u nas postoje već duže, ali da ih se iz široj javnosti neobjašnjivih razloga nije htjelo ranije prezentirati, korijeni su ovakve zajedničke odluke Vijeća. Nadalje, po riječima predsjednika Vijeća Alberta Goldsteina ne bi se smjela previdjeti i činjenica da bi zajedničkim predstavljanjem na našem nacionalnom štandu u Frankfurtu izdavači i naša zemlja mogli snositi pravne posljedice takve u najmanju ruku neozbiljne i za mnoge uvredljive odluke. Naime, njemački i austrijski zakoni strogo zabranjuju prodaju knjiga takvog i sličnog sadržaja pa one, između ostalog, nisu dostupne javnosti ni putem Interneta! U prilog donesenoj odluci kraćim su se komentarima pred izglasavanje izjasnili Mirko Tripalo, predstavnik *Leksikografskog zavoda*, Ivica Matijević, predsjednik tvrtke *Sims*, Kruno Zakarija iz naklade *Kruzak*, Valter Lisica, predstojnik *Otokara Keršovanija*, Nenad Begović iz *Modernih vremena* te Mišo Nejašmić iz naklade *Jesenski i Turk*, odreda se pozivajući na već spomenute pravne odredbe kao i moralna načela. ☒

Hallo s Medvešekima

Gioia-Ana Ulrich

Hallo aus Berlin televizijski je tečaj njemačkoga jezika koji je BBC proizveo u suradnji s *Goethe Institutom*. U siječnju ove godine Hrvatska je televiziju stupila u kontakt sa zagrebačkim *Goethe Institutom* kako bi zajednički realizirali TV-tečaj njemačkoga jezika, a spomenuti tečaj *Hallo aus Berlin* bio je polazna osnova. Zajedničkom suradnjom nastao je vlastiti, posve novi

tečaj. Od deset epizoda izvornika nastalo je trideset pet epizoda u hrvatskoj prilagodbi. Samo devet mjeseci nakon prvih razgovora tečaj je realiziran, što ne bi bilo moguće bez fantastičnog timskog rada autorice scenarija Mire Kruhan, urednice Marije Vukelić, glumaca Renéa i Svena Medveška te *Goethe Instituta*. Tečaj njemačkog jezika kontrastivno uključuje hrvatski jezik, osmišljen je prema modernim, didaktičkim i psihološkim spoznajama na području učenja, primjenjuje pripovjedački i dijaloški princip posredovanja jezika, a humorom i jezičnom dosjetkom omogućit će lakši pristup njemačkome jeziku. Autori se nadaju da će tečaj ostaviti tragove ne samo u medijskom smislu, nego i u nastavnoj praksi mnogih nastavnika njemačkoga jezika. TV-tečaj će se prikazivati cijelu školsku godinu, a *Goethe Institut* će sljedećih mjeseci objaviti popratni materijal za nastavnike njemačkoga jezika te u različitim županijama organizirati informacijske seminare kako bi se tečaj što bolje iskoristio u nastavi. Dio promidžbenih troškova kao što je tiskanje postera i priručnika za nastavu financira se sredstvima Pakta stabilnosti. Tečaj se emitira svakoga petka na Prvom programu HRT-a u okviru Znanstveno-obrazovnog programa. ☒

najave

Dani Ivana Slamniga u Osijeku (26, 27. i 28. listopada 2000.)

Sanja Jukić

Dan 26, 27. i 28. listopada bit će održan znanstveni skup *Dani Ivana Slamniga u Osijeku* da bi se znanstvenim pristupom (re)valorizirati kompleksni znanstveno-pjesnički opus Ivana Slamniga koji, uz Boru Pavlovića, a prema riječima književnika i znanstvenika *Gorana Rema*, idejnoga pokretača i organizatora simpozija, predstavlja početak *moderniteta hrvatskoga pjesništva*, ali i *anticipatora ukupnoga nastupa postmoderniteta u hrvatsku književnost*.

Skup će se realizirati u nekoliko programskih jedinica. Prvog dana u osječkoj Galeriji likovnih umjetnosti bit će održano predstavljanje knjige Ivana Slamniga *Svjetska književnost zapadnog kruga*. Drugi dio održat će se u svečanoj dvorani osječkoga Pedagoškog fakulteta, a obuhvatit će *izlaganja o pjesničkom i književnoznanstvenom djelu Ivana Slamniga*. Pozvani su Dubravka Oraić Tolić, Cvjetko Milanja, Aleksandar Flaker, Branimir Bošnjak, Pavao Pavličić, Krunoslav Pranjić, Krystyna Pienianzek, Dubravka Brunčić, Peter Deutschmann, Sanja Jukić, Zlata Šundalić, Goran Rem, Marina Kovačević, Sanda Ham, Nikola Vončina, Boguslav Zielinski, Zvonimir Mrkonjić, Stanislav Marijanović, Helena Sablić Tomić, Zlatko Kramarić, Kristina Peternai, Morana Čale, Tatjana Jukić, Tvrtko Vuković, Ružica Pšihistal, Miroslav Šicel, Miroslav Mićanović, Milorad Stojević, Julian Kornhauser, Zoran Kravar, Josip Užarević, Stjepan Lukač, Branko Maleš, Julijana Matanović i Dean Duda. U istome prostoru predstaviti će se zbornik *Autor, pripovjedač, lik* priredivača Cvjetka Milanje.

Četvrta žanrovska jedinica skupa – predstavljanje knjiga izabranih pjesama Ivana Rogića Nehajeva, Milorada Stojevića, Slavka Jendrička i Zvonka Makovića – preselit će se u prostor osječke Galerije likovnih umjetnosti, gdje će se održati i multimedijska izložba-predstavljanje dvoautorskih mapa *Andeli* (Stipešević/Rešicki) i *Psi* (Faktor/Rem).

Drugi dan će završiti pjesničkom večeri mlade hrvatske lirike u već spomenutom galerijskom prostoru. Tamo će se okupiti pjesnička imena devedesetih poput Tatjane Gromača, Lane Derkač, Radenka Vadanjela, Tvrtka Vukovića, Alena Galovića, Ivana Hercega, Dorte Jagić, Ivice Prtenjače, Sandra Gobe, Kornelije Pandžić, Marijane Radmilović, Marinka Plazibata i Brune Andrića-Brmbe. Cijelo zbivanje začinit će osječka glazbena skupina *Dogo Argentino* i gitaristička izvedba *Butch'n'noise guitar*. Trećega dana će na brodu između Osijeka i Iloka biti upriličena izvedba *Brod, rijeke, granica*, a u dvorcu Ilok *Ludistični kvadrati* Dubravka Matakovića i *Enografski ludus srijemskog vinogorja* Petra Čobankovića.

Pokušat će se, koliko to sredstva budu dopuštala, to događanje pretvoriti u tradicionalno znanstveno okupljanje. ☒

ukratk

Časopisi

Hrvatsko zagorje, časopis za kulturu Krapinsko-zagorske županije, *Kajkaviana*, *Donja Stubica*, broj 1, god. VI, Krapina, srpanj 2000, glavni urednik Ivan Cesarec

Antonija Zaradija Kiš

Časopis *Hrvatsko zagorje* osnovan je 1969, a prestao je izlaziti već nakon dvije godine da bi se nakon 24 godine u novom ruhu pojavio 1995. Cjelovita bibliografija petogodišnjega redovitog izlaska prikazana je u posljednjem prilogu najnovijega broja. Svi do sada objavljeni prilozi u šest tiskanih knjiga, prikazani su u 16 različitih tematskih jedinica. U prvoj i stalnoj cjelini *Županijsko obzorje* objavljeno je do sada tridesetak vrijednih znanstveno-stručnih članaka povjesničara, povjesničara umjetnosti, jezikoslovaca i

drugih kulturnih i znanstvenih djelatnika, čiji su radovi rasvijetlili mnoge manje poznate povijesno-kulturne segmente Hrvatskoga zagorja. Svaki novi broj časopisa nudi temu koja se odnosi na odabrano naselje (Zabok, Zlatar, Krapina, Donja Stubica, itd.) čiji stručni prilozi omogućavaju svestranije povijesno, društveno i kulturološko upoznavanje određene mik-

roregije.

Prilozi ovogodišnjega broja svrstani su u deset povezanih tematskih cjelina od kojih je prva posvećena privlačnom mjestu na najvažnijem prometnom pravcu od Zagreba prema Maceglju *Svetom Ivanu Začretju* zapisano još u popisu župa kanonika Ivana, arhidakona goričkoga, davne 1334. god. Kronologija mjesta i njegove najbliže okolice razotkriva bogatu prošlost kraja i imena mnogih značajnih ljudi poput Lavoslava Vukelića, Marije Jurić Zagorke, Ivana Kukuljevića Sakcinskog i dr., na čijim se životnim putovima našao i Sv. Križ Začretje. Zapaženo je da istraživanje prapovijesti svetokriškoga kraja budi sve veći interes arheologa koje u budućnosti očekuje sustavnije i detaljnije istraživanje, s obzirom na dosadašnje bogate i vrijedne nalaze koji su 1985. god. potakli veliki projekt *Arheološka topografija Hrvatske – Županija krapinsko-zagorska* Instituta za arheologiju u Zagrebu. Dobro očuvana iznimna urbana fizionomija mjesta

danas predstavlja autohtonu aglomeraciju u zagorskom pejzažu. Uz portret istaknutoga hrvatskoga umjetnika Ivana Lovrenčića, rođenoga Svetokrižanina, čije likovne radove susrećemo listajući stranice časopisa, slijedi prikaz posebno značajnih ovogodišnjih kulturnih zbivanja, poput prikazivanja komične opere domaćega skladatelja Zorana Novčića *Tajna krapinskoga ključa* te izložbe likovne kolonije *Jesen u Krapinskim Toplicama*. *Književni prilozi* u ovom broju donose stihove Božidara Brezinščaka Bagoles, Mladena Kušca, Ivana Hercega, Stjepana Majdaka, Gordane Dugorepec, dvadeset haiku zapisa o Krapini s ovogodišnjih *Hai-ku dana* Dubravka Ivančana te prozu Mirka Ivanjaka, Marine Kolar i Darka Oreškovića. Posebno valja naglasiti kajkavski prepjev glasovite Jesenjinove Breze koji je priredio Ivica Jembrih.

Spomenička baština ovoga broja pojašnjava značaj sela muzeja *Staro selo* u Kumrovcu uz čiju se kronologiju razvoja sagle-

dava jedinstveni značaj muzeja *in situ*, o kojemu je impresivno pisao Peter van Mensch iz Nizozemske, napominjući iznimnu edukativnu vrijednost upravo ovoga prostora gdje se u petnaestak autentičnih stambenih objekata predočava "način življenja, materijalna i duhovna kultura stanovnika Hrvatskoga zagorja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća." *Dokumenti* sadrže tri svjedočanstva koja pronicu u život zagorskoga seljaka, evocirajući prošla vremena koja kriju mnoge nepoznanice među koje spada i porijeklo imena imanja Njeguš nedaleko Trgovišća. *In memoriam* ne tako davno preminulom Krapinčaninu Mirku Draženu Grmeku zaključen je dojmivim stihovima profesora Grmeka *Krapinski sonet*. Nekoliko posljednjih strana časopisa redovito je rezervirano za *Književne osvrt* koji se ne odnose isključivo na regionalnu lijepu književnost, već i na znanstvene i druge radove u kojima se obrađuje svekoliko bogatstvo Hrvatskoga zagorja. ☒

U našim dnevnim i tjednim novinama redovito na prvim stranicama možete pronaći one krugove različitih boja, rasječene na kriške glasačkog tijela, koji statistički prikazuju stanje našega javnog mnijenja. Tako, prošloga tjedna, saznajemo da čak 70% našega pučanstva (doduše na izbornom uzorku od svega tisuću građana) smatra da treba smanjiti ovlasti Predsjednika Republike, a samo 18, 2% ispitanika na isto pitanje daje odgovor "Nipošto". Ti krugovi i kružići, koji sada prikazuju odnos moći o ovlasti predsjednika i premijera, vjerojatno nemaju nikakvog utjecaja na raspravu i odluku koja će biti donesena u Saboru. Sve čekam kada će se u novinama napokon pojaviti krug čiji će odsječci davati odgovor na pitanja: "Smatrate li da se studij u Hrvatskoj treba plaćati?" "Podržavate li ideju osnivanja privatnih sveučilišta?" Znam da je mogućnost javne rasprave o bilo kojem zakonu, čija je izrada sada u tijeku, bitno smanjena zaokupljenošću nacije i medija pitanjem "Predsjednik ili Premijer" – točnije: Mesić ili Račan, jer u nas to nije toliko načelno pitanje koliko je neposredno vezano za osobe što obnašaju te nevesele dužnosti. Pa ipak, možda bi trebalo upozoriti kako je javna rasprava o novom zakonu o visokom školstvu upravo u svom vrhuncu, iako o tome mediji naročito ne izvješćuju. Nažalost, bojim se da ni anketa provedena u sveučilišnoj zajednici – koja bi, dakle, uključivala i nastavnike i studente – ne bi dala naročito visok postotak o njihovoj angažiranosti u raspravu.

Parnica Kraljević – Jeren

Prema odluci ministra Kraljevića rasprava je zasad otvorena do 15. studenog, a Nacrt zakona, kao i rasprave održane u Ministarstvu znanosti tijekom lipnja i srpnja ove godine, dostupni su na Web-stranicama Ministarstva znanosti i tehnologije. Prema zahtjevu Senata (čitaj: suprotstavljene strane Jeren) javna rasprava trebala bi trajati barem još

šest mjeseci. Svakome tko je iole zainteresiran za tu temu (na primjer, svakom roditelju ili potencijalnom roditelju čije bi djetete/djeca dogledno mogli poželjeti studirati) sa strahom preporučujem otvaranje tih stranica. Neće baš biti lako ni asistentima, mladem znanstvenom kadru, od kojih se zahtijeva napredovanje po akademskoj ljestvici u priličnom brzom tempu.

Rasprave dostupne na Webu Ministarstva vođene su vrlo ozbiljno, ali i otvoreno, i u njima su osim predstavnika samog Ministarstva redovito sudjelovali i predstavnici Nezavisnog sindikata

gotovo totalna imobilnost sveučilišnog sustava. Nepostojanje intelektualnog tržišta. Dok su u zapadnom svijetu sveučilišna zanimanja jedna od mobilnijih i nesigurnijih, kod nas je izbor za asistenta u dvadeset petoj godini života siguran put prema profesorskoj penziji u šezdeset petoj. Dakako, na istome radnom mjestu, u istom gradu – kad ionako nemamo sveučilišnu konkurenciju. Sada dolaze oni podaci koje bi od srama bilo pametnije u javnosti prešutjeti: broj asistenata koji doktorira u kasnim četrdesetim, broj profesora koji u razdoblju od pet i više godina nisu

voj mi živimo i radimo, sa situacijom kojoj nedostaju unutarnji mehanizmi vrednovanja. U razvijenim zapadnoeuropskim zemljama, naime, znanstvene zajednice zadržavaju interne kriterije znanstvenoga rada i na temelju njih kriterije društvene valorizacije toga istog posla. U javnom hrvatskom diskursu uočljive su nebrojene predrasude i omalovažavanja znanstvenoga rada: od činjenice da se i znanost i obrazovanje i kultura u načelu smatraju beskorisnim "vrecama bez dna", do neshvaćanja zašto sveučilišni profesor ne može imati satnicu predavanja 24 sata kao

nju javnosti, bit će to tema financiranja sveučilišta, odnosno pitanje hoće li se plaćati školarine. Budući da u Hrvatskoj ne postoji razvijeno privatno visoko školstvo, nema ni moguće podjele u kojoj bi se školovanje na privatnim sveučilištima plaćalo, dok bi studij na državnim fakultetima bio kao i dosada, "uglavnom besplatan". Dakle, školarine bi se, prema novom zakonu, plaćale na svim studijima, ali bi postojao sistem državnog kreditiranja studenata i različiti modeli vraćanja tih kredita (ovisno, nadam se, o istinitom prikazivanju materijalnog stanja). Pomoćnik ministra dr. Darko Polšek lijepo je to sročio na subotnjoj raspravi HSS-ovaca o stanju na sveučilištu: "Sve europske zemlje teže uvođenju školarina, samo je pitanje na koji način. Ovaj potez je radikalniji i jasno je da će studenti biti protiv njega, ali vrijeme je da uhvatimo korak s Europom" (*Jutarnji list*, 22. listopada 2000). Suzdržat ću se od niza literarnih usporedbi koje mi padaju napamet kad pred očima imam sliku hrvatskih sveučilišta koja "hvataju korak s Europom". Evo samo nekoliko sportsko-medicinskih asocijacija: maraton, lipsanje, infarkt, hitna pomoć, insuficijencija srca. Ovaj tekst ionako nema ambiciju argumentiranja za i protiv, već samo upućivanja zainteresiranih strana da pogledaju na www.mzt.hr što im se u zakonu priprema i kakve su reakcije, kakvi prigovori i komentari, u dosadašnjoj raspravi.

Roditelje malodobne djece pokušat ću jedino utješiti da će za deset ili petnaest godina, kad otplate zadnju ratu kredita kojim su proteklih godina osiguravali stambeni prostor ili elementarni život, moći oročnom glavnicom kredita (u DEM, dakako!) uplatiti prvu ratu plaćenog studija svojoj nerealno ambicioznoj djeci. Ionako nas ekonomski stručnjaci stalno upozoravaju da živimo "iznad naših mogućnosti".

Okviri za stvarnost

Maraton, infarkt, hitna pomoć

Dok su u zapadnom svijetu sveučilišna zanimanja jedna od mobilnijih i nesigurnijih, u nas je izbor za asistenta siguran put u profesorsku penziju

Andrea Zlatar

ta znanosti i obrazovanja Vilim Ribić, Gvozden Flego kao predsjednik Hrvatske udruge za društvene i humanističke znanosti, te ugledni profesori: Srđan Lelas, Zvezdana Roller-Lutz, Mladen Havelka, Zrinjka Glovacki-Bernardi, između ostalih. Što se u tim raspravama dade prvo uočiti? Da je situacija na sveučilištima loša, da su nezadovoljne sve strane (i studenti i nastavnici i Ministarstvo tj. država), da je popis problema neizmjeran, a da posljedice uvođenja novoga zakona "po brzom postupku" mogu biti nesagledive. U sadašnjoj situaciji sveučilište proizvodi (u prosjeku nakon sedam i više godina studija) diplomirane stručnjake koji završavaju na burzi, a istovremeno postoji niz zanimanja za koje nemamo osiguran stručni profil. Razlog: slaba fleksibilnost stručnih profila u odnosu na potrebe tržišta. Dublji razlog: inercija i

objavili nijedan znanstveni rad... Ili: broj kvadrata prostora po studentskoj glavi, broj knjiga (ne daj bože: novih znanstvenih knjiga) po nastavničkoj ili studentskoj glavi, i tako redom. Zbilja bih voljela upoznati nekog znanstvenika koji svoj znanstveni rad temelji na korpusu knjiga dostupnih u sveučilišnoj knjižnici ili fakultetskim bibliotekama.

Poseban slučaj: humanistika

Ne mislim da je igdje na svijetu danas "in" baviti se društvenim i humanističkim znanostima, nigdje to – za prosječne solidne znanstvenike – ne znači socijalne beneficije, visoku zaradu ili nekakav naročiti javni ugled. Već najmanje četvrt stoljeća diskutira se o krizi humanističkih znanosti i visokoga školstva u cjelini, od Italije i Francuske do Amerike. Ali njihove krize nisu usporedive sa situacijom u kak-

srednjoškolski nastavnik ili recimo "normalan" 42-satni radni tjedan. Ni tajnicama na fakultetima to nikada nije postalo jasno. Naročito su javnoj sumnji podvrgnuti klasični društvenjaci, jer je sasvim očigledno da istraživanje povijesnih veza hrvatske i portugalske književnosti, primjerice, ne može imati ni izbliska tako važnu svrhu kao što je ispitivanje ranoga dijagnosticiranja raka. Vi ste *doktor, ab!* – kažu mi ponekad dok plaćam kreditnom karticom i ne znam zašto se osjećam krivom, kao da se lažno predstavljam. *Čega ste vi doktor?* – već čujem pitanje na koje mogu dati samo razočaravajući odgovor. *Doktor književnosti?!*

Najspornije pitanje: plaćanje školarina

Bez sumnje, ako će išta iz rasprave o Nacrtu zakona o visokom školstvu zadobiti paž-

Vrijeme neumorno istječe, građani traže promjene, a promjene u pravilu kasne ili, još gore, nikada ne dolaze. Vrijeme provedeno u čekanju nitko ne može nadomjestiti, ali značajan postotak građana i dalje čeka umjesto da zasuče rukave i krene vlastitim putem. Nažalost mnogi nisu u stanju prihvatiti da je socijalizam, ili ono što se takvim nazivalo, definitivno stvar prošlosti. Nitko nikome više nije obavezan osigurati posao, prehranu ili zdravstvenu njegu. Žid je bio i prošao. Prošlo je i deset godina, ali se mentalitet ni za jotu nije promijenio već stotinjak godina. Na ovim prostorima ionako nikada nije uspjelo živjeti ništa humano, sukladno vremenu i prostoru kojih tristotinjak kilometara sjeverozapadno. Pitanje građansko društvo – da ili ne, koje je ta i takva Europa stavila na dnevni red u devetnaestom stoljeću i kako-tako riješila najkasnije do početka dvadesetog, naši teoretičari mraka odbijaju i na početku dvadeset prvog. Srećom ima ih vrlo malo, ali: mali tić, veliki krič. Ipak to odbijanje građanskog društva kao takvog dovoljno govori o okruženju u kojem živimo. Izolacionisti koji

uporno insistiraju na suprotstavljanju Europi pokazuju da tako samo žele prikriti vlastiti kompleks manje vrijednosti jer negdje u prikrajku retardiranog mozga znaju da u Europi nemaju što tražiti.

Groblje slonova

Kratko i jasno

I dno je početak nečega

Izolacionisti u prikrajku retardiranog mozga znaju da u Europi nemaju što tražiti

Ustavne promjene koje to neće riješiti, kao ni mnogo toga drugog, jer takav je odnos snaga, pokazuju da se trvenja nastavljaju. Ne samo između pozicije i takozvane opozicije, već i unutar šesteročlane vladajuće koalicije. Odmjeravanje snaga između predsjednika Mesića, premijera Račana i predsjednika Sabora tek

su se zahuktale i vrhunac još predstoji. Uostalom to su sve zapadnoeuropske zemlje prošle i preživjele, doduše prije pola stoljeća i više, ali svatko je odgovoran svome vremenu. Predsjednik želi imati ovlasti po opsegu što bliže bivšem predsjedniku, Račan želi biti kancelar, a Tomčić

ti Vlada i raspisati izvanredni izbori. Pitanja oko kojeg se lome koplja jest i naziv Sabora: s državnim ili ne.

Pitanje Županijskog doma, kao groblja slonova, sigurno je neophodno adekvatno riješiti, ali i redefinirati njegov položaj i ingerencije. Diskrecijsko pravo

sasvim je dostatno da bi se moglo i o njihovim problemima i zahvatima raspravljati.

Broj zastupnika u Zastupničkom domu trebalo bi smanjiti ispod sto – osim ako se i tu nije uvukao socijalni čimbenik i želja za što masovnijim neproduktivnim zapošljavanjem.

U džepovima samo ruke

I Vlada bi trebala doživjeti korjenite promjene: Ministarstvo gospodarstva i male privrede trebalo bi spojiti, kao što bi se i Ministarstvo graditeljstva i obnove trebalo ujediniti s Ministarstvom zaštite okoliša. Također bi i Ministarstvo hrvatskih branitelja u perspektivi trebalo postati dio Ministarstva rada i socijalne skrbi. Uostalom i druge zemlje u okruženju rade na racionalizaciji, pa ne vidim razloga da i Hrvatska ne ide tim putem. Uvijek smo imali preskupu administraciju i vrijeme je da se to napokon preokrene u smjeru racionalizacije i što osjetnije štednje. Naime, kriza u RH još uvijek nije došla do dna. Najvjerojatnije će dno biti dodirnuo na jesen 2001. godine. Bog nam neće moći pomoći ukoliko budemo samo promatrali s rukama u džepovima.

Pavle Kalinić

predsjednika Republike da može imenovati pet senatora treba ukinuti. Listu za dijasporu treba ostaviti, ali izabrane preseliti u Županijski dom s tim da se izbori ne mogu provoditi u onim državama u kojima su Hrvati konstitutivni narod. Ma koliki otpori bili, mora se insistirati na tome. Pet do sedam mjesta za dijasporu

čija će povijesna "istina", a s time i "povijesno pravo", pobijediti. Stvaranje "viška" istine može pokrenuti lančanu reakciju, pogotovo

vornik inkluzivnosti ili uključivanja svih socijalnih aktera u proces odlučivanja. Koliko je to ostvariv koncept?

– Hannah Arendt zapravo nastoji svojom analizom izvući pozitivno političko iskustvo iz različitih vrsta političkih transformacija: kako demokratskih tako i totalitarnih. I tu se ne radi baš o "socijalnim akterima" i o "modelu". Čak suprotno – njezina misao je u nekom smislu usmjerena radikalno protiv izrađivanja "modela": baš "izrađivanje modela" i zaboravljanje konkretnih aktera po njezinu je mišljenju unutar zapadne političke tradicije pridonijelo usponu totalitarnih tendencija. Arendtova mi je zanimljiva upravo kao kritičarka totalitarizma, ali i kao teoretičarka koja je epistemološki itekako uzela u obzir svoje životno iskustvo, dakle iskustvo Židovke, žene i emigrantkinje iz nacističke Njemačke te uspjela pokazati kako totalitarizam proizlazi iz socijalnog konformizma, javne šutnje i politički ekskluzivističke države. Otvaranje mogućnosti pozitivnog političkog djelovanja (koje je u isti mah prevencija protiv totalitarizma) ovisi o odgovornosti samih aktera i trajnosti institucija koje su stvorili. Time akteri ujedno prestaju biti samo "socijalni akteri"; oni više nisu spremni svoje interese stvarati jedino kroz mehanizme društvene promocije. Arendtova ide u radikalnu kritiku konformističkog "socijalnog" subjekta, subjekta koji se stvara kroz mehanizme nepolitičke promocije određenih grupa, dakle grupa koje u društvu možda jesu ekonomski i politički tolerirane, ali ne i priznate ili prihvaćene kao *a priori* jednake (u smislu imanja jednakih mogućnosti). Na primjeru analize židovskog iskustva Arendtova govori o posljedicama tog stanja: radikalnoj izloženosti danih grupa socijalnoj mržnji i isključivanju. Ona zbog toga od pojedinaca i grupa traži da se politički angažiraju, što znači da javno rasprave o situaciji, a ne da šute i putem socijalne promocije pokušavaju postići što viši društveni status. S druge strane, traži i da im država ponudi okvir za angažman. U tom je smislu zahtjev za inkluzivnošću dvostruk: odnosi se i na reprezentativne političke institucije, ali istodobno i na one potencijalne. To svakako otvara neke nove mogućnosti i mišljenja i djelovanja u ovim našim prostorima, gdje smo bili suočeni s režimom koji možda nije bio "totalitaran" u onom klasičnom smislu, ali zasigurno se radilo o prosvjetljenom autoritarizmu s puno elemenata totalitarizma. To znači da je komunistička država u neku ruku uspijevala biti "sveprisutna" i imati kontrolu i nad našim javnim i nad našim privatnim životom. Ne mislim samo na prostor bivše Jugoslavije, nego na čitav prostor sada postkomunističke Centralne i Istočne Europe.

Mišljenje kao djelovanje

Arendtova je za naš prostor interesantna i zato što je njezina političnost u stvari način mišljenja; način koji se stalno pita što mislimo kad radimo i što radimo kad mislimo. Kakve posljedice ima mišljenje političkog za naše poimanje politike? U tome se za Arendtovu ujedno sastoji i kritika uvijek premalo "svjetovne" (weltlich) zapadne filozofije i političke teorije.

Koliko su upravo apstraktne teorijske paradigme sveučilišnih eksperata iz razdoblja socijalizma, dakle takozvane akademске/teorijske "elite", krive za totali-

tarni profil Jugoslavije, a koliko su zaslužne za njezin raspad?

– Teško je govoriti o totalitarnom profilu Jugoslavije u cjelini, pogotovo u kasnim sedamdesetim i ranim osamdesetim godinama; u tom bismo periodu prije mogli govoriti o zalasku prosvjetiteljskog "autoritarizma" SFRJ i rađanju novih, kako demokratskih tako i totalitarnih tendencija unutar pojedinačnih nacionalnih jedinica. Kod uspona novog etnonacionalističkog totalitarizma dijelovi akademske elite nedvojbeno su odigrali veliku ulogu. Kada pak govorimo o raspadu Jugoslavije, tu se opet susrećemo s više različitih procesa političke transformacije. Mislim da je postjugoslavenska preobrazba u nekim slučajevima, recimo kod Slovenije, sličila na liberalizirajuće procese u Mađarskoj i Češkoj, a u nekim drugim slučajevima, kao kod Hrvatske, poprimila je dosta drugačije konture.

Kako konkretnije interpretirati tu "političku transformaciju" u Centralnoj i Istočnoj Europi?

– Postoji amnezija oko toga kako je uopće došlo do političkih promjena u Centralnoj i Istočnoj Europi, a ta amnezija je usko vezana za interpretaciju tzv. "baršunastih revolucija". Tako nam se danas primjerice prodaje model nekakve tobožnje "kritičke elite" koja je navodno srušila socijalizam i preuzela model zapadne demokracije te ga primijenila na naš prostor. Uz to postoji idealizacija "vanjskih" uvjeta, koji se svode na spominjanje Gorbačova i perestrojke. Mislim da današnji (većinom liberalno-demokratski) politički sustavi u Istočnoj i Centralnoj Europi svoj nastanak duguju autonomnom i opozicijskom djelovanju aktera koji su se formirali od kraja šezdesetih godina, točnije od 1968. godine. Politička je elita mnogo kasnije iskoristila aktivnosti i iskustvo tih aktera, koji su bili prilično pluralno organizirani i ponekad samodefinirani kao "civilno društvo", da bi uz pomoć njih stvorila novu državu, a onda ih u novoj podjeli vlasti diskvalificirala kao "pretpolitičke" aktere. Elita (u koju su pojedinačni akteri u najuspješnijim tranzicijskim zemljama svakako ušli) ne želi napraviti puno mjesta za nove aktere u političkom prostoru.

Prvo lice množine

Zato je koristila retoriku "homogenizacije", retoriku koja koristi "mi" konstrukcije, koja traži od vas identifikaciju s elitnom grupom. Naličje je posljedica svake homogenizacije jest dakako politika isključenja "onih drugih", to jest politika pronalazjenja onih koji su "nam" neprijatelji. U slučaju Centralne i Istočne Europe isključenja su bila u prvom redu etnička (pitajna oko državljanstva), pa tek onda ideološka (u smislu isključivanja neistomišljenika). Češka lustracija jedan je od primjera ideološkog isključenja iz upravljačkih tijela bivših komunista; ne uvijek s preporučljivim posljedicama, ali ne i bez dobrih razloga. Isključenja su svakako u velikoj mjeri bila i spolna, što potvrđuje činjenica da je žena u vladajućim tijelima postkomunističkih država još uvijek strahovito malo. Vi znate da kada se u nekoj zemlji zabrani abortus (a Poljska, Slovačka i Hrvatska stalno su se ljuljale na rubu takve zabrane), onda to znači da jedna polovica stanovništva dotične zemlje (to jest sve stanovništvo koje je ženskog roda) neće imati prava odlučivati o svom tijelu, pa će to onda vremenom pogoditi i njihovu uključeno-

st u javni život; taj dio populacije će odluke prepustiti drugima. Mislim da je to drastični primjer političkog isključenja, koji se rijetko kada takvim usudi i otvoreno nazvati. Što se tiče odgovornosti eksperata u vidu refleksije onoga što se u određenom društvu događa, rekla bih da su i sociolozi i politolozi doprinijeli ekskluzivističkim interpretacijama društva, pogotovo mislim na one koji su jednostavno preuzimali postojeće tranzicijske modele i "primijenili" ih na svoje zemlje. Ujedno su mnogi bili aktivno u službi političke elite i radili kao teorijski tehnolozi vlasti, tvorcii političkih reformi, zakona, školskog sustava i sl., ali pod maskom pretvaranja kako su oni tobože samo "objektivni" znanstvenici. Austrijska politologinja Birgit Sauer zapisala je kako je tranzicijska istočna Europa postala pravi laboratorij društvenih znanosti; mjesto stalnog mjerenja i teorijskog eksperimentiranja. Mislim da u istočnoj Europi neke ozbiljne refleksije tog problema još nema, pa tako nema ni osjećaja odgovornosti.

Vaša je teza da je politika u nas sustavno stigmatizirana kao "nešto prljavo" upravo zato da bi elita ukinula ili ubila svaku građansku inicijativu i samim time građansku motivaciju za redistribuciju vlasti. Nije li i propaganda kako je politiku najbolje prepustiti "odvratnim i korumpiranim" političarima upravo idealna platforma za zlo totalitarizma prema definiciji Arendtove?

– Jest. Svakodnevno ocrnjivanje i stigmatiziranje politike svakako je jedan od načina na koji se može neometano proizvoditi "zlo" različitih ekskluzivizama i mržnja prema drugima. Kako je to točno politika postala "prljava" zbilja je vrlo zanimljivo pitanje. Za njezinu stigmatizaciju sigurno ima zasluga komunistički jednopartijski ustroj, gdje je vlast bila toliko birokratizirana i korumpirana da je njezino prihvaćanje automatski bilo izjednačeno s gubitkom časti. Osim toga, smatralo se da je vlast nekakva vrsta "tehnologije" za koju treba imati odgovarajuću političku diplomu. U tome vidim razloge nastanka "antipolitičkog" pokreta čitavog socijalističkog bloka ovih prostora, od Češke i Poljske do Slovenije i Hrvatske. Uglavnom se radilo o disidentskom pokretu, ali s velikim simboličkim posljedicama. Dakle, radilo se o opozicijskom aktivizmu koji se nije htio zvati "političkim", ali ipak se borio protiv postojeće politike i države. To je utjecalo na samo poimanje političkog; opozicija ovih prostora sebe je smatrala društvenom, a ne političkom akcijom.

Utopija obavljenog posla

To isto tako ima veze s različitim konceptima "samoorganiziranog" društva, društva koje se nastoji pretvarati kako funkcionira "sasvim različito od države", ali bilo bi točnije reći da ono predstavlja državu paralelnu državu koja se pravi da to nije. Naivnost ovog pokreta – pazite: u velikoj mjeri intelektualnog – bila je u tome što se stvarao dojam da samo treba uspostaviti demokratske institucije i onda će one funkcionirati "same od sebe"; radit će valda na pogon čistog antipolitičkog sentimenta. Naravno da neće. Politika u smislu građanskog angažmana trebat će nam uvijek, zato što nema te revolucije poslije koje lijepo možemo poč doma jer smo sve "sredili". Nikad nas neće dočekati društvo koje će netko drugi tako krasno organi-

Vlasta Jalušić, slovenska politologinja i feministkinja, direktorica Instituta za mir u Ljubljani

Sustav, to si ti

Kako je to točno politika postala "prljava" zbilja je vrlo zanimljivo pitanje. Za njezinu stigmatizaciju sigurno ima zasluga komunistički jednopartijski ustroj, gdje je vlast bila toliko birokratizirana i korumpirana da je njezino prihvaćanje automatski bilo izjednačeno s gubitkom časti

Nataša Govedić

Trenutno se u nas vode debate oko nečega što bismo mogli nazvati tobožnjim "viškom" istine o ratu u Hrvatskoj (što je dakako desna interpretacija), a sa čime je povezana i potreba izručivanja hrvatskih ratnih zločinaca u Haag. Što, u političkom smislu, mislite o tom konceptu "viška istine"; na primjer kroz insistiranje nove vlasti (lijeva opcija) na imenovanju počinitelja zločina? Jesu li ratne rane, one psihičke i fizičke, zacijelile onda kada ljudi više ne žele evocirati ratnu traumu ili je to siguran znak kolektivnog potiskivanja? Je li uopće moguće da istine bude "previše"?

– Mislim da u normalnoj situaciji ne postoji "višak istine", ni u privatnom ni u političkom svijetu, kao i da istina u politici nije predmet diskusije. Ipak, kad se unutar nekog političkog diskursa počinju hiperproizvoditi "istine" – i to ne tako da se prezentira *faktička istina*, nego tako da se promoviraju jednostrani, po mogućnosti ideološki ili nacionalni mitovi (u smislu: "neka pobijedi moja istina pa makar propao svijet..."), onda bi se moglo govoriti o svojevrsnom "višku istine" koji je iznimno nezdrav za politički život. U Sloveniji tu vrst mitologizacije trenutno možemo vidjeti na primjeru onoga što rade neki desni politički akteri, poput Janše i Bajukove vlade, a na temu rasprave o tome je li Slovenija nasljednica AVNOJ-skih zaključaka te može li svoju državnost vući iz kontinuiteta s bivšom Jugoslavijom i sl. I u slučaju raspada Jugoslavije bila je u pitanju ista stvar:

Vlasta Jalušić o sebi

Radim kao direktorica i istraživačica na Mirovnom institutu u Ljubljani koji se bavi interdisciplinarnim istraživanjem društvenih i političkih pokreta, alternativne kulture, konflikata, rasizma i marginalnih grupa, a iduće godine će, nakon zatvaranja Sorosove fondacije u Sloveniji, ojačati svoju "policy" komponentu i preuzeti jedina tri programa te fondacije koja će ostati u Sloveniji. Moje trenutno istraživanje je međunarodni projekt *Politika jednakih mogućnosti u Centralnoj i Istočnoj Europi*. Predajem predmet *Gender and Politics in East and Central Europe* na Centralnoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, a donedavno sam držala i kolegij *Civilno društvo i emancipacija* na Europskom mirovnom sveučilištu u Austriji. Pišem mjesečnu kolumnu *transnacional* za tjednik *Mladina*. ☒

kada nije jasna činjenična istina. Baš zato *podobnost* faktičkih istina ne bi smjela biti predmet političkih špekulacija. Iz istog razloga ne vidim ni kako bi utvrđivanje *faktičke* istine o ratnim zločinima danas u Hrvatskoj moglo smetati "zacjeljivanju rana". Čak suprotno: to za demokratsku budućnost Hrvatske može postati krajnje produktivan politički čin. I čin koji je toliko bitan jer se događa dosta rano i odnosi se na zločine u nedavnom ratu te na njihove počinitelje od kojih su neki do nedavno vrijedili za narodne heroje.

Organizirano laganje

Ako je nedemokratski režim uspio uvesti sustav *organiziranog laganja* služeći se spomenutim "viškom istine", onda će izricanje *faktičke* istine ipak stvoriti neku zdraviju podlogu budućih političkih diskusija. U tom smislu upravo je tuđmanizam onaj diskurz koji je producirao "višak istine", čemu su suprotni pokušaji da se danas progovori o ratnim zločinima Hrvata. U slučaju država kakva je bila Hrvatska u posljednjem desetljeću, razgovor o ratnim zločinima sigurno znači (ne samo za političke aktere, nego i za tzv. obične ljude) otrežnjene. Istina nesumnjivo *boli* i zato nije baš svima "dobro došla"; istina zahtijeva da se u njezinim očima u najmanju ruku reflektira vlastita pozicija i odgovori na pitanje što smo radili zadnjih deset godina, koju politiku je tko podupirao, za koga je glasao, što je govorio i pisao. Onima koji to ne žele učiniti istine je svakako "previše"; oni o ratu više *ne bi* razgovarali jer im to ujedno i ponovno aktivira traumu. Ali čak i iz metoda u psihoterapiji znamo da bez ulaska u samu traumu, bez suočavanja s njom, nema mogućnosti ni za uspješnu terapiju. Bez tog bolnog procesa trauma može ponovo izbiti u nezdravom obliku kod neke od budućih generacija...

Bavili ste se ekskluzivnim i inkluzivnim teorijama države. Posebno ste radili na političkom modelu Hannah Arendt, koja je zago-

zirati da mi ne moramo ni pomišljati na politiku, već se možemo baviti samo zarađivanjem novca ili samo proučavanjem slikarskih tehnika. Dakle bolje je odmah raščistiti s tom utopijom "savršenog demokratskog upravljanja" koje bi nas lišilo sudjelovanja i osobnog političkog angažmana. A mi smo u nekadašnjoj Jugoslaviji dosta dugo vjerovali da smo svoju revoluciju "obavili" – to je bio slučaj s mnogim akterima "civilnog društva" u Sloveniji osamdesetih. Paradoksalno, aktivizam koji je kasnije nastao iz mržnje prema politici, pa makar i pod nazivom "antipolitike", doveo je do pozitivnih, odnosno demokratskih političkih promjena. No sredinom devedesetih ponovno smo uplovili u samozadovoljstvo "postignute" demokracije; ponovno smo otklonili mogućnost stalne reinterpretacije postojećih institucija. To jest ponovno je počela zloropotreba politike preko njezinog otuđenja od individualne participacije i kritike.

Kako stojite s predviđanjem kraja mastodontskih država: SSSR je navodno stvar prošlosti, a SAD?

– Nikako ne volim predviđati, ali ne bih rekla da su veliki sustavi stvar prošlosti, čak suprotno. Možda će se samo pojaviti na nekom drugom tlu. Evropa se recimo sve više kreće u smjeru velikog multinacionalnog državnog sustava, ma kako god to sebi ne željela priznati. Pitanje je svakako kako će to izgledati i hoće li uopće uspjeti, jer unutar Europe već postoji loše iskustvo s velikim multinacionalnim državama. Primjećujem da u SAD-u postoji jaka želja za smanjenjem centralizacije vlasti, ali ne i provedba te želje. U smislu realpolitike ekspanzija (danas više ne teritorijalna, nego ekonomska) i ekskluzija predstavljaju dva temeljna principa funkcioniranja današnjih država. Nemam tu nekih iluzija. U određenom se smislu kao konkurencija političke moći danas sve više pojavljuje ekonomska moć, gdje multikorporacije postaju jače od države, ali i multikorporacije su u financijskom smislu centralizirane i ekskluzivističke; one samo ponavljaju model državne kontrole, mada se kulturološki drugačije prilagođavaju okolini. Od XVIII. stoljeća do sredine XX. država je doduše funkcionirala i kao "svjetski kapitalist", a sada joj ta ekonomska funkcija izmiče iz ruku. Ipak, ostale su joj mnoge druge vrlo značajne funkcije kontrole i odlučivanja. Znam da vaše pitanje smjera prema mom izjašnjavaњу o globalizaciji, pa ću vam odmah reći kako ne mislim da nacionalna država odumire. Ne mislim da je globalizacija proces koji oslabljuje sve države. Dapače. Globalizacija ekonomski jača države koje su dovoljno jake da u njoj sudjeluju.

Kako biste definirali političku državu naspram one ekonomske?

– Ne bih htjela napraviti normativnu definiciju, ali spomenula bih da političku državu svakako čine ustav i institucije koje ga provode, dok ekonomski imperij nema nikakav, a još manje "svevažeci" sustav vanjske kontrole (nema ustav), zbog čega građani ne mogu odlučivati o radu multikorporacije. To su dakle dva paralelna i sasvim različita modela društvene moći. Socijalna država bila je politički pokušaj da ih se udruži, ali, nažalost, doživjela je vrlo uspješnu globalnu neoliberalističku kritiku i reforme...

Znači li to da se kroz multikorporacije ponovno vraćamo na marksistički model koji tvrdi da

jačaju upravo podjele koje su klasne, odnosno imovinske...

– Da i ne. Mislim da marksistički model nove podjele ne može dostatno objasniti situaciju, premda je Marx vrlo upotrebljiv u analizi nekih segmenata globalizacije kapitala. Ujedno je problem razmišljati o "podjeli" društva na jednostavne dihotomije. Katkad mi se čini da je realnije govoriti o "raspadu", parcelizaciji društva na ogroman broj linija razdvajanja, od kojih mnoge linije socijalne diobe prelaze i preko svakog od nas pojedinačno.

Granice: između aparthejda i pluralizma

Hoću reći da diobama nisu isključene samo grupe, isključeni su i neki aspekti naših ličnosti; diobe stalno "rade" i izvan nas i u nama. Kad razmislimo o najstrašnijim diobama, kao što je primjerice aparthejd, pa pored njih o najoptimističnijim diobama, kao što je primjerice pluralizam, vidimo da granica razdvajanja, kao fenomen, nije jednostavna. Meni se čini da je jako važno da ljudi mogu oformiti, zadržati i izraziti pluralnost svojih identiteta, odnosno da je granica na neki način konstitutivna za šansu što veće mogućnosti izbora. Dapače, ako neko društvo nudi niz atributa kao izbor vašeg identiteta,

lavnom činile žene (feministkinje) i svega nekolicina muškaraca. Čak i oni koji su ostali izvan Liberalne stranke vrlo su se brzo prilagodili novim pravilima igre. Kad živite u jako maloj državi, u malenom političkom prostoru, to ima vrlina i mana. Vrlina je da se jako brzo čuje sve što je negdje izrečeno, mana je što je gotovo nemoguće depersonalizirati političke odnose. Male države funkcioniraju praktički kao korporacije u kojima se svi znaju pa se zbog toga previše toga "podrazumijeva".

Intelektualac u naručju vlasti

Mislim da baš zato u malim zemljama treba insistirati na transparentnim političkim kriterijima, na njihovoj jasnoj definiranosti i distanciranosti od osobnog. LDS je dakle donio neka nova otvaranja političkog prostora Slovenije da bi nakon toga "zaboravio" kako politika ne završava formiranjem države i njezinih institucija. Paradoks ove stranke, stranke koja se prvenstveno zalaže za civilno društvo, jest da je prati nestanak jake civilne scene u Sloveniji i nestanak politički nezavisnih intelektualaca.

Kako biste komentirali angažman Slavoj Žižeka u LDS-u?

– Baš sam na njega i mislila govoreći o intelektualcu koji se odlučio stopostotno vezati za jednu

Nikad nas neće dočekati društvo koje će netko drugi tako krasno organizirati da mi ne moramo ni pomišljati na politiku, već se možemo baviti samo zarađivanjem novca ili samo proučavanjem slikarskih tehnika

ako možete biti i profesorica i majka i članica političke stranke, to znači da u njemu granica funkcionira na optimalan način.

Kako biste u tom smislu ocijenili rad slovenske liberalne stranke, zasad vjerojatno jedne od najjačih slovenskih stranaka?

– Slovenski liberalni demokrati baš su ona "sretna" stranka koja je izašla iz političkog aktivizma krajem osamdesetih godina, a koja je bazirala svoj uspjeh u devedesetima na obećanju (i djelomičnom ostvarenju) ideje civilnog društva kao nove političke inkluzivnosti. U njihove bih uspjehe, osim ekonomske stabilnosti (ali ta je, kako kaže ekonomist Jože Mencinger, više zasluga neaktivnosti nego aktivnosti političara), ubrojila uvođenje civilnog služenja vojnog roka, paragraf o pravu na abortus u ustavu, osnivanje nekih institucija koje omogućuju uključivanje takozvanih "marginalnih" interesa u mainstream politiku, insistiranje na razdvajanju Crkve od države. Radi se o stranci koja je puno doprinijela tome da jedan velik dio ljudi, koji nisu inače orijentali "liberalno" u ovom pragmatično političkom smislu, ali jesu socijalno-liberalni po svojoj osjetljivosti na pojedinačna prava i prava socijalnih manjina, također bude samoinicijativno uključen u politički proces, zbog čega je Liberalna demokratska stranka u nas graničila sa socijalnim pokretom. Osobito je važno da joj se pridružio velik broj intelektualaca. S druge strane, to je realno značilo da je na platformi onoga što bi trebao biti nevladin prostor civilnog društva odjednom nastao strahovit vakuum, jer su gotovo svi intelektualci našli svoje mjesto u LDS-u. Usudila bih se reći da su malobrojne intelektualce, koji se nisu pridružili novom pokretu i novoj stranci, ug-

Kako procjenjujete slovensku ultraljevicu?

– Kao mali dio studentskih krugova. Ali teško je govoriti o "ultraljevici". To je primarno anarhistička struja i djelomično se veže na partizansku tradiciju, a ne samo da se veže za njih, nego i reformirani komunisti stalno pokušavaju kontrolirati svoju malenu studentsku populaciju. Što se tiče reformiranih komunista, koji još uvijek vjeruju u partizanski marksizam, čini mi se da se njihov politički program gotovo uopće ne razlikuje od programa Liberalne stranke. Mislim da bi se moglo reći da ljevice zapravo nema.

A kako stoji s feminističkom scenom koja je recimo u Sloveniji osamdesetih godina bila najjača u tadašnjoj Jugoslaviji?

– Feministička je scena bila jako samo u simboličkom, ne i u upravljačkom smislu. Imala je utjecaj baš na liberalno-demokratske intelektualce koji su recimo kasnije formulirali partijski program LDS-a. Interesantno je, međutim, prisjetiti se kako je LDS odmah poslije izbora uspostavio "Komisiju za žensku politiku u parlamentu", a poslije toga i "Ured za žensku politiku", što je bio velik iskorak. Vjerujem da to možemo zahvaliti počecima LDS-a, kada je (1989) na jednom kongresu "progurana" rezolucija o jednakim reprezentacijskim i participacijskim pravima žena, od koje je kasnije bilo nemoguće odustati.

Feminizam previdom

Rezolucija je drugim riječima prošla jer je u trenutku njezina donošenja nitko uopće nije smatrao "ozbiljnom" ni ostvarivom, to jest nikome nije padalo na pamet da će doći do takvih političkih promjena koje će se morati aktualizirati. Na diskusiji tijekom tog kongresa nijedan sudionik čak nije ni diskutirao o toj rezoluciji o ženskim pravima. No kasnije se ustanovilo da je riječ o rezoluciji koja je politički itekako upotrebljiva.

Koja se tema u Sloveniji najčešće pokreće kad su žene u pitanju?

– Najčešća tema koja se kod nas pokreće, kao uostalom, sigurna sam, i na području čitave bivše Jugoslavije, jest tema nasilja nad ženama. Još uvijek se nije prerasla situacija ni tema "žene kao žrtve". Kod nas je upravo Mojca Dobnikar pisala o tome kako bi već bilo vrijeme da feminizam prestane biti "Centar za socijalni rad" i postane politička snaga. Mislim da viktimizacija žena te njihovo prikazivanje u medijima samo kao žrtvi nasilja idealno otvara vrata još jednom nasilju, ovaj put političkom nasilju nad ženama. Kod nas je zanimljivo da je dvije velike kampanje protiv nasilja nad ženama pratila i kampanja koja je o tome educirala muškarce, što smatram izuzetno korisnim. Osim toga, čini mi se važnim spomenuti da se u Sloveniji posljednjih godina počela stvarati tzv. "ženska mreža" (koju je organizirao vladin Ured za žensku politiku i neke nevladine udruge zajedno), gdje se lokalne političarke treniraju za jači aktivizam u široj javnosti.

Koje su ženske uloge trenutno u Sloveniji visoko, a koje nisko rangirane?

– U svim postkomunističkim zemljama političari su se nadali da će povratak na kapitalizam vratiti žene kućama i njihovim "tradicionalnim" ulogama, odnosno da one više neće toliko htjeti raditi, nego će htjeti preuzeti brigu isključivo za dom i djecu. Ta nada se pokazala lažnom. Jedna mađarska sociologinja povodom toga je napisala

kako jest doduše istina da su žene izrazito adaptabilne na sve moguće životne uvjete, od onih koje zovemo "bijedom" pa do onih koje zovemo "državom blagostanja", ali ni u jednom od njih ipak danas jedna stvar više nije moguća: nije moguće da žene opet požele biti samo kućanice. Postoji, naime, demokratska politička tradicija koju nećemo zaboraviti; tradicija žena koje imaju posao i zbog toga se smatraju vrijednima i samostalnim. Generacije žena koje su rođene nakon Drugog svjetska rata već odlično znaju da nema teorije da čitav život provedu kod kuće. Tu je socijalizam svakako odigrao emancipacijsku ulogu. Ono što je, međutim, problematično svodi se na to koliko velik teret u društvu žene trebaju poduzeti – trebaju li baš biti "superžene" i "nadžene": kako na poslu tako i u kućanstvu, trebaju li na svakom koraku dokazivati da mogu igrati i ulogu poslovnog mogula i savršene kuharice u isto vrijeme.

Med aktivizma

Kada me posjetila prijateljica iz Australije, komentirala je kako u Sloveniji žene još uvijek na površini izgledaju toliko sposobno, samostalno i odlučno, ali kod kuće se ponašaju kao da je normalno svaki dan peći kolače i servirati ih mužu i djeci na čipkastom stolnjaku. Isto je tako zanimljivo da kod nas poslove političke birokracije u više od 50% slučajeva rade žene, ali one se ne nalaze i na pozicijama odlučivanja. Katkad to gledam i s vedrije strane, pomislivši da država koja je birokratski u rukama žena sigurno neće bankrotirati. Ali isto je toliko realno naglasiti da je participacijska demokracija u Sloveniji ostvarena uglavnom za muškarce. To znači da u postkomunističkim zemljama još uvijek nije profunkcionirao onaj osnovni model, koji inače, u zemljama duge liberalne tradicije, zaposlenim ženama omogućuje i sudjelovanje na javnoj sceni te sudjelovanje u radu parlamenta. Kod nas zaposlenost žena nije nikakav jamac njihova političkog aktivizma. Ženska prava političare i dalje interesiraju samo u okviru općenitih "ljudskih prava". Općenito se smatra normalnim proglasiti da prvo treba riješiti "ekonomske probleme", pa tek onda "druga pitanja", i pri tom se ne vidi da se takvim stavom stvara strukturalna blokada. Istina je da 80% članstva nevladinih udruga čine žene, ali društveni utjecaj NGO-a vrlo je malen. Optimistična sam jedino utoliko što znam da politička demokracija ne može trajno ignorirati feminističke zahtjeve i ne može se održati bez uvažavanja svih onih "marginaliziranih" aktera koje elita uporno nastoji previdjeti ili ušutkati. Moguće je da u Sloveniji nastane politička mreža žena koja će biti paralelna državnim institucijama, ukoliko naime te institucije ne budu otvarale vrata i političkom participiranju ženskih članova. Kao što sam već rekla, politika je proces OTVORENI proces, a ne jednom dobivena fotelja. ☐

*razgovor s Vlastom Jalušić vođen je u dva navrata: prvi dio na simpoziju On Divided Societies (organizatorica: Silva Mežnarić) travnja 2000; drugi dio ove jeseni

u žarištu

Harry Potter i hrvatski pravopis

Kolo pravopisa i dalje se vrti: tko bi gori, eto je došli, a tko doli, gori ustaje

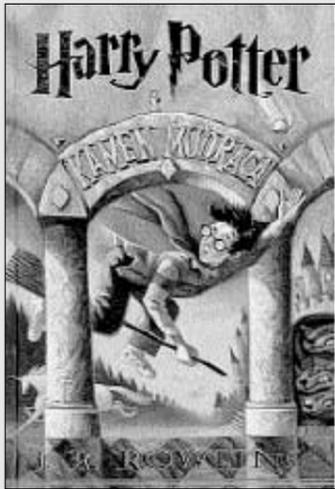
Boris Beck

Te su olujne noći Harry Potter, Hermiona i Ron Weasley sišli iz Gryffindorskog doma u tamnice uvjereni da će Zmate-već-tko pokušati ukrasti hrvatski pravopis. Kao prvo, akademici Babić i Brozović mjesecima su već tulili po čitavoj školi da se upravo to sprema i da oni tu ništa ne mogu jer se promijenila politička klima, a zadnjih su se dana uvrijeđeno zatvorili u desno krilo Hogwarta i ondje s Milanom Ivkošićem kartali preferans. Kao drugo, Hermiona je ispričala da je gledala na televiziji kako profesori Silić i Anić predstavljaju četvrto izdanje svojeg *Pravopisnog priručnika*, pri čemu je ta nesnosna štreberica čak zapamtila da je Anić govorio o konceptijskoj čistoći i dosljednoj primjeni fonološkoga pravopisnoga načela te o čuvanju povijesnog kontinuiteta, a Silić o iscrpnosti, jasnoći, jednostavnosti i izbjegavanju proturječja! Kao treće, podvornik Filch se izderao na Rona da ne galami pod kulom profesora Pranjko-vića jer je ovaj zauzet pisanjem vrlo hitne recenzije *Priručnika* koji se očekuje već koncem godine. I na kraju, Harry je osobno vidio Slavka Goldsteina kako na metli leti u Ministarstvo prosvjete po odobrenje za upotrebu *Pravopisnog priručnika* u školama.

– Svi su se razišli na sve strane – rekao je Harry. Kladam se da će Vuk Karadžić iskoristiti noćas priliku i oteti hrvatski pravopis!

Hermiona i Ron su zadržali na sam spomen *Zmate-već-koga*. Harry ga se jedini usuđivao nazivati pravim imenom. U svakom slučaju, trebalo je do pravopisa stići prije njega.

Pravopis je bio inače skriven iza zabranjenih vrata na trećem katu i, kako su to ranije ustanovili, čuvalo ga je Dubletno čudovište. Hermiona im je objasnila da je za svaku dvostrukost u hrvatskom pravopisu (možete pisati *povodca* i *povoca*, *strelica* i *strjelica*, *naputci* i *napuci*) Dubletnom čudovištu izrasla otrovna bodlja. Zahvaljujući *Hrvatskom pravopisu* autora Babić-Finka-Moguša čudovište ih je imalo bezbroj. Srećom, Harry je zaogrnut plaštem nevidljivosti u zabranjenom dijelu knjižnice našao treće izdanje *Pravopisnog priručnika* Anića i Silića (srećom, jer ih je Školska knjiga 1991. doslovno sve uništila). Čim je Dubletno čudovište ugledalo *Priručnik* u dječjim rukama, počelo je jezivo skvičati i cvrljiti poput jajeta bačenog na ulje, a bodlje su mu se uvlačile

jedna za drugom. Ono malo što ih je preostalo, Harry, Hermiona i Ron lako su zaobišli.

Prošli su tako kroz zabranjeni hodnik i došli do ulaza u podzemne tamnice gdje je zrakom zujalo bezbroj tanadi. Nad okovanim hrastovim vratima ljubičastim je slovima bila ispisana rečenica: *Te su olujne noći, Harry Potter, Hermiona i Ron Weasley sišli iz Gryffindorskog doma u tamnice.*

– Hm – promrmljala je Hermiona – Zbilja neobično. Zarez je ovdje rezultat primjene ritmomelodijskog interpunkcijskog načela.

– Ne razumijem – reče Potter

– Mene nemojte ništa pitati u vezi s pravopisom – rekao je Ron. Otkad mi je sestra Ginny krenula u prvi razred, pa je sile da piše *neću* i *pogrješka*, nisam više siguran ni u ono malo što sam znao.

– Vi dečki ništa ne znate. U hrvatskom postoji logičko semantičko interpunkcijsko načelo i ono je u skladu s rečeničnom intonacijom. Vidim, Harry, da nisi ni zavirio u Anić-Silića!

– Kako sam mogao! Gospa Norris me čula u knjižnici i otrčala po Filcha, a u bijegu sam se skoro sudario s Vrhovnikovim duhom i ne znam kad bih...

Uto je ljubičasta rečenica nestala i pojavila se nova: *Harry vježba metloboj tako da možete biti zadovoljni*. A ispod nje se pojavila i jedna crvena: *Možete biti zadovoljni jer Harry vježba onako kako vam odgovara*.

– Pa te dvije rečenice znače sasvim isto – mrštila se Hermiona.

Potom je crveni natpis zatrepao i ostalo je pisati samo: *Možete biti zadovoljni jer Harry vježba*.

– Sada razumijem! – uzviknula je Hermiona. Treba samo staviti zarez između *vježba* i *ta*.

– Potreban nam je, dakle, zarez – promrmlja Ron. Ali čime ćemo ga napisati?

Tek je tada Harry primijetio da podzemnom hodnikom ne leti tanad nego interpunkcijski znakovi. Sjeo je na svoju novu metlu, model *Nimbus 2000*, i nakon samo nekoliko lupinga

uspio uloviti jedan zarez – nije bio uzalud najbolji igrač metloboja u svojoj školi! Stavili su zarez kamo im je Hermiona rekla i vrata su se otvorila.

Našli su se u golemoj spilji u kojoj se odvijala neobična šahovska partija. Prvo su uočili da je ploča manja nego obična, imala je samo dvadeset pet polja. A druga je neobičnost bila ta što su crne i bijele figure imale obrise ljudskih lica.

Hermiona ih je, dakako, smjesta prepoznala.

– Pa to su autori hrvatskih pravopisa! Evo Guberine i Krstića, – pokazivala im je prstom. Ono vam je Cipra, a kraj njega su Broz i Boranić. Crni su vam hrvatski vukovci, to je jasno.

Bilo je jasno i da put moraju prokročiti pobjedom u partiji. Ron je, kao priznata šahovska veličina, suvereno vukao figure i vrlo brzo prikliještio crnoga kralja. Bio je to Aleksandar Belić, autor oktroiranog pravopisa iz 1929. Suočen s matom crni im se kralj obratio ledenim glasom.

– Odgovorite li mi na ovo pitanje, pustit ću vas: *Skočiš li udalj pa se spustiš nizbrdo, jesi li stigao nekamo ili si išao nekako?*

– Što to znači? – upitao je Harry Hermionu koja je ubrzano listala Anić-Silićev *Priručnik*.

– Hm – mrmljala je. Jedinice koje ulaze u sastav sraslice poput *udalj* i *nizbrdo* mijenjaju svoju kategorikalnost. U njima *u* i *niz* nisu više prijedlozi, a *dalj* i *brdo* nisu više imenice. One su nastale u sintaksi (*skočiti u dalj*, *spustiti se niz brdo*), ali više nisu činjenice sintakse, nego su činjenice leksika. Konstrukcija *skok udalj* stoga više ne znači skok kamo, nego *skok kako*.

– Pa to je rješenje! Išli smo nekako – odgovori Harry crnome kralju. Smjesta se nadoše sve troje u malenoj prostoriji. U njoj nije bilo nijedne knjige.

– Užas – uzviknu Ron. *Zmate-već-tko* već je bio ovdje.

I Hermiona je bila zbunjena. No Harry je u kutu ugledao veliko starinsko zrcalo. Prišao mu je, ali u njemu nije vidio svojeg odraza. Nad ogledalom je stajao tajanstven natpis: I TRVE SE LJADI A SIPO VAR POLOK.

U ogledalu je vidio mnoštvo knjiga u neprestanom kruženju. Bili su to pravopisi: školski pravopisi iz 19. stoljeća, pravopis *dviju matica*, *londonac*, Brozov pravopis i njegove Boranićeve dopune, a na vrhu su se nalazile dvije knjige: žuto-smeđa je silazila, a crna se uspinjala. Žuto-smeđa je bila vrlo snuždena, a crna joj je namignula i rekla: “To je pravopis, i ništa drugo”.

I tako su Harry i njegovi prijatelji saznali da je hrvatski pravopis skriven u zrcalu koje se zove I TRVE SE te da nitko, pa ni Vuk Karadžić, ne može do njega. Umireni vratili su se u svoju sobu: sutra je novi školski dan.

A o novim pustolovinama Harryja Pottera (po Anić-Silićevu pravopisu: Harryja Pottera) čitajte u našem idućem nastavku: *Harry Potter i ustavne promjene*. ▣

POLEMIKA

Odgovor akademikima Stjepanu Babiću i Daliboru Brozoviću

Je li pravopis roba?

Ravnopravnim tretmanom oba Pravopisa na određeno vrijeme, uz slobodne rasprave i opredjeljenja, uvodi se demokratski novum u hrvatski kulturni život na području jezika koji je dugotrajno, pa i u posljednjih 10 godina, bio izložen raznim voluntarističkim pritiscima

Slavko Goldstein

U povodu najave novog *Pravopisa hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića u izdanju “Novog Libera” (raniji radni naslov *Pravopisni priručnik hrvatskoga jezika*) u časopisu *Jezik br. 5* (Zagreb, lipanj 2000) objavljeni su polemički tekstovi Dalibora Brozovića *Mučna razmatranja o pravopisnim nevoljama* (str. 161–165) i Stjepana Babića *Kritični trenutci hrvatske jezične kulture* (str. 166–178). Dramatična intonacija naslova (“mučna razmatranja”, “kritični trenutci”) najavljuju nam nekakvo teško razdoblje i sugerira katastrofalnu opasnost za hrvatsku jezičnu kulturu. Mislim da to nije točno, već naprotiv. Hrvatskoj jezičnoj kulturi, a posebno na pravopisnom području, ne prijete nikakve opasnosti, već joj predstoje bolji dani. To ću argumentirati u nastavku ovoga teksta. Također, želim upozoriti na neke grube netočnosti u navedenim člancima akademika Brozovića i akademika Babića, te na neprimjereni način polemike i na neke ružne insinucije akademika Babića.

Jedan jezik, jedan pravopis

Akademik Babić kategorički tvrdi da “u jednome jeziku ne mogu postojati dva različita pravopisa” (str. 166). Akademik Brozović najprije se “ne može sjetiti da opstojе dva pravopisa za isti narod i isti jezik” (str. 162), ali se onda ipak prisjetio i u fusnoti piše: “Naknadno sam se sjetio da su u Srbiji u 90-im godinama postojala istodobno dva različita pravopisa, različitih autora i izdavača. Ipak dakle ne ćemo biti jedini, ali ne možemo se pohvaliti u kakvo društvo ulazimo” (str. 163). Očigledno naši akademici ne poznaju pravopisne situacije u vodećim svjetskim jezicima ili im je prisjećanje nepouzdanost. U njemačkom jeziku od 1. kolovoza 1998. na snazi su i u upotrebi dva pravopisa. Ta dvojnost trajat će do 2005. godine. Nakon tog razdoblja, što ga *Duden* naziva “prelaznim”, a na osnovi opsežnih stručnih i širokih javnih rasprava koje traju, definirat će se jedinstveni novi pravopis. “Novi Liber” predlaže da se taj presedan, sa stanovitim modifikacijama prilagođenima našoj situaciji, primijeni i u Hrvatskoj.

U engleskom jeziku pravopis-

na materija dijeli se na dva sektora: *spelling* (sricanje, slovanje, ortografija) i *style* (interpunkcija, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi itd.). Na području *spellinga* postoje dva pravopisa za isti jezik: jedan prevladava u Velikoj Britaniji i zemljama bivšeg Commonwealtha, a drugi u SAD (labour – labor, harbour – harbor). Na području *stylea* ne postoje nikakva opća pravila, već ih svaki veći izdavač knjiga, novina ili časopisa formira za sebe, pa tako na uvodnom mjestu o pravopisnoj materiji u *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language* (izdanje 1996, str. 2215) među ostalim piše: “iako pojedine izdavačke kuće, novine i časopisi često utvrđuju vlastita pravila, praksa koju opisujemo u našem daljnjem tekstu uglavnom prevladava u SAD i smatra se standardnom.” Posjedujem *Style-Sheet* uglednog stručnog časopisa *Journal of Commonwealth Literature* koji izlazi u Londonu, a u kojem između ostalog stoji: “JCL slijedi britansku radije nego li američku konvenciju *spellinga* – ali za oblike *-ise/-ize* naš časopis obično primjenjuje formu *-ize*.” Drugim riječima, čak i na području *spellinga* postoji znatno veća tolerancija i raznolikost nego li je žele dopustiti akademici Brozović i Babić (što potvrđuje i *The Oxford Compact English Dictionary* iz 1998. godine, u kojem na uvodnom mjestu poglavlja *Grammar and Style* piše: “Engleski jezik tolerira mnogo više pravopisnih (*spelling* and *style*) varijanata nego drugi jezici”).

Ravnopravni tretman

Akademik Babić tvrdi da “uvođenje drugoga, drugačijega pravopisa znači povećanje zbrke i nereda u hrvatskoj kulturi” (str. 166), a slično misli i akademik Brozović. Naprotiv, meni se čini da upravo sada vlada zbrka na području našeg pravopisanja i da će pojava Anić-Silićeva *Pravopisa hrvatskoga jezika* bitno pomoći da se nepovoljno stanje počne sređivati. Odlukom Komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SRH bio je 1986. “odobren za javnu upotrebu” *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića. Ovo odobrenje nikad nije ukinuto i ne postoji nikakav “nalog Ministarstva prosvjete i sporta iz 1993.” što ga spominje akademik Brozović (str. 165) po kojem je naređeno povlačenje tog *Priručnika*. (Taj je *Priručnik* bio koncipiran s radnim naslovom *Pravopis hrvatskoga književnoga jezika*, ali mu je tadašnja vlast u skladu s tadašnjim ustavnim odredbama o nazivu jezika nametnula citirani naslov kao uvjet za objavljivanje.) Odlukom Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske od 18. travnja 1994. godine za upotrebu u osnovnim i srednjim školama odobren je *Hrvatski pravopis* Babić-Finke-Moguša. Tako je nastala zbrka. U školama i u dr-

žavnim ustanovama primjenjuje se jedan pravopis, a velika većina autora, pa i nakladnika, kao i velika većina građanstva piše po drugome (npr. malo tko piše rastavljeno ne ću, što preporučuju Babić-Finka-Moguš). Nažalost, Anić-Silićeva koncepcija koristi se prema 15 godina starome izdanju, koje s obzirom na razvoj jezika više nije ažurno. Zar nije najlogičnije objaviti novo izdanje s potrebnim izmjenama i dopunama koje će uzeti u obzir i neke jezične i pravopisne novitete koji su se uvriježili u posljednjih 15 godina? Tim više, jer su autori na osnovi novih spoznaja za tisak priredili više od 50 % izmijenjene ili sasvim nove građe, praktički sasvim novu knjigu. Svi korisnici, hrvatska stručna i opća javnost, imat će mogućnost izbora, adekvatnu osnovu za široke javne rasprave, za opredjeljivanje između dviju koncepcija, pa i mogućnost kombiniranja prema slobodnom opredjeljenju iz oba pravopisa. Nikakvi jednostrani dekreti, ni politički inspirirana nametanja jedne ili druge koncepcije. Ravnopravnim tretmanom oba pravopisa na određeno vrijeme, uz slobodne rasprave i opredjeljenja, uvodi se demokratski novum u hrvatski kulturni život na području jezika koji je dugotrajno, pa i u posljednjih 10 godina, bio izložen raznim volontarističkim pritiscima. Vjerujem da će nakon takvih slobodnih rasprava i opredjeljenja u roku od tri do četiri godine demokratskim putem biti stvorena situacija za izbor jednoga od dvaju pravopisa ili njihovo bar djelomično spajanje u jedan. U tom smislu "Novi Liber" uputio je prijedlog Ministarstvu znanosti i tehnologije, Ministarstvu kulture i Ministarstvu prosvjete i športa i za takav je stav već dobio neke suglasnosti i potpore.

Nametanje izbora

Akademik Babić potrošio je tri stranice svoga časopisa citirajući i razrađujući neke nepovoljne osam godina stare ocjene o prvom izdanju *Rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića ("Novi Liber", 1991). Povoljne ocjene naravno nije citirao. Neprijemljeno znanstvenom radniku Babić se plitkom političkom insinuacijom obrušava na to izdanje tvrdeći da su njime "zadovoljni mogli biti samo šuvarovci i (jugo)unitaristi" (str. 170), što naravno nije točno. Tek na kraju akademik Babić svega jednom rečenicom priznaje "da je treće izdanje bilo prvo pa toliko popravljeno kao što je sada prvo do trećega, to bi bio prilično prihvatljiv rječnik." Time akademik Babić uvodi čudan, jedinstven i, čini mi se, samo njemu svojstven presedan u stručne rasprave: kritizira izdanje objavljeno prije 9 godina, a praktički se i ne osvrće na znatno prošireno i doradeno izdanje iz 1998. i 2000. godine. Poznato je naime da se rječnici i u najuglednijim izdavačkim kućama u svijetu nakon prvog izdanja dotjeruju i dopunjuju, pa se upravo treće izdanje obično smatra standardnim (npr. Webster, Larousse i dr.).

Akademik Babić na tri stranice kritizira izdanje Anić-Silićeva *Priručnika* iz 1986, umjesto da nekoliko mjeseci pričeke objavljivanje novoga djela, pa da tek onda piše kritiku. S nešto više ograda i obzira, takvom se načinu kritike pridružuje i akademik

Brozović. Naime, novi Anić-Silićev *Pravopis hrvatskoga jezika* precizno i jasno slijedi svoju staru fonološku koncepciju, ali se ne odnosi diskriminatorski prema nekim novitetima u hrvatskom pravopisu koje zastupaju Babić i Brozović. Anić i Silić ne brkaju pravopisnu i leksičku razinu jezika i ne koriste pravopisna pravila i rjpeute da bi time nametali izbor riječi, što čine Babić-Finka-Moguš u svome *Pravopisu*.

Štancanje riječi

Stjepan Babić na tri stranice svoga teksta ruga se opsežnosti u rječničkim i drugim primjerima u Anić-Silićevu ranijem *Priručniku* i najavljenom *Pravopisu*. Tvrđi da je "tisuće i tisuće riječi danas lagano naštancati" (str. 173). Time, pretpostavljam, indirektno želi braniti oskudnost u rječničkim primjerima Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskog pravopisa*. Po mojem mišljenju, a uvjeren sam da će me u tome podržati svi korisnici, suhoparna pravopisna pravila korisnicima nisu dovoljna. Što je više primjera za upotrebu utoliko je knjiga praktičnija i u primjeni vrednija. *Novi Njemački pravopis* u izdanju *Dudena* sadržava 115.000 riječi i više od 500.000 objašnjenja putem definicija, usporedbi i odrednica. *Pravopis hrvatskoga jezika* Anića i Silića sadržavat će u pravopisnom rječniku oko 60.000 riječi. Vjerojatno će se tijekom vremena pojaviti i drugo, još proširenije izdanje, a i jedno skraćeno, džepno ili školsko za upotrebu u školama i za manje zahtjevne korisnike.

Akademik Babić predbacuje izdavaču "Novom Liberu" i autorima Vladimiru Aniću i Ivi Goldsteinu što su "naštancali" *Rječnik stranih riječi* preuzimajući dijelove nekih definicija iz ranijeg *Rječnika stranih riječi* Vjekoslava Klaića i iz *Rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića. Takvih je definicija iz Klaićeva rječnika preneseno oko 5 %, a iz Anićeva približno oko 10 %, što je sve uklopljeno u novu koncepciju i nadopunjeno novim značenjima. Ne znam što je lošega u tome Stjepan Babić mogao otkriti. Ako je nešto već dobro definirano u nekoj drugoj leksikografskoj knjizi, zar to treba nasilno mijenjati ili samo nadopuniti i uklopiti u novu koncepciju? Jadan bi bio rječnik (i mislim da takav ne postoji na svijetu) koji bi zanemario sve što je na njegovu području prije njega dobrog učinjeno.

Stjepan Babić zaključuje svoj tekst u *Jeziku* br. 5/2000 ovim pasusom: "Znam da sam si time natovarilo na vrat jednoga moćnoga čovjeka koji zna pisati i upozoravajuća pisma, jedno sam dobio dok sam bio zastupnik, i mislim da sam ga s pravom shvatio kao prijeteće, ali nisam mogao šutjeti, morao sam hrvatskoj javnosti reći što Slavko Goldstein zapravo sprema hrvatskoj jezičnoj kulturi pa koliko me to stajalo da stajalo." (str. 178). (Babić vjerojatno misli na moje "Otvoreno pismo zastupnicima Hrvatskog sabora" iz 1994. godine u kojem ih pozivam da ne glasaju za "kunu" kao državnu monetu ni za uvođenje drugih simbola ustaške NDH, jer će to imati negativne posljedice na međunarodni položaj Hrvatske – što smo posljednjih godina našalost i mučno iskusili.)

Zlatna žila

Proglasivši tako samoga sebe junakom bez straha i mane, Stjepan Babić na 14 stranica svog časopisa hrabro – "pa koliko (ga) to stajalo da stajalo" – sipa proizvoljnosti, insinucije i objede. Među ostalim insinucijama, za mene tvrdi: "On je poslovan čovjek, pravi biznismen, i to dobar biznismen, on zna kako se pravi novac i u području kojemu ne cvjetaju ruže, a to je izdavaštvo. Samo treba naći zlatnu žilu. On ju je našao: hrvatski jezik. Tržište je gladno hrvatskih djela, a on je naučio kako se prave, zapravo štancaju, i eto para. Novac je važan, hrvatska jezična

kultura nije važna, odnosno važna je samo toliko koliko donosi novac." (str. 167), pa stoga hrvatskoj javnosti Goldstein nudi "mačka u vreći", jer "novac je na vidiku i treba ga brzo zgrabiti". Ali je Stjepan Babić već 1973. godine proniknuo svu tu antihrvatsku rabotu, što sada objašnjava: "Brozović, Moguš, Finka, ja i Anić i neki drugi s nama počeli smo 1971. poletno raditi Hrvatski rječnik, ali je došla 1972. i sve je propalo. Ali za Goldsteina nije. Goldstein je odavna naslutio da je rječnik hrvatskoga jezika roba koja će ići. On je mislio unaprijed. Jednoga dana stvorit će se prilika za njega, treba raditi. Brinuo se da za nj nađe dobre autore. Zvao je i mene na razgovore. Bio sam bar dva puta na njima, ali kad sam vidio da se ne može izraditi hrvatski rječnik hrvatskoga književnoga jezika, prebacio sam se na tvorbu riječi. Anić je pristao da radi takav rječnik. Ne može sve biti po hrvatskoj jezičnoj crti, ali može po Šuvarovoj, i Šuvar je Hrvat, unitarist doduše, ali što se tu može. Valja raditi kako se može." (str. 167).

Djelatnost protiv hrvatske kulture

U vrijeme o kojem Stjepan Babić govori, dakle 70-ih godina, bio sam direktor "Sveučilišne naklade Liber" i ujedno urednik ili član uređivačkog odbora nekih njenih najvažnijih izdanja. Moram im navesti naslove i autore, kako bi na vidjelo došla sva moja djelatnost protiv hrvatske kulture kojoj se Stjepan Babić nije htio priključiti: pretisak prve hrvatske knjige *Misala po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine, pretisak kompleta *Danice Ilirske 1835-1849.* u pet knjiga, pretisak *Gazofilaciuma* Ivana Belostenca iz 16. stoljeća u dvije knjige, pretisak najstarijeg *Hrvatskog rječnika* Fausta Vraničića iz 1595. godine, pretisak djela Pavla Vitezovića, Brne Karnautića i Ferenc Črnka o sigetskoj bitci pod

zajedničkim naslovom *Opsada Sigeta*, pretisak prvog ratnog izdanja poeme *Jama* I. G. Kovačića s ilustracijama Ede Murtića i Zlatka Price, pretisak Krležina časopisa *Danas* iz 1934. i Hegeđušićevih *Podravske motive* iz 1933. godine, bibliofilsko izdanje *Balada Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže u grafičkoj obradi Krste Hegeđušića, pretisak rukopisa, transliteracija i kritička obrada *Grobničkog polja* Dimitrija Demetera, *Povijest hrvatske književnosti* u pet knjiga autora Maje Bošković-Stulli, Divne Zečević, Eduarda Hercigonje, Marina Franičevića, Franje Šveleca, Rafe Bogišića, Milorada Živančevića, Ive Frangeša i Miroslava Šicela, *Povijest svjetske književnosti* u sedam knjiga grupe hrvatskih povjesničara književnosti (urednici Frano Čale, Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Slavko Goldstein, Breda Kogoj-Kapetanić, Svetozar Petrović, Vladimir Vratović, Mate Zorić, Viktor Žmegač), dva zbornika Hrvatska književnost u evropskom kontekstu u redakciji Aleksandra Flakera i Krune Pranjića, *Povijest hrvatske glazbe* Josipa Andreisa, Barok u Hrvatskoj Anđele Horvat, Radmile Matejčić i Krune Prijatelja, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog*

Kršćanstva Anđelka Badurine, Branka Fučića, Marijana Grgića, Radovana Ivančevića i suradnika, *Putevima hrvatskog književnog jezika* Zlatka Vince, *Nad iskonom hrvatske knjige* Eduarda Hercigonje, *Vrela i sudbine narodnih tradicija* Milovana Gavazzija, *Matoš-Vidrić-Krleža* Ive Frangeša, *Hrvatsko-ruske studije* Josipa Badalića, *Englesko-hrvatske književne veze* Rudolfa Filipovića, *Programi i manifesti* Miroslava Šicela, *Jezično povijesne rasprave* Josipa Vončine, *Hrvatska versifikacija* Ivana Slamniga, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća* Janka Beloševića, *Antički grad na istočnoj obali Jadrana* Mate Suića, *Život i djelo Jurja Križanića* (zbornik u redakciji Jaroslava Šidaka i Ivana Goluba), fotomonografije *Juraj Dalmatinac, Dubrovnik i Zagreb 1900.* Milivoj Solar *Ideja i priča*, Petar Šegedin *Getsemanski vrtovi*, Josip Horvat *Ljudevit Gaj*, Fikreta Jelić-Butić *Ustaše i NDH*, Jozo Tomasević *Četnici u drugom svjetskom ratu, Stilske formacije* Aleksandra Flakera, *Sukob na književnoj ljevici i Struktura Krležinih Zastava* Stanka Lasića, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvika* Miroslava Brandta, *Ujedić u raju svoga pakla* Vlatka Pavletića, *Maček i politika HSS* Ljube Bobana, *Zagreb u srednjem vijeku* Nade Klaić, *Antologija hrvatske fantastične proze i slikar-*

stva u redakciji Branimira Donata i Igora Zidića, *Povijest egzaktnih znanosti* u Hrvata Žarka Dadića, pretisak latinskog originala i hrvatski prijevod *Teorije prirodne filozofije* Rudera Boškovića u redakciji Vladimira Filipovića, latinski original i usporedni hrvatski prijevod *Nove sveopće filozofije* Frane Petrića, kritička izdanja *Sabranih djela Ivana Mažuranića* u četiri knjige, A. G. Matoša u dvadeset knjiga, *Vladimira Nazora* u dvadeset i jednoj knjizi, I. G. Kovačića u pet knjiga i *Marina Držića*, nove knjige poezije *Vesne Parun*, *Dragutina Tadijanovića*, *Slavka Mihalića*, *Ote Solca* i *Dubravke Oraić-Tolić*. Istovremeno pokrenut je časopis za proučavanje hrvatske književnosti *Croatica* u kojem su surađivali gotovo svi vodeći povjesničari i teoretičari hrvatske književnosti.

U dobrom društvu

Pored navedenih autora u navedenim i u drugim "Liberovim" izdanjima bili su urednici i autori Josip Adamček, Zvonimir Baletić, Sonja Bašić, Nikola Batušić, Slavko Batušić, Miroslav Beker, Zvonimir Berković, Sonja Bičanić, Vladimir Biti, Rafo Bogišić, Maja Bošković-Stulli, Dalibor Brozović, Zlatko Crnković, Biserka Cvjetičanin, Frano Čale, Vladimir Devidé, Žarko Domljan, Vera St. Erlich, Dunja Fališevac, Aleksandar Flaker, Vida Flaker, Sergije Forenbaher, Marin Franičević, Eugen Franković, Ivan Golub, Vlado Gotovac, Franjo Grčević, Danko Grlić, Mirjana Gross, Josip Hamm, Branko Hećimović, Ivo Hergešić, Radovan Ivančević, Drago Ivanišević, Nikola Ivanišin, Rada Iveković, Dubravko Jelčić, Ljudevit Jonke, Ivan Kampuš, Davor Kapetanić, Igor Karaman, Radoslav Katičić, Marijan Korošić, Nevenka Košutić-Brozović, August Kovačec, Zoran Kravar, Ivan Krolo, Mate Lončar, René Lovrenčić, Josip Lučić, Zdravko Malić, Jagoda Marković, Tonko Maroević, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Nikola Miličević, Milan Mirić, Milan Moguš, Zvonimir Mrkonjić, Dubravka Oraić-Tolić, Radovan Pavić, Dragutin Pavličević, Pavao Pavličić, Ante Pažanin, Gajo Peleš, Nikica Petrak, Svetozar Petrović, Bruno Popović, Krunoslav Pranjić, Milan Prelog, Eugen Pusić, Vladimir Putanec, Tomislav Raukar, Ivanka Reberski, Mirko Rumac, Damir Salopek, Vera Senečić, Milivoj Sironić, Ante Stamać, Nikša Stančić, Petar Strčić, Dragovan Šepić, Miroslav Šicel, Jaroslav Šidak, Ivo Škrabalo, Zdenko Škreb, Antun Šoljan, Franjo Švelec, Nada Švob-Đokić, Dragutin Tadijanović, Jere Tarle, Mirko Tomasović, Josip Tomić, Josip Vaništa, Gabrijela Vidan, Ivo Vidan, Vojmir Vinja, Velimir Visković, Predrag Vranicki, Vladimir Vratović, Šime Vučetić, Radovan Vukadinović, Branko Vuletić, Eugen Werber, Melita Wolf, Divna Zečević, Mate Zorić, Milorad Živančević, Viktor Žmegač, Josip Županov, Lovro Županović.

Već prije 25 godina Stjepan je Babić odlučio da ne pripada tome društvu. Ni danas nemam razloga prigovoriti njegovoj odluci. ☐

nog, spolnog – ne samo kod nas, nego i u svjetskom kontekstu bilo važno pitanje. Kako si ti riješio

pojačavanjem svog identiteta da se osetiš sve izdvojeniji od onoga što se zbivalo u okruženju u ko-

identitet, pogotovo kada je jugoslovenski identitet kao mogućnost izbora počeo da se osipa, da se mrvlji i na kraju da nestaje.

Ako usvojimo pogled na tvoj rad kao "postmodernog pisca", u kakvom je to odnosu prema pitanju identiteta? Zašto bi identitet bio važan za postmodernog pisca?

– Ja sam svoj neki pripovedački izbor napravio pre postmodernog izbora. Jevrejsko kao tema se postavilo u središte mog dela pre nego što sam počeo svesno ili nesvesno da prihvatam određene elemente poetike koje smo kasnije na ovaj ili onaj način defini-

kav stav, takvo osećanje. Jer ja sam u jednom trenutku uočio devedesetih imao neku vrstu osećanja da sam završio s nekim krugom, i bio sam pomalo u dilemi šta i kako kao pisac, kojim putem nastaviti. Da li nastaviti, i to mi je tada bilo dominantno, rad na jeziku, na strukturi, neko pomeranje – tada mi je to bilo bitno – glavnog pripovedačkog interesovanja na rečenicu, kao najbitniji segment, obrazac kojim se barata u proznom tekstu, a pritom se potpuno osloboditi bilo čega što bi moglo da ima veze sa identitetom u ovom ili onom vidu. Međutim kada je istorija nasrnula na

David Albahari, pisac

Trenutak kad se istorija lomi

Knjiga i dalje omogućava jednu vrstu suočavanja sa piščevim nastojanjem tumačenja sveta

Dejan Kršić

Nedavno je David Albahari, koji posljednjih godina živi u Calgaryju, nakon deset godina bio u Hrvatskoj, prvo na skupu predstavnika židovskih općina s područja bivše Jugoslavije održanom u Supetru, a zatim je u Zagrebu imao književnu večer i u četvrtak 28. rujna sudjelovao u razgovoru umjetnika i intelektualaca iz Hrvatske i Srbije pod naslovom *Da bi se nešto čulo, za to je potrebna volja*, održanom u Tvornici uz gostovanje *Centra za kulturnu dekontaminaciju* iz Beograda s kazališnom predstavom *O Nemačkoj*. Pored glumaca i autora predstave u razgovoru su sudjelovali Petar Luković, Slobodan Šnajder, Igor Galo i dva pisca čije su knjige objavljene u *Arkzinovoj* ediciji *Bulgarica* – David Albahari i Vladimir Arsenijević (*U potpalublju*).

Predstava *O Njemačkoj* – koja montažom tekstova Hermanna Brocha, Volkmar von Zuhlsdorffa, Bertolta Brechta i Hannah Arendt tematizira pitanja krivice i odgovornosti, pitanja, koja su naravno primjenjiva i na sve postjugoslavenske zajednice – predstavljala je plodan poticaj za "okrugli stol" kojim su nažalost više dominirala pojedinačna izlaganja nego razgovor, diskusija gostiju i publike.

Kako se odvijao u vrijeme izbora u Srbiji, razgovor se prvenstveno bavio tamošnjom situacijom i može se primijetiti kako je zagrebačka publika uživala u kritičnosti beogradskih gostiju prema srbijanskom režimu, i u tom uživanju kao da su zaboravljali (potiskivali?) kako su se iste ili slične stvari događale i ovdje, ali i da velik dio hrvatske javnosti (pa i one "intelektualne") još uvijek izbjegava kritičko suočavanje s traumama prošlosti.

Pitanja identiteta

U devedesetim je propitivanje identiteta – nacionalnog, kultur-

David Albahari rođen u Peći 1948. godine srpski je pisac i prevodilac židovskog porijekla. Objavio je velik broj knjiga, među kojima su najpoznatije: *Porodično vreme*, *Sudija Dimitrijević*, *Opis smrti*, *Cink*, *Mrak*, *Snežni čovek...* Radovi su mu prevedeni na mnoge svjetske jezike. Njegov kratki roman *Mamac* u izdanju *Arkzina* (1997) prva je knjiga jednog autora koji živi i radi u Srbiji objavljena u Hrvatskoj nakon 1991. ☐

to pitanje koje se u tvom slučaju brutalnom očitošću gotovo samo nameće – židovstvo, pitanje države koja se raspala, pripadnosti određenoj književnosti...

– Sve dok se to nije postavilo kao ključno pitanje ili jedno od ključnih pitanja na ovom području, u malo mlađim zrelijim godinama nisam imao nikakve dileme oko identiteta. Kada sam se u jednom trenutku posle bolnih godina sazrevanja, prelamanja ličnosti, jednom odlučio za jevrejski identitet u potpunosti, onda posle toga sa tim nisam imao više nikakvih problema. A kada su došle devedesete i kada se to pitanje počelo postavljati kao jedno od ključnih pitanja mesta i vremena u kome smo tada živeli, to je zapravo s jedne strane doprinelo da se kod mene taj jevrejski identitet pojača jer je, pomalo paradoksalno gledano sa istorijske tačke gledišta, u to vreme on nudio sigurnost. U vremenima dilema oko etničkih identiteta, ili kasnijih sukoba zasnovanih dobrim delom na etničkim nerazumevanjima, obično je jevrejsko uključeno u one koji stradaju. Na ovom području je sticajem okolnosti i onoga što se događalo devedesetih godina pripadnost jevrejskoj zajednici nešto što te na neki način sklanjalo izvan onog šireg ili užeg kruga sukoba. Dakle mogao si

jem je čovek prebivao. Naravno, postoji i aspekt jugoslovenskog identiteta. Ja sam svoj jevrejski identitet sagledavao kao uži segment šireg jugoslovenskog identiteta, kao one mreže jugoslovenskog identiteta koji postoji ili kako sam barem ja bio spreman da to tumačim, kao mešavinu različitih identiteta koji su dozvoljavali i koji nužno traže jedan korak više ka širenju identiteta, jer mi se činilo da je svako sužavanje, pogotovo kad su u pitanju stvaraoči, nešto što te ograničava i što te čini manjim nego što možeš da budeš. Jugoslovenska situacija omogućila mi je dakle da još jače izgradim taj jevrejski

sali kao postmodernu poetiku. Ako je jedan aspekt toga postmodernog preispitivanje onoga koji pripoveda, onda u tom preispitivanju mora da se postave i neka pitanja identiteta, jer pisac ne stvara s neke apstraktne pozicije, mora da postoji neka pozicija u kojoj on progovara koliko god to Ja bilo slojevito ili sastavljeno iz nekog mnoštva. Naravno, kada to postane i deo određene književne igre, to Ja može iz pozicije jevrejskog Ja da krene u pravcu preispitivanja, poigravanja ili podržavanja onoga što nude druga jevrejska Ja koja postoje u književnosti.

Nasrtaj istorije

Na književnoj večeri spominjao si svoj novootkriveni interes za povijest, povijesne probleme...

– Moj prvi izbor za jevrejsko bio je vezan uz osećanje da pisanje treba da bude aktuelno, ne u smislu političke situacije, već da je pisanje odraz onoga što se zbiva sada i ovdje, možda u samom trenutku pisanja ili trenutku koji je veoma blizu trenutku pisanja. Ovo što si pomenuo vezano je uz moje osećanje da neuspešni da uteknem od istorije, jedna od stvari koje treba da preispitam je bavljenje tom jevrejskom temom, identitetom u pisanju u određenoj istorijskoj perspektivi. Pa je to bio povod za moj ta-

sve nas, pogotovo kada sam se odvojio i pustio da o istoriji razmišljam ne kao o nekoj živoj materiji o kojoj su se vodile beskrajne diskusije, onda sam najednom osetio potrebu da ta ranija pitanja, pitanja identiteta sagledam u tom svetlu. Otvorio mi se jedan pravac koji sam mislio da je gotov, istrošen, jedna moguća tema pripovedanja, ali me je u isto vreme to nagnalo da krenem prema nekim epizodama u istoriji jevrejskog u ovom podneblju koje nisu vezane direktno sa mojom porodicom, već za širi krug jevrejske zajednice.

Po čemu se to tematiziranje povijesti razlikuje, pripada nekoj drugoj vrsti, od povijesnog romana, recimo, Dobrice Ćosića ili Ivana Aralica!?

– Za mene sigurno drugačije, jer me ne zanima da to istražujem iz pozicije iz koje oni to rade, da bi našli ni sam ne znam tačno šta, ali očigledno je bilo da oni sve vreme tragaju za nečim ili pokušavaju da time kažu nešto što bi po njihovom uverenju, a verovatno i po uverenju mnogih čitalaca, trebalo da bude presudno za razumevanje bliže ili dalje istorije, za reviziju istorije ili za uspostavljanje novih odnosa među istorijskim subjektima itd. Mene to zanima na jednom užem i mnogo ličnijem planu, nisam nikada imao želju da razmišljam

Književnost mora biti utemeljena na nečem prethodnom, što je već urađeno, spram čega možeš da stвориš određenu, izmenjenu sliku, s čim možeš da se poigraš

o istoriji kao pokretaču širih grupa, nacija, već me zanimao samo trenutak kad se istorija lomi u jednom čoveku, pojedincu koji pri tom ne mora da ima nikakvo ideološko obeležje, pa čak ne mora da ima nikakvo etničko obeležje, samo je neko ko na sebi proživljava, odnosno u njemu se lomi jedan trenutak istorije mimo ponekad bilo kakvog njegovog razumevanja.

Birokratija smrti

Tema logora, holokausta danas je problematična za pisca, toliko je već knjiga napisano da izgleda kao svojevrsna prečica za izazivanje određenog efekta. U tvom romanu "Gec i Majer" čitatelj na neki način dobiva uvid u neku dublju istinitost te situacije koja nije samo konkretna povijesna situacija logora u Beogradu za vrijeme Drugog svjetskog rata, već i neko općenitije ljudsko stanje, dakle uvid u birokratsku mašineriju uništenja u kojoj svi marljivo obavljaju svoju ulogu ni za trenutak se ne zapitavaju o smislu, konzekvenca...

– Ako se to može osetiti, onda je to nešto što sam ja osećao kad sam pisao. Upravo s jedne strane ta činjenica da je o jednom istorijskom događaju toliko pisano navodi pisca, primorava postmodernističkog pisca, da tome pristupi na drugi način. Ako pristupam pisanju iz perspektive i pozicije sveta kao teksta ili sveta kao napisane knjige, pa dakle ne reagujem doslovno na svet, nego na tekst, onda i kao pisac ne reagujem na činjenicu holokausta na koju ću reagovati kao ljudsko biće, ne uspevajući da primim sav obim te tragedije, koja je zadesila na kraju krajeva ne samo jevrejski narod, već i druge. Pokušavam da to primim i na to reagujem posredstvom teksta. I kada čitaš istoriju holokausta kao zbir dokumenata, a ne kroz interpretaciju ili opis, najveći užas je upravo ta birokratičnost, što su i drugi istraživači i autori ranije shvatali, da se celo zbivanje pretvara u neku vrstu dosadnog birokratskog dopisivanja i nadmetanja između izvršilaca koji su najčešće i dželiti, a ponekad i između izvršilaca i žrtava. Dok su, kao i zapravo u mnogim drugim logorima i getima, Jevreji čekali na svoje uništenje, njihove uprave, u ovom slučaju uprava logora na Sajmištu, dopisuju se sa nemačkom upravom logora, razmenjuju birokratska pisma o različitim aspektima situacije u kojoj se logoraši nalaze. Uprava logora se dopisuje sa poglavarstvom grada Beograda i razmenjuju optužbe da jedni rade ovo, a ne rade ono, a sve vreme u suštini svi znaju šta treba da se desi. I ono što se čovek pita je zašto su svi spremni, i da li je to bila neminovnost, da su svi spremni da uđu u tu igru i da učestvuju u tome na najgori mogući način, koji ne podrazumeva nikakvo odbijanje ili odustajanje, već samo slepu pokornost i slepo izvršavanje onoga što uredba, zapovest ili birokratsko pismo samo po sebi traži. Kada sam pisao knjigu najviše sam reagovao na to, na tu birokratiju smrti, na tu papirologiju smrti, dokumente u kojima se navodi broj obroka, količina hrane, hleba, nešto što je, ako se sad sagleda kao ljudska tragedija, potpuno nevažno i nema nikakvog značaja za same ljudske žrtve.

I naravno, ono što me je dodatno interesovalo, jeste pitanje s kojim se i danas suočavaju istraživači holokausta, a to je kako to da su ljudi mogli u tome da učestvuju? U ovom slučaju mene je zanimalo kako su dvojica vojnika mogla da voze pedeset ili šezdeset dana jedan kamion u kome su svakog dana usmrćivali bar stotini ljudi i pritom su sve vreme znali šta rade a da su uz to, pretpostavka je, vodili jedan potpuno svakodnevan život u kojem je ubijanje pedeset ili sto ljudi običan posao kao što je za nekoga bila opravka cipela ili neki drugi birokratski posao ispisivanja dokumenata.

Ozbiljna književnost

Ne samo na razini radnje to se izražava specifičnom rečenicom poznatom iz tvojih ranijih radova, priča o običnim stvarima. Rečenicom koja je poetska, ali i pomalo koanovska, zenovska, koja od minimuma radnje izvlači maksimum značenja. Sad se takva rečenica javlja u prikazu svakodnevnog, birokratiziranog zločina. Tako Gec, a možda je to bio i Majer, jednom kad se nađe pred nekim problemom, kaže nešto poput "a neko rješenje se uvijek nađe...". To je rečenica bogata smislom, a istovremeno i svakodnevna banalnost...

– Na to mogu samo da kažem da je piscu naravno teško, možda i ne može da pobegne od nečega što je njegov stil, ali da mene uvijek u pisanju, pogotovo sada tih kraćih romana, zanima neka vrsta cikličnog ili možda je to bolje nazvati spiralnosti teksta, što ima u sebi neku vrstu poetskog, možda i u naboju, a možda i u strukturi samog teksta. Poetskog u smislu da težim nečemu što bi se moglo doimati kao formiranje strofa, ritmičkog ponavljanja, nekog refrena, koji ide kroz celu knjigu kao neka vrsta lajtmotiva. U ovoj knjizi najviše me privukla mogućnost da preko te male igre Gec ili Majer, možda Gec, možda Majer, ukažem na to da između tih ljudi, iako je između njih postojala fizička razlika, zapravo nije bilo nikakve razlike, čak i onda kada su fizički bili različiti. Jer u ideološkom smislu razlika očigledno nije postojala i Gec je doista mogao da bude Majer, a Majer je mogao biti Gec. Knjigu sam praktično napisao u času kad sam tu malu igru razrešio u sebi.

Kako ti sada vidiš ulogu i položaj književnosti? Još u ranom periodu postmodernizma s Burroughsom, Pynchonom, Cooverom... čini se da se književnost snažno mijenja, da nam novim postupcima, ispitivanjem konceptualno-teorijskih teza, otkriva neku istinu o stanju svijeta u kojem živimo. Jesu li danas tu poziciju umjetničke produkcije koja najrelevantnije izražava aktualno stanje svijeta preuzeli novi mediji, video!?

– Meni se čini da se još uvek ništa nije promenilo bez obzira na vreme u kome se zbog izuzetno velikog obima kompjuterizacije čini da se nešto radikalno desilo u svetu. Kad je reč o knjizi, ništa se nije desilo. Jer se kompjuterizacija, uz sva uvažavanja različitih tehnologija, načina sagledavanja teksta, ipak zasniva na tekstu, bez kojeg ne može opstati. Kompjuterizacija jednim dobrim delom podstiče pismenost više nego što je to činio na primjer film.

Mislim da knjiga i dalje omogućava jednu vrstu suočavanja sa

piševim nastojanjem tumačenja sveta, dakle taj odnos između piševog nastojanja i čitaoca je nešto što samo knjiga kakva je, kao objekt, može da ponudi.

Drugo je pitanje šta se trenutno vidi kao značajno u literaturi, i kako globalizacija ili pak činjenica da sve manji broj korporacija kontroliše izdavačko tržište imaju uticaj na čitaoce, jer je sigurno da će ono što se naziva "ozbiljnom književnošću" imati sve manju širinu dometa spram onoga što je imala ranije. Ali nisam siguran da odgovaram na pitanje...

Najveće moguće razočaranje

Ti naime nisi samo pisac, već i prevodilac, uredio si niz antologija, zbornika, izbora... Kako s te strane, kao "konzument", doživljavaš stanje u književnosti?

– Sad mi se definitivno čini da je došlo do velikog pomeranja u željama čitalaca u odnosu spram književnih dela, ali stalno to sebi tumačim time da sam prvi put u životu jedan duži period vremena na severnoameričkom kontinentu, gde su ti odnosi očigledno drugačiji nego u Evropi. Možda ja laskam Evropi zato što sedim u Severnoj Americi, ali mislim da je odnos čitalaca u Evropi prema književnosti znatno otvoreniji nego u Sjedinjenim Državama, da je književno pamćenje, osećanje nužnosti da se zna i malo više od onoga što je u ovom času aktualno u književnosti izražajnije i mnogo prisutnije u Evropi. Tamo je neka vrsta obnove realističkog pripovedanja apsolutno dominantna, i imam osećaj i kad sam razgovarao s nekim tamošnjim autorima, ili kad sam čitao neke tekstove, da je to neka vrsta reakcije na ono što oni nazivaju "akademska proza", "univerzitetska proza". To je ono što bismo mi zvali postmodernom prozom, sklonija samoreferencijalnosti, nekim vrstama unutrašnjeg ispitivanja odnosa pisca i teksta, pisca i čitaoca. To tamo apsolutno više nema nikakav prolaz. Meni se čini da je ta vrsta pomalo "komplikovanijeg" pris-

Biti u istoj regiji te nužno primorava da unutar te regije uspostavljaš kontinuitet, neko zajedničko trajanje

tupa pisanju i tekstu u Evropi još uvek prisutna i prihvatljivija nego u SAD-u. Ja sam – iako sam se našao u situaciji koju sam pre odlaska tamo mogao da smatram idealnom za nekoga tko prati severnoameričku književnost, da budem možda ne doslovce na izvoru, ali svakako veoma blizu – sagledavajući ono što je aktuelno u severnoameričkoj književnosti u suštini doživio najveće moguće razočarenje. Pisci koje oni ističu kao najbitnije, ili bar deo kritike, Richard Ford i niz drugih, zapravo su za mene jedan dosta suvoparni ogranak američke proze nakon onoga što su nudili pisci kao što su Pynchon, Coover, Barthelme. Čak i živost jednoga Updikea u ranim priča-

ma mi se čini zanimljivijom nego ovo što ta suva realistička savremena proza u najvećoj meri nudi čitaocu.

Nikakav interes za tradiciju

Je li taj novi kontekst u kojem si se našao nekako djelovao na tvoj rad? Tu mislim na kontekst kasnokapitalističke Amerike, s jedne strane kultura shopping mallova, medijska industrija, a s druge svijet akademske zajednice.

– Imao je itekako utjecaja. Bio sam u stvari duboko razočaran kad sam u Calgaryju ili na nekim putovanjima počeo da srećem pisce i kad sam počeo da razgovaram s mladim autorima, i kad sam shvatio da oni nemaju gotovo nikakav interes da svoju književnost povezuju sa bilo kojim oblikom tradicije. Čak većina mladih pisaca s kojima sam imao prilike da razgovaram ne čita ni svoje nasleđe, niko od njih nije čitao Williama Faulknera, Saula Bellowa, čak ni ove bliže autore kao što su John Barth, Robert Coover, Barthelme, to su im sve bile neke totalne misterije kad sam im pominjao ta imena, mislili su da su to pisci koji dolaze iz Evrope, o čemu im ja to pričam! Što je meni doprinelo nekom razočarenju jer kod nas ipak postoji osećanje da književnost mora biti utemeljena ili da se barem jednim svojim delom mora da zasniva, pogotovo u tom postmodernom pristupu, da je zasnivaš na nečem prethodnom, što je već urađeno, spram čega možeš da stвориš određenu, izmenjenu sliku, s čim možeš da se poigraš. Ali poznavanje onoga što je prethodilo neka je vrsta preduslova za dalje bavljenje tim. Pošto tamo, barem je takvo moje osećanje, nema potrebe da se kontinuirano poznaju stvari, ne samo književnost, već i bilo šta drugo, onda ne postoji osećaj da je potrebno znati ono što je prethodilo. Naravno ne pokušavam da generalizujem i ne želim da kažem da su svi takvi, govorim o jednom segmentu u okviru te književnosti i koji je za mene predstavljao neku vrstu upozorenja da moja strast prema severnoameričkoj književnosti treba da ima neke granice i da treba da tragam za nekom sopstvenom merom odnosa prema tome.

Nit nije prekinuta

U osamdesetim si bio prepoznat kao predstavnik, svojevrsni lider ili glasnogovornik jedne grupe pisaca, generacije... Što se s tim dogodilo nakon desetak-petnaestak godina? U Hrvatskoj stalno imamo tu pitanje, a što je s "Quorumovom" generacijom, je li uopće postojala, zašto se nije razvila, gdje je nestala itd.

– Moj utisak je da je u Beogradu to ipak bilo drugačije. Grupa pisaca koja je delila neku sličnu poetiku, ili koja je preko mene i još nekolicine drugih pisaca, Čurgusa ili Žarka Radakovića, kasnije nastavljala delimično tim putem i počinjala nešto svoje, još uvek se vidi kao povezana grupa autora, poput Pištala, Nemanje Mitrovića, Basare itd. Oni se i dalje vide kao pisci koji nešto dele iako su im putanje morale, što je neminovno, nakon nekoliko knjiga, da krenu različitim putevima. Ono što sad definitivno ne postoji jeste činjenica da zbog odsustva značajnijih književnih časopisa nema grupisanja autora koji se sada pojavljuju. Ja ne

znam kako bi sad, sve i da postoji, neka grupa pisaca mogla da se nazove. Ako je suditi prema načinu na koji kritika gleda te odnose unutar savremene srpske književnosti i tekuće produkcije, kontinuitet postoji. Dakle, poetski kontinuitet koji vodi posredno naprimer od Danila Kiša, preko pisaca moje generacije, pisaca kao što su Basara, Mihajlo Pantić ili Vladimir Pištalo, postoji i dalje u delima nekih najmlađih pisaca i on se uvažava kao nit koja uprkos svemu nije prekinuta. S tim što se delom tematika izmenila, kao što je pretpostavljam i ovde. Dominira neka vrsta ratne tematike, čak i onda kad je u pitanju urbana priča. Na kraju krajeva, uvek smo se bavili stvarnošću, a stvarnost je poslednjih godina najvećim delom bila ratna, od toga se nije moglo pobeći, odnosno ako se kao pisac baviš stvarnošću, onda drugu mogućnost izlaza nisi imao.

Kakvi su tvoji dojmovi o ruglom stolu u Tvornici? Koliko često si sudjelovao na takvim skupovima proteklih godina?

– Praktično ovih poslednjih godina i nisam jer sam bio udaljen. Ranijih godina sticajem okolnosti i nisam mogao previše da učestvujem jer takvih dijaloga u suštini i nije bilo. Sa svoje strane tome sam mogao da doprinesem tako što sam kao pojedinac nastojao da uspostavim dijaloge gde god su bili mogući, da se otvaram za svaku mogućnost komunikacije prema bilo kojem od tih prostora. Tako se desilo da sam se zahvaljujući Arkezinu i objavljivanju Mamca našao, kad se jednom bude gledala neka istorija toga, u nekim od udarnih pozicija. Zadovoljan sam što sam se našao u pravom trenutku na pravom mestu.

Razlike i sličnosti

Mislim da je najveće pitanje ne razgovor onih kojima mi pripadamo, koji smo svesni istorijskog zaleđa i činjenica istorije, nego oni koji dolaze i koji to neće znati. U Beogradu rastu generacije koje nikada nisu bile u Zagrebu, u Hrvatskoj isto rastu oni koji nikada nisu bili u Beogradu, i kojima to nema nikakvo drugo značenje osim onoga koje im određene društvene strukture, mediji mogu da daju. Najzanimljivije će biti da li će oni u tome stvarno prepoznati samo razlike, i da li će videti da je to nešto potpuno različito, s čim zapravo nemaju nikakvog spoja, ili će u nekoj svojoj budućnosti tragati za onim u čemu će nalaziti sličnosti, prepoznavanje, uzajamnosti, koje su meni sada nešto sasvim prirodno, jer delim obe istorije. Da li će te generacije videti Beograd ili Zagreb samo kao neku tuđu sredinu s kojom doista nemaš nikakve veze. To je zanimljivo pitanje, samo ne znam da li ćemo dočekati odgovor. A za mene je sažimanje tog prostora neminovnost, jer na kraju krajeva postoji nešto šire od pojma jedne države, neka regionalnost. Biti u istoj regiji te nužno primorava da unutar te regije uspostavljaš kontinuitet, neko zajedničko trajanje. To je misao koja se ogromnom broju ljudi iz ovog podneblja sigurno ne dopada, ali ne vidim da istorija dozvoljava drugačije, da je moguće biti u jednoj regiji, a biti u potpunosti iz nje isključen. ☐

u žarištu

Globalizacija

Više svijeta, manje banaka

Rat protiv ekonomske globalizacije i kapitalističke dominacije neće biti gotov dok ih ne pobijedimo

Ante Kuštre

ono što je za Cezara bio Rubikon za svjetski pokret protiv ekonomske globalizacije bio je, možemo reći, Prag. Na praškim ulicama 26. rujna izbila je velika ulična bitka između policije i demonstranata, bitka kojom je de facto objavljen pravi rat centrima ekonomske moći u svijetu. Radi li se zapravo o početku Trećega svjetskoga rata koji će se voditi s načelima, ciljevima i taktikom koje su manifestirali praški demonstranti, pitanje je na koje će nam vrijeme odgovoriti. Sadašnji trenutak jasno pokazuje da je sukob doista svjetski: s jedne strane, nadmoćne nadnacionalne korporacije, s druge strane, korpusi nemoćnika svijeta. Bogati, svakim danom sve bogatiji, na jednoj strani, siromašni, svakim danom sve siromašniji, na drugoj strani. Između njih ponor koji se svake noći, dok oni spavaju, sve više širi i produbljuje. Ponor ili jaz iliti *split* (vidi značenje te riječi na engleskom).

Split je dakle kao pukotina, rascjep, raskol, nestajanje) svjetski problem broj jedan! Zemlja je kao planeta teško ranjena i u smrtnoj je opasnosti. Ranjavaju je nepravda i nasilje, moralno i ekološko zagađenje, ratovi i bijeda, bolesti i glad. Uslijed toga prijete joj nestajanje, i to ne kao metafora, a ona se od te *split-ske* opasnosti na svoj način brani. Ona žestoko reagira poplavama, sušama i zemljotresima, a tako reagira i njezina mladunčad – zaštitari okoliša, seljaci, anarhisti, biciklisti... Coelho bi rekao da su se želje i ciljevi antiglobalizacijskog pokreta rodili iz duše Zemlje te bi dodao da je sve moguće ako se nešto doista želi. A tumač bi objasnio kako to znači da je moguća pobjeda globalizacije života nad globalizacijom smrti i globalizacija pravde nad globalizacijom nepravde.

Globalizacija života i pravde

Sukob, nadnaravno, ima ne samo socijalne, ekološke, ekonomske i političke, već i metafizičke dimenzije. U njemu su sučeljeni bogatstvo protiv Boga, novci protiv ovaca, profit protiv čovjeka. Zato ne čudi sudjelovanje u praškim demonstracijama i katoličke organizacije *Jubilee 2000*. čiji su članovi u mirnom mimohodu ponijeli devetnaest tisuća bijelih križeva za devetnaest tisuća djece koja umiru svakoga dana u siromašnim zemljama, stisnutima omčom vraćanja dugova bogatim zemljama. I Bono Vox je tih dana, za održavanja summita Svjetske banke i MMF-a, pokušao na svoju ruku, kroz razgovor i nagovor, omekšati tvrda srca čelnika njihovih čelnika, ne bi li ovi oprostili dugove siromašnima. No, izgleda da bogatstvo ima tvrde uši pa ne čuje dobro tihu riječ, nego počne slušati tek kada se zapuca ispod njegovih prozora.

U Pragu se nije pucalo pravim mecima, ali se vodila prava bitka između dvije prave vojske. Oko jedanaest tisuća policajaca nosilo se s oko dvanaest tisuća demonstranata. U direktnim sukobima (kamenjem, štapovima, Molotovljevim koktelima, pendrecima, suzavcem i vodenim topovima) sudjelovalo je par stotina sudionika sa svake strane. Češki policajci priznali su svoje iznenađenje borbenom žestinom aktivista i dobrom organiziranošću demonstranata. Promaklo im je, naime, na vrijeme uočiti pozitivne efekte interneti-

zacije i globalizacije, pa su bili zatečeni informiranošću, solidarnošću i povezanošću svih tih šarolikih skupina, grupa i pojedina. INPEG (Inicijativa protiv ekonomske globalizacije) organizacija je pod čiji su kišobran (u bojama duginoga spektra)

stali heterogeni pa ipak homogeni demonstranti. Homogenizirao ih je zajednički (Don Juan bi dodao: "dostojni") neprijatelj. A to su megakorporacije koje, ističu mladi pametni buntovnici, prijete svjetlom strahovladom. Pa zato ističu ovaj slogan: "Više svijeta, manje banaka".

Tako se multivitaminska generacija našla na povijesnoj sceni nasuprot multinacionalnim korporacijama. Na najžešćem

udaru njezinih radikalnih i anarhističkih udova našli su se omraženi znakovi brutalnoga *kaka-pitalizma*: McDonald's, WTO, MMF. Razbijanjem izloga McDonald'sovih restorana oni su htjeli reći da im je dosta koliko unificiranosti mišljenja i ponašanja toliko i unificiranosti ishrane. *Pluralizma, molim* – kazuje jedan grafit. Kamenjem i štapovima dobacili su da su siti svega onoga što im ekonomska globalizacija nudi kao društveno poželjnu duhovnu i fizičku hranu. I oni su toj ponudi viknuli posthistorijsko NE! I na ulici i preko Interneta. Svim tim su svima pokazali da je *prag* tolerancije prijedni i da oni nasilje financijskoga kapitala nad čovječanstvom i planetom ne mogu više trpjeti. "Rat protiv ekonomske globalizacije i kapitalističke dominacije neće biti gotov dok ih ne pobijedimo" poručuje letak *Anti-autoritarni solidaristi* iz Atene.

Griješni mladosti

Crkva, vlasti i mediji zamjerali su INPEG-u na uličnome nasilju, INPEG se od njega distancirao naglašavajući pri tom stvarne proporcije nasilja MMF-a. Praške novine isticale su u naslovima ulični rat i najveće sukobe nakon pada komunizma. Brojke pak kazuju da je to zaista bio posve neobičan rat, rat u kojemu nitko nije poginuo! Usporedbe radi, sjetimo se da je tih dana smrtno stradalo šezdeset dvoje putnika broda čiji je kapetan, umjesto da pazi na kurs, pratio prijenos nogometne utakmice. Što hoće reći da u Pragu, za demonstraciju, civilizacija smrti nije uzela nijedan život, a na drugome (mirnome) kraju svijeta jest! A to opet govori da ima nasilja i *nasilja* te da prvo, budući da je vidljivo, javnome mnijenju najčešće izgleda i kao jedino. Stoga ne čudi što je proslječni Pražanin, kao zaljubljenik svoga grada, osudio demonstrante i distancirao se na sigurnu udaljenost od njih (povlačenjem na selo ili u vikendicu). Školarci pak imaju razloga da buntovnike s ulice sutra slave kao postmoderne heroje *Novog doba* jer je radi njihova dolaska praški gradonačelnik na desetak dana obustavio rad svih škola.

Mladi liječnik iz Praga, koji je tih dana

kao volonter bio na pomoći povrijeđenima s obje strane, rekao mi je da nije vidio nijednog teže ranjenoga čovjeka. I da jest, moglo bi se reći da one unutarnje, nevidljive rane (koje ekonomska globalizacija svakako zadaje) znaju biti mnogo teže i opasnije od vanjskih i vidljivih. Dovoljno je samo prošetati se noću nekim ulicama Praga, pa vidjeti noćno pravilo na djelu: u neposrednoj blizini svih zgrada koje reprezentiraju moć novca (banaka, korporacija, luksuznih hotela) redovno se nalaze skupine odbačenih i iznutra teško ranjenih ljudi (mladih narkomana, sredovječnih alkoholičara, nezaposlenih i prosjaka). Jarka svjetla bogataških izloga bacaju velike i tamne sjene po ulicama svih gradova svijeta, ne samo Praga. Da bi se to vidjelo, potrebno je, osim očiju, imati i srce. Usudimo se reći – majčinsko srce. To što su dvije mlade djevojke, Chelsea Mozen i Alice Dvorska, bile isturene glasnogovornice INPEG-a, znak je koji općenito ukazuje na porast utjecaja ženskoga genija na globalnoj sceni. Očuvati život u svim oblicima (biljne i životinjske vrste, okoliš), zaštititi nejake (bilo vlastitu djecu bilo siromašne i bolesne) i solidarizirati se s ugroženima i potlačenima neki su primarno ženski porivi, bez kojih čovječanstvu i planeti ne bi tko imao vidati rane. Što dobrostojeću mladu Amerikanku može natjerati na takav angažman osim tih dubokih poticaja iz njezina srca?! Njezin će američki vršnjak pred istim problemima možda reagirati revolucionarno-zapatistički (baš sam na takvoga jednoga naletio), stavljajući se na raspolaganje revolucionarnoj organizaciji s jasnim hijerarhijskim ustrojstvom. Ili će se anarhistički radikalno staviti potpuno izvan organizacije i hijerarhije. Ženske pak energije, sudeći po načinu funkcioniranja unutar INPEG-a, djeluju adekvatnije u današnjim uvjetima globalno ugroženoga *Života*, pitomije,

materijalnim kapitalom neprijateljskih korporacija.

"Vjerujem u ljude" kredo je Chelsea Mozen koji se ovom novinaru, za intervju s njom, učinio pomalo djevojački naivnim. No, ako se pri tomu misli na mlade ljude, onda njezin kredo može držati vodu. Jer oni su, došavši odasvud u Prag, pokazali da imaju svijest o vlastitoj odgovornosti za sudbinu svijeta te da znaju kako to podrazumijeva i odgovornost za sudbinu susjeda u nevolji. Što praktično znači da valja prijeći državne granice i granice koje postavlja sebičnost iznutra i doći tamo gdje i onomu kojemu trebaju tvoja pomoć i tvoj angažman. Jer kako živimo u globalnom selu, tako se trebamo i ponašati "po seljački" tj. u bliskosti zajedništva i toplini solidarnosti. Naravno, za koncept sreće balkanskoga seljaka ("Sreća, to je kada mome susjedu crkne krava") nema mjesta u globalnom selu bolje budućnosti.

Sadašnjica globalnog sela pokazuje pak ozbiljne simptome koji upozoravaju na katastrofu ako se pravac razvoja ne promijeni. Praški demonstranti jasno su istaknuli uzroke bolesti – strahovlada novca – te njezine moguće posljedice: nestanak ljudskosti. Na opasnost od tog nestanka reagirali su ustankom! Pri tomu nije pukla nijedna ustanička puška jer je ovo vrijeme tihog Interneta. A nešto je ipak moralo puknuti, pa su tako pukli neki izlozi i nečije kosti, a nekima je konačno puklo i pred očima. Na djelu su dvije globalizacijske sile: ona koja sve stavlja u paukovu mrežu trke za profitom, kao ciljem po sebi, i ona koja se tomu opire, stavljajući čovjeka kao cilj. Mlado se bori protiv staroga, idealistično protiv pragmatičnoga, humano protiv antihumanoga. I to je, Joe, dijalektika, zar ne?!

Najveći problem na svijetu

U repertoar svoje borbe INPEG je uključio i umjetnička sredstva izražavanja (*Art of Reistance*), ali ih je praška policija brzo isključila. Možda baš zato što se u njima krije najkreativniji kapacitet pokreta protiv ekonomske globalizacije. Neka očekivanja INPEG-a nisu se ispunila. Nadali su se da će demonstranti u većoj mjeri koristiti kapacitet gradskog stadiona *Strahov*, najvećeg stadionskog mastodonta u zemljama bivšeg socijalizma. Tamo su, naime, bili postavljeni šatori, kuhinje i toaleti za više tisuća ljudi, a na stadionu se smjestilo tek nešto više od tisuću njih. Da stvar bude gora, oni su, sudeći po novinskim izvještajima, iza sebe ostavili popriličan nered. Da je INPEG imao kao savjetodavca nekog iz Splita, taj bi mu rekao da na *Strahovu* organiziraju veliki, višednevni rock-koncert i da na njega pozovu sve face iz svijeta glazbe koji se slažu ili simpaticiziraju s ciljevima pokreta. Drugi pak Splićanin im savjetuje da sljedeći put probaju na policajce bacati krempite. One nikoga ne mogu ozlijediti izvana, ali mnoge mogu ozlijediti iznutra. Tako će izbjeći prigovore za nasilje, pa će pozitivni efekti biti veći. Možda je baš predstojeći summit financijskih moćnika u Nici prava prilika za tu novu slatku taktiku.

Logično je da iz Splita dolaze takve ideje jer je Split, kao sto smo naveli na početku, najveći problem na svijetu. *Split* (kao pukotina, ponor, rascjep, raskol, nestajanje) između bogatih i siromašnih, sitih i gladnih, obrazovanih i neobrazovanih, zaposlenih i nezaposlenih, zdravih i bolesnih, sjevernih i južnih, aktivnih i pasivnih, budnih i uspavanih svakim je danom, a pogotovo svakom noći, sve širi i sve dublji. Inicijativa protiv ekonomske globalizacije pokret je koji se širi i jača upravo kao protuteža širenju i jačanju te splitske pukotine koja prijete nestajanjem čitavome globusu. Demonstracije u Pragu pokazale su čitavome globalnome selu da je prag tolerancije i indolentne pasivnosti prijedni.

Ne možemo se više praviti da nismo znali. Rekli su nam. ☐

Bogatstvo ima tvrde uši pa ne čuje dobro tihu riječ, nego počne slušati tek kada se zapuca ispod njegovih prozora

ali ustrajnije. Bez hijerarhijskih modela, na principu horizontalne povezanosti jednakih. One tako svojom vodoravnošću omogućavaju plus koji se dobiva ukrštanjem s po tradiciji muškom vertikalom. A svojim se zalaganjem za nenasilne metode nadopunjuju s povremenim (biološki, takoreći, nužnim) ispadima muške nasilnosti. Što su pri tomu u Pragu stradali neki znakoviti izlozi, materijalna je šteta koja se ne da izbjeći i koja ne može zamračiti svjetlo antiglobalizacijskog pokreta. Što su grijesi mladosti spram grijehova struktura?!

Strahovlada novca

Češka policija iskoristila je dobivenu priliku za treniranjem strogoće. Prije dolaska demonstranata od Honde su dobili nove motocikle (neki kažu besplatno, a neki spominju veliki popust), a po okončanju demonstracija službene pohvale i priznanja. Tako su im se Rotschild and Son Ltd zahvalili na dobro obavljenom poslu plaćenim oglasom preko čitave stranice u jednom tiražnom dnevniku. INPEG i demonstranti također su iskoristili priliku da na djelu uvećaju svoju snagu i samosvijest o njoj, što su proslavili mirnim veselicama u centru grada, kličući *Pobijedili smo* sa suzama radosnicama na djevojačkim licima. Provjerili su tih dana i stupanj svoje građanske hrabrosti, razinu civilne staloženosti u korištenju svojih prava te dubinu solidarnosti s uhićenima i maltretiranima iz svojih redova. Mnogostvom demonstracija podrške u mnogim gradovima diljem globusa antiglobalizacijski pokret pokazao je da raspolaže duhovnim kapitalom koji se može nositi s

skupovi

Mediji i politika

Njemačko sjećanje za budućnost

Dok su u Hrvatskoj proces raspadanja staroga i stvaranja novog vlasničkog i organizacijskog modela medija osjećali svi u novinarskoj branši, u SR Njemačkoj su to osjetili samo na istočnoj strani nekadašnjeg Berlinskog zida

Njemačko-hrvatski dijalog u medijima: europski kontakti i europski standardi, u organizaciji Europske akademije Berlin, Hrvatskog novinarskog društva i Europskog doma Dubrovnik, Dubrovnik, listopad 2000

Davorica Vukov Colić

Zbilo se to neočekivano, na uobičajenoj dnevnoj pressici tijekom višednevne plenarne sjednice Centralnog komiteta jedinstvene Socijalističke stranke Njemačke (SED). Pred kraj sastanka s novinarima, pred uključenim Tv-kamerama, toga 9. studenog 1989. godine tajnik CK zadužen za medije i politiku informiranja Günter Schabowski izvadio je iz džepa papirić i mirno pročitao:

Privatna putovanja u inozemstvo mogu se ostvariti bez prilaganja dokaza o razlozima. Dozvole će se izdavati po kratkom postupku. Zabtjevi će biti odbijeni samo u iznimnim slučajevima. Svi granični prijelazi prema Saveznoj Republici Njemačkoj i Zapadnom Berlinu trajno su otvoreni...

Vijest je poput bombe odjeknula s jedne i druge strane Berlinskog zida, a ostalo je povijest. Deset godina kasnije, uoči prve desetljetke njemačkog ujedinjenja i desete godišnjice izlaska Hrvatske iz bivše jugoslavenske tvorevine, u Dubrovniku se krajem rujna sastala grupa hrvatskih i njemačkih novinara da podijele profesionalna iskustva na istome poslu u novoj, promijenjenoj Europi.

Bez slobodnih i jakih, samosvjesnih medija nema demokratskog razvoja – ponavlja opću istinu Reinhard Schwarzer iz Ureda za novinstvo i informacije Vlade SR Njemačke, dok ona u hrvatskim prilikama zvuči mnogo više oporo. Opozicija je bila vrlo blaga u kritici politike Franje Tuđmana – podsjeća izdavač Nenad Popović – i da nije bilo novinara i novina poput *Novog lista* ili *Feral Tribunea*, koji su alarmirali, mobilizirali i informirali hrvatsko javno mijenje, pitanje je bi li u Hrvatskoj uopće došlo do promjena.

Pred vratima europske čekaonice

Skup je naslovljen *Njemačko-hrvatski dijalog u medijima: europski kontakti i europski standardi*, a glavni je inicijator i organizator bila Europska akademija Berlin u suradnji s Hrvatskim novinarskim društvom i Europskim domom Dubrovnik te uz potporu Ureda za novinarstvo i informacije SR Njemačke. Utemeljena 1964. godine kao politički i vjerski neovisna udruga građana sa zadaćom organiziranja međunarodnih susreta, proučavanja europskih pitanja, poticanja međusobnog razumijevanja i razmjene informacija Europska akademija Berlin ovaj je put odlučila usporediti njemačku slobodu, iskustva i demokratizaciju medija s prilikama i iskustvima iz jedne male zemlje, opterećene ratom i poratnim nevoljama, koja još uvijek čeka na konačni poziv pred vratima europske čekaonice.

U silnoj težnji da se uključi u Europu

“Hrvatska želi potvrditi pripadnost obitelji”, kako reče jedan od sudionika skupa, urednik berlinskog dnevnika *Der Tagesspiegel* Christoph vom Marschall. U tom krugu izabranih raste strah od proširenja, veli direktor Akademije Eckart D. Stra-

Obostrana nezainteresiranost

No, stvarna nezainteresiranost je obostrana. Hrvatski mediji odavno nemaju stalnih dopisnika u Berlinu, kao što su ih imali nekada u Bonnu, te se gotovo podjednako malo piše o Europskoj Uniji i euro-atlantskim integracijskim procesima, kao i pojedinačnim problemima zapadnoeuropskih zemalja. Različito je i mnogo što drugo. U prvih deset godina SR Njemačka je utrošila tisuću milijardi DEM, svake godine stotinu tisuća milijardi, na obnovu nekadašnje Istočne Nje-

Njemačka je utrošila tisuću milijardi DEM na obnovu nekadašnje Istočne Njemačke u nedovršenom pokušaju da je uključi u zapadni gospodarski, politički i kulturni sustav

tenschulte. Iako je Hrvatska u mnogočemu pretrčala Rumunjsku i Bugarsku, iako neki daleku 2015. godinu kao rok za ulazak Hrvatske u EU skraćuju na optimističnu 2005, klub izabranih zasigurno neće biti nimalo popustljiv, kao što trenutno nije popustljiv prema Mađarskoj ili Poljskoj. Unija traži i mnoga odricanja, pa dok je u početku osamdeset posto Poljaka bilo za ulazak u EU, danas to podržava tek svaki drugi, zbog čega pregovori i dogovori oko ulaska, kako reče jedan njemački sudionik skupa, izgledaju kao da “Poljska prima EU, a ne EU Poljsku”.

Iako se nakon siječanjkih izbora Hrvatska od “zemlje slučaja” pretvorila u “zemlju partnera”, kako je to nedavno rekao Tonino Picula, Hrvatska u Bruxellesu nije prioritetna tema. Tako je slobodni izvjestitelj Thomas Gack otkrio tužnu činjenicu da je u briselskom sjedištu EU-a od trinaestak tisuća suradnika (zajedno s prevoditeljima i pomoćnim osobljem) samo troje zaduženo za Hrvatsku, bez obzira što su, kaže, svjesni njezina strateškog i političkog značaja. Urednik berlinskog dnevnika *Der Tagesspiegel* Christoph vom Marschall izbrojao je ove godine u vlastitu listu 211 članaka u kojima se spominje Hrvatska, dok ih je 200 napisano o Balkanu, a prema onoj da je rat otac svih stvari Kosovo se spominje u čak 577 tekstova, dok je ovih dana Beograd došao na sve prve stranice.

mačke u nedovršenom pokušaju da je uključi u zapadni gospodarski, politički i kulturni sustav, dok je u tom vremenu Hrvatska bila porušena i raseljena, gospodarski uništena i opljačkana. Njemačka je četvrta zemlja po broju dnevnih novina na tisuću stanovnika (odmah poslije Japana, Velike Britanije i Švicarske, a danas u toj zemlji izlazi gotovo četiri stotine dnevnih novina), u Hrvatskoj je pak privatiziranje medija počelo kao greška sustava (Gordana Grbić), u kojoj su privatni mediji poslužili i kao paravan za tajne službe, pranje novca i obranu nećijih političkih interesa. Kako Nijemcima danas objasniti da novinske izdavače u Hrvatskoj ništa ne obvezuje na poštivanje etičkih zasada, da tisuću petsto novinara ne prima honorare i plaću (Ivica Grčar) dok je struka opterećena brojnim frustracijama budući da se ne može uhvatiti u koštac s nepoštivanjem profesionalnih pravila (Dragutin Lučić)? Uspriješ svim tim razlikama, i jedne i druge ipak objedinjuje zadaća kritičkog nadziranja političkih i društvenih procesa, u čemu se mogu nadopunjavati i vrlo različita iskustva.

Dok su u Hrvatskoj proces raspadanja staroga i stvaranja novog vlasničkog i organizacijskog modela medija osjećali svi u novinarskoj branši, u SR Njemačkoj su to osjetili samo na istočnoj strani nekadašnjeg Berlinskog zida. Alfred Eichhorn s radio postaje *Sender Freies Berlin* sjeća se vremena kada je postaja brojala 2.500 zaposlenih, među kojima je samo u dramskom programu radilo sto pedeset ljudi, dok ih je danas tek petoro. Borba za opstanak prvih godina izmrcvarila je novinare iz bivšeg DDR-a, ako su uopće ostali u novinarstvu i ako su uspjeli preboljeti model društveno-političkog radnika. Šest godina nakon ujedinjenja u *Der Tagesspiegelu* bilo je zaposleno petnaestak posto novinara s Istoka, uglavnom u sportskim i lokalnim rubrikama, a u *Berliner Zeitungu* (nekadašnjem organu bivšeg SED-a) isto toliko novinara sa Zapada, ali na vodećim pozicijama i s većim plaćama. Nakon euforičnog početka, kada se novinskim kućama sa Zapada činilo da će na ujedinjenom tržištu udvostručiti tiraže, zapadne tiskovine nisu osvojile Istok, a istočne se nisu probile na Zapad.

Novi identitet u novoj domovini

I dok se u nas na vrlo bolan način raspravlja o proteklih deset godina, u znaku Haaga, Bosne i generala, Nijemci u ovih proteklih deset godina preispituju razdoblje od 1945. do pada Zida. Na Sjevernonjemačkom radiju u Schwerinu već sedam godina traje projekt-emisija *Sjećanje za budućnost*, kritično raščišćavanje prošlosti ili svojevrsna psihološka terapija u mučnom procesu probavljanja i prevladavanja socijalističkih naslaga. U prosincu 1992. javna (zapadna) radiotelevizijska kuća NDR progutala je bivše istočne RTV-stanice Schwerin, Rostock i Neubrandenburg, a u svibnju 1995. položen je u Schwerinu kamen temeljac za novu pokrajinsku RTV-kuću Mecklenburg-Vorpommern. Odmah nakon ujedinjenja otpušten je jedan dio istočnih novinara, a 1992. slijedio je drugi val otpuštanja i dolazak novih snaga sa Zapada. Na početku je između istočnih i zapadnih kolega bilo prilično problema, sjeća se Ernst-Jürgen Walberg, urednik na NDR-u u Schwerinu, koji je zajedno s istočnim kolegom Thomasom Balzerom pokrenuo i uređuje emisiju *Sjećanje za budućnost*, a i sada još nema pravog uzajamnog povjerenja. Emisija je osjetljivo prebiranje po istočnonjemačkim traumama i posebna knjiga i dvostruki CD koji sadrži ulomke karakterističnih emisija nekadašnjeg istočnonjemačkog radija.

Kada se Walberg toga prihvatio, istočni su kolege pitali što u svemu radi jedan zapadnjak koji nikada na vlastitoj koži nije osjetio moć Stazija, ozloglašene državne službe sigurnosti DDR-a. Pa ipak, tijekom vremena emisija je prerasla u zaštitni znak radiostanice, a dvojica urednika premetnula su za to vrijeme tisuće povjerljivih dokumenata koje je proizvelo devedesetak tisuća marljivih službenika i 170.000 vanjskih suradnika državne tajne službe. Istodobno, arhivi zapadnonjemačke službe sigurnosti iz toga razdoblja do danas nisu otvoreni javnosti, a situacija je još gora s arhivima političkih stranaka.

Trećina slušatelja emisiju hvali, trećini je dosadna, a trećina potpuno odbija, što najbolje ilustrira i opća politička raspoloženja. Dok Zapadni dio SR Njemačke smatra da se ne mora mijenjati, bivši Istok tek traži svoj novi identitet u objedinjenoj domovini. ☒

Walter Greniert:

Dubrovnik

Mjerenje vremena:

Prije i poslije rata.

Potresi i požari.

Neprijatelj na visovima.

Pogled na tirkizno zelenilo

I svijetlosmeđe krovove.

Djeca i psi se mračno natežu u

zaslonu kula i zidina.

Starice na kamenu

Šutnjom svjedoče istinu

Pa kada i svadbena povorka

Zastaje pred mjesnom kavanom.

A momci se drže zajedno

Pjevajući obijesne i strasne pjesme

Samo za se prisvajajući dan.

I tu je još Fontana

- iz godine 1436 -

u njoj je voda čista.

Proljeće 2000.

Preveo: Tomislav Horvatov

razgovor

Nada Švob-Đokić

Tranzicija teška svima

Za tranzicijske je zemlje, a osobito za Hrvatsku i Rusiju koje su žalosno prednjačile, postao tipičan proces kriminalne privatizacije i uzdizanja novih elita čija se ekonomska i društvena moć ne temelji na proizvodnji i stvaranju novih dobara, nego na nasilnom osiromašivanju širokih slojeva stanovništva

Grozdana Cvitan

Nada Švob-Đokić u nedavno objavljenoj knjizi *Tranzicija i nove europske države* (Barbat, Zagreb, 2000) analizira nastanak četrnaest novih država u Europi u zadnjem desetljeću te transformacije što su ih doživjele novonastale države, kao i one koje su u transformaciju krenule iz tzv. realnog socijalizma. Autorica posebno analizira mjesto Hrvatske, sličnosti i razlike koje dijeli s novonastalim europskim državama u tranziciji. Knjiga bi uskoro trebala biti predstavljena na okruglom stolu, jer vrijeme je da se u Hrvatskoj analitički i argumentirano progovori o tranziciji koja omogućuje globalno i regionalno povezivanje. Tim više što su mnogi novi pojmovi često predmet nerazumijevanja i izvor straha, a knjiga Nade Švob-Đokić vjerojatno prva u nas o tome govori analitički, pregledno i razumljivo.

Osjećamo li se mi uvijek osamljeno i izuzetno ili problemi koje imamo pripadaju svim zemljama u tranziciji?

– Često o tome govorim, i ljudi uglavnom reaguju čudeći se: *Zar je i drugima tako? Zar je moguće da smo dio nekog šireg procesa?* Naravno, nisu u svim tranzicijskim zemljama procesi promjene isti niti su jednakog intenziteta. Neke su se zemlje snašle bolje, neke lošije, ali svi imaju teške trenutke i često slične probleme s kojima se suočavaju i koje moraju rješavati. Činjenica je ipak da je tranzicija globalni proces, iako se svi ne mogu uklopiti na isti način. U kontekstu sloma socijalističkih sustava jako puno je ovisilo o subjektivnim procjenama i individualnom djelovanju, pa su tako nastajale mnoge učinkovite ili pak neučinkovite politike i razvojne orijentacije.

Zločesta međunarodna organizacija

Koliko trenutno nastojanje Hrvatske vlade ide u korist rješavanja problema projektom izrade specijaliziranih strategija i ukupne strategije društvenog razvoja?

– Teško mi je odgovoriti, jer je u zadnjih nekoliko godina bilo pokušaja izrade različitih strategija. Svaki put se obnavljala i ras-

prava o mjestu Hrvatske i o mogućim razvojnim opredjeljenjima. Usput bih napomenula da su razvojne studije u tom istom razdoblju potpuno eliminirane iz znanstvenoistraživačkih progra-

gurati ostvarenje nekih ciljeva kojima društvo teži, primjerice, socijalnu pravdu i sl. Međutim, dosadašnja praksa, posebno tranzicijska u zadnjih desetak godina, pokazuje da su takva očekiva-

ma, upravo u vrijeme kad su doživljavale puni procvat u Europi i SAD-u. To je doprinijelo marginalizaciji specifičnog tranzicijskog konteksta, pa se u mnogim prilikama o Hrvatskoj govorilo skoro kao o zemlji za koju tranzicijski problemi ne postoje ili su samo tehničkog karaktera, a stvarne promjene i restrukturacije priječi samo zločesta međunarodna zajednica. I sad se iznova obnavlja rasprava o mjestu Hrvatske u svijetu i o pravcima njezina razvoja. Očituje se napor za osmišljavanjem našeg položaja, i to kroz pokušaj izrade strategije razvoja. Koliko će ta strategija biti uspješna ili upotrebljiva i primjenljiva u političkoj praksi, otvoreno je pitanje. U svakom slučaju, mislim da je dobro da se uložiti istraživački i znanstveni napor u racionalizaciju problema s kojima se dnevno susrećemo. To omogućuje stjecanje uvida u stvarni položaj Hrvatske, ekonomski, kulturološki, politički, itd. i da se onda eventualno nešto pokuša napraviti. Sam taj pokušaj osmišljavanja istovremeno dosta jasno pokazuje da očito ne postoji jasan preliminarni program (iako je u optjecaju puno fraza) i da je jaz između predizbornih obećanja i stvarnih mogućnosti mijenjanja stanja prilično otvoren.

Je li problem u tome da, osim što ne postoji jasan program, ljudi očekuju da će se sve dogoditi bezbolnije nego je to praksa pokazala (a što ekonomisti najavljuju kao bolan rez)? Ljudi, naime, misle kako ima ipak i lakših načina, ali se ne nude nama. Ima li ih?

– Istina je da su sa svakom promjenom očekivanja vrlo velika. Tako je u svim društvima. Gledamo li iskustvo ne samo tranzicijskih zemalja u Europi, nego i drugih tranzicijskih zemalja i zemalja u razvoju (azijskih, afričkih, latinskoameričkih), vidimo da su očekivanja danas svugdje velika. Ona su podržana globalnom ekonomskom učinkovitošću i izražena u uvjerenjima da će politička ili ekonomska promjena sama po sebi brzo osi-

nja nerealna. Zato treba shvatiti da nema brzih rješenja, a ni mogućnosti da se brzo izvučemo iz burnih promjena i preokreta koji su tek mogući preduvjet za razvoj. Tranzicija je u evropskom kontekstu sasvim novo iskustvo koje se uglavnom odvija preko pokušaja i pogrešaka i koje nema sustavnu teorijsku podršku.

Zaustavljanje ekonomskog pada

U praktičnom bi smislu bilo bitno da se zaustavi ekonomski pad, koji je već zaustavljen u nekim tranzicijskim zemljama (npr. Poljskoj, Estoniji, Sloveniji, Mađarskoj), iako rast nije tako brz kako se očekivalo. Ali to je početak.

Nadalje je nužno racionalizirati sva socijalna očekivanja. Od postsocijalističkih i novih europskih država, koje su objektivno slabe, društvo očekuje previše. Te države nisu u stanju kontrolirati

Tranzicija je u evropskom kontekstu sasvim novo iskustvo koje se uglavnom odvija preko pokušaja i pogrešaka

sve vlastite resurse, a ni dobro organizirati njihovo korištenje. I u Hrvatskoj, primjerice, upravo državna poduzeća proizvode najveće gubitke, i jasno pokazuju kako je država loš upravljač postojećim resursima. Nema te socijalne politike koja može izdržati takve gubitke. Na kraju se to prelama na standardu, na osobnoj poziciji različitih ljudi, na njihovoj klasnoj poziciji, na marginalizaciji nekih društvenih slojeva i na gubitku sigurnosti.

Ukratko, moji uvidi nisu ohrabrujući. Ne bih mogla reći da je društvena transformacija brzo izvediva i da ćemo se brzo izvući iz sistemskih promjena. Mislim da to treba naglasiti: U poteškoćama smo, i ne možemo ih sve riješiti u kratkom razdoblju.

Bilo bi bitno da se sve te promjene valoriziraju u demokratskim procesima, odnosno da stanovnici neke zemlje, kao izborno tijelo, doista mogu ili kazniti ili nagraditi vladajuće strukture. Inače se gubi jako puno vremena. I Hrvatska je, mislim, izgubila bar desetak godina.

Kakva je u proteklih deset godina u novim europskim državama praksa s učestalošću donošenja i izmjenama zakona? Mi smo imali deset godina vlast koja je zakone donosila po svojoj mjeri, a to u praksi znači da su doneseni zakoni po kojima je stvarano dvjesto bogatih obitelji čije ponašanje (krađe i pronevjere) nije

zakonom sankcionirano. Sad treba donijeti nove zakone. Hoće li tako svake četiri godine biti potrebno raditi nove zakone i postaviti li i u drugim tranzicijskim državama, u Europi i izvan nje, poplava zakona?

– Točno je da društva u kojima se sustavi mijenjaju moraju relativno brzo mijenjati zakone. Međutim, nastojanja da se baš sve zakonski regulira nisu uvijek produktivna. Zakoni ne mogu u potpunosti nadomjestiti institucionalne promjene koje bi morale biti brze i demokratske. Mislim da su u stvaranju zakonske regulative neke druge europske tranzicijske zemlje (npr. Baltičke zemlje ili Češka) bile racionalnije i uspješnije od Hrvatske. Što se pak tiče kriminala i formiranja novih elita, to pitanje nije samo pravne prirode. U tranzicijskim su zemljama ekspanzija kriminala i stvaranje novih elita potaknuta masovnim procesom privatizacije koji se odvija u sistemskom vakuumu, gotovo bez ikakve društvene kontrole. Nažalost, manje se radi o razvoju poduzetništva i povećanju ekonomske efikasnosti, a puno više o surovom preraspodjeli postojećeg društvenog bogatstva. Zato je za tranzicijske zemlje, a osobito za Hrvatsku i Rusiju koje su žalosno prednjačile, postao tipičan proces kriminalne privatizacije i uzdizanja novih elita čija je ekonomska i društvena moć ne temelji na proizvodnji i stvaranju novih dobara, odnosno ukupnom povećanju društvenog bruto proizvoda, nego na nasilnom osiromašivanju širokih slojeva stanovništva. Ukratko, nove elite ne izrastaju iz efikasnijeg privredivanja, adekvatnije razmjene i jačanja ukupne ekonomske snage nekog društva i države, nego iz pljačke u situaciji kad nacionalni bruto proizvodi padaju i do 50%. Dezorganizirana postsocijalistička društva nisu mogla kontrolirati te procese ni adekvatno reagirati na njih. Poduzetništva u socijalizmu gotovo da nije bilo, a ni pravog tržišta koje

bi bar donekle reguliralo neke od ovih procesa. Tako nam sad preostaje samo oduzimanje političke moći novim elitama (tj. promjena vlasti), policija i sudovi.

Koliko je svijet dobro reagirao prema novim državama? Koliko je vanjska reakcija pospjela sve ovo što nam se danas događa?

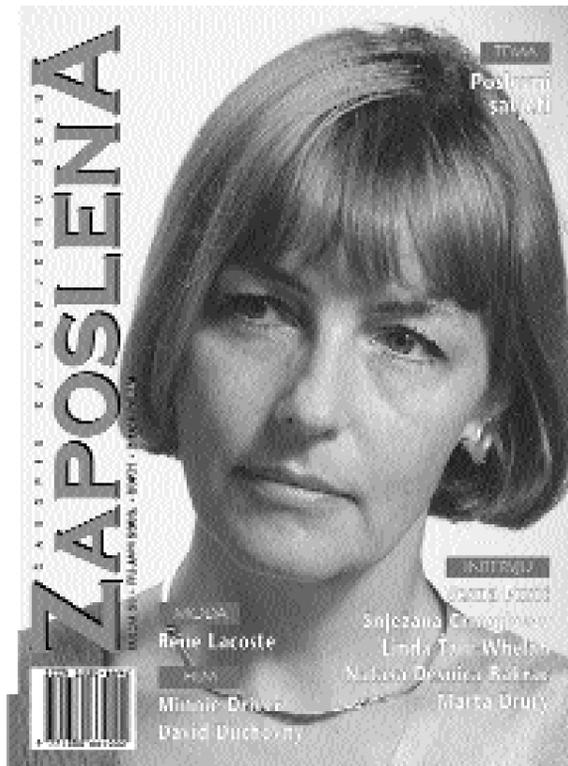
– Na europskoj se političkoj sceni u vrlo kratko vrijeme pojavilo četrnaest novih državnopravnih subjekata. Nitko zapravo nije bio spreman na to u tako kratkom roku od svega tri-četiri godine. Došlo je po svojevrstne političke entropije, pa čak i zbrke u nekim situacijama (npr. u nama dobro poznatom "rješavanju" jugoslavenske krize).

Regionalizacije

Većina zemalja dobro je primila pojavu novih država. Nove zemlje su relativno brzo diplomatski priznavane, ali funkcionalne veze, razmjena i ukupna komunikacija su ipak zapinjale. Htjeli to priznati ili ne, kapitalistički svijet je vrlo malo i površno poznao nekadašnji socijalistički svijet. Socijalistički je svijet doživljavao kapitalizam kao inkarnaciju slobode i bogatstva. Sve te linearne i gotovo karikaturne percepcije valjalo je brzo i naglo korigirati, pa je tako često stvarana i dodatna zbrka. Europska unija je reagirala sporo, pretežito zaokupljena pitanjima vlastita razvoja i unutarnjom integracijskom dinamikom. Moglo bi se reći da si je priuštila gotovo desetogodišnji *time out*: nijedna postsocijalistička, a pogotovo ne nova europska država još nije primljena u punopravno članstvo. Ta se činjenica može i objašnjavati i opravdavati, ali je sigurno da potiče mnoge dileme, i čak probleme u tranzicijskim zemljama. Iako su se sve opredijelile za pristupanje EU, njihove su strategije i taktike pridruživanja bile i ostale vrlo manjkave, nedorečene i, usudila bih se reći, naivne.

One su često previše zaokup-

Za žene koje hoće više

NOVI BROJ U PRODAJI

KULTURNA POLITIKA

Mjesto svih identiteta

Jljene vlastitim unutarnjim problemima i malo razmišljaju o globalnom kontekstu vlastita razvoja, a slabo ga i poznaju. Uglavnom su postale članice Organizacije UN-a (osim SR Jugoslavije) i drugih svjetskih organizacija, ali to je samo jedan od formalnih aspekata globalnog povezivanja.

Što danas znači regionalizacija koja se sve više spominje i za mnoge predstavlja strah od udruživanja i gubljenja tek stečenog suvereniteta?

– Za postsocijalističke europske zemlje regionalno povezivanje praktički je prebačeno na subregionalnu razinu. EU je potaknula i podržala stvaranje različitih subregionalnih organizacija, kao što su npr. Srednjoeuropsko udruženje slobodne trgovine (CEFTA), Srednjoeuropska inicijativa (CEI), Savjet baltičkih država (CBSS), Crnomorska ekonomska suradnja (BSEC), Barentsov euroarktički savjet (BEAC) itd. Djelovanje svih tih organizacija kao i mnoge druge inicijative (projekti, različite akcije, skupovi itd.) trebali bi potaći "višeslojnu" integraciju, odnosno komuniciranje, razmjenu, stvaranje regionalnih identiteta vezanih uz osjećaj pripadnosti nekom prostoru i potrebu da se ta pripadnost osmisli kao zajedništvo. Međutim, mnoge nove države, primjerice jugoistočnoeuropske, tek su u početnoj fazi razmišljanja o regionalnom povezivanju i često nevoljko prihvaćaju ideje o regionalnoj pripadnosti i regionalnom identitetu. Mislim da su strahovi od regionalizma potpuno neutemeljeni. U suvremenom svijetu svuda postoje unutarnje regionalne razlike i vanjske tendencije subregionalnog i regionalnog povezivanja. Svaka prosvijećena država to uzima u obzir i nastoji naći svoju unutarnju ravnotežu i svoje mjesto u regiji kojoj pripada.

"Drugi svijet"

Kakav je, napokon, ukupni međunarodni položaj novih europskih tranzicijskih država pa tako, naravno, i Hrvatske? Koja je ocjena tog međunarodnog položaja?

– U cjelini gledano, u Europi su transformacija i tranzicija potpomognuti uglavnom razradom standarda ili određivanjem uvjeta za eventualno pristupanje europskim integracijama. Zainteresirane zemlje same moraju obaviti najvažniji dio posla: unutarnjim transformacijama potaknuti i izvesti promjenu svoga međunarodnog položaja. U tome za sad nisu bile osobito uspješne. Sve zaostaju za integriranom Europom i sve imaju problema s određivanjem svojih ciljeva u međunarodnoj razmjeni i komuniciranju. Stoga bih mogla reći da tranzicijske europske zemlje još uvijek pripadaju "drugom svijetu" – svojoj zoni između razvijenih i nerazvijenih zemalja. To je sada vidljivo na prvi pogled, jer više ne postoji sistemska socijalistička podrška koja je barem ukazivala na eventualne mogućnosti alternativnog razvoja. Tranzicija je, usprkos svojoj nevjerojatnoj kompleksnosti, zapravo jednosmjerno kretanje. U njemu nas od banalne linearnosti spašava samo svekolika kulturna i individualna raznolikost te sposobnost i mogućnost redefiniranja vlastitih identiteta u novom policentričnom globalizmu. ☐

jalište da su kulturne veze izvor poticaja za budućnost i da ih treba promatrati u suodnosu pred-

bera, Thomasa Jansena, Lise LeGault, Eberharda Borta i Ralpa Lecka informiraju nas o politici kulturne različitosti u projektima (zemljama članicama Vijeća Europe); odnosu Europske unije i crkve te vjerskih zajednica; o primjeru kanadskog iskustva nakon skupa u Stockholmu kada je ustanovljena mreža ministara kulture s namjerom povećanja međunarodne suradnje u pro-

je, trgovinu, kulturu, kontakte s državnim službenicima i dužnosnicima, a regionalni jezik za «niske» funkcije, privatne susrete, dom, obitelj i narodnu kulturu», Ukrajine koja je imala dualni jezični sustav, Moldavije u kojoj se nije koristio moldavski jezik (te ga danas uči većina populacije), te Slovačkoj i SAD-u teoretski pretpostavljajući da je veza jezika i nacije nenadomjestiva.

Izazov i nada

Bernard Ardura, Vedrana Spajčić-Vrkaš, Dubravka Poljak-Makarua te Lidija Varbanova uz Aneliju Dimitrovu u svojim radovima sagledavaju odnos obrazovanja i plurikulturalnosti, transformaciju Europe i svijeta te obrazovanje mlade osobe za promjene koje ju očekuju. Ardura kaže «da obrazovanje na svim stupnjevima od vrtića do fakulteta mora promijeniti metode učenja i rada... uz razvijanje kritičkog suda i odgovornosti. Plurikulturalno obrazovanje sadrži u sebi novi humanizam koji će mladima omogućiti dijalog i razviti svijest da cijene drugoga prema razlikama... U tome je naš izazov i naša nada».

Vedrana Spajčić-Vrkaš polazi od nejedinstva Europe te postavlja dva pitanja: Prvo, zašto se europsko ne sagledava kroz europsku kulturnu univerzalnost, već kroz kulturne različitosti? Te, drugo, koji tipovi kulturne različitosti pridonose bogatstvu zajedničkog kulturnog nasljeđa i podupiru europsku integraciju? Oba pitanja objašnjava na temelju svojih znanstvenih istraživanja uspoređujući ga sa stajalištima drugih europskih i američkih znanstvenika što joj služi kao podloga osobnim kritičkim stajalištima kao znanstvenice koja promatra promicanje kulturne različitosti kroz proces obrazovanja. «U mnogim zemljama Europe škola je još uvijek čuvar etnocentrizma, a ne promicatelj pluralizma. Velik broj interkulturalnih programa namijenjen je manjem broju studenata». U mnogim slučajevima manjinske kulture reducirane su na razinu stereotipa (nošnje, posebnosti hrane, simbola...) što autorica naziva *etnocentričnim interkulturalizmom*. «Interkulturalno obrazovanje mora osloboditi jedinku od stega kolektivne mitologije i osigurati razvitak samosvijesti i osobnosti temeljene na izboru i autonomiji. Put koji vodi k tome jest integracija interkulturalnih programa uz ljudska prava i obrazovanje za građanstvo».

Dubravka Poljak-Makarua prikazuje model obrazovanja nacionalnih manjina u Hrvatskoj zaključujući da u nacionalnom kurikulumu trebamo stvoriti pozitivan odnos prema različitostima u društvu, pridonoseći razumijevanju različitosti kultura, vjere i jezika, iz ega iščitavamo da takvog odnosa u nacionalnim programima nema. Vrbanova i Dimitrova na primjeru Bugarske pokušavaju plurikulturalnost s ruba interesa kulturne i obrazovne politike promaknuti u centar promatranja, nudeći devet savjeta.

Zbornik treba pročitati, imati ga na polici i suočiti se s istinom da nam svima treba još mnogo učenja da shvatimo da smo bogatiji u različitosti. On je, također, memorija u kojoj trajno ostaje zabilježeno, napisano, proživljeno vrijeme – a Hrvatska će pamtit i godinu 1999. ☐

Različitost bez jedinstva je zbrka, a jedinstvo bez različitosti je tiranija

Schriften des Zentrums für Europäische Integrationsforschung, Center for European Integration Studies, Susanne Baier-Al-len/Ljubomir Čučić (ed.)

The Challenges of Pluriculturalism in Europe, Homos Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 2000. Predstavljen u Europskom domu u Zagrebu, 11. listopada 2000.

Naima Balić

Zbornik izabranih radova o tematici plurikulturalnosti nastao je zahvaljujući aktivnostima Europskog doma, organizatora međunarodnog skupa *Izazovi plurikulturalnosti u Europi*, održanog u travnju 1999. godine. Jedan od autora priloga u ovom Zborniku Edmund A. van Trotsenburg odaje posebno priznanje Europskom domu Zagreb i Europskom pokretu Hrvatska što su održavanjima niza skupova konferencija kao *Europa kultura te Europa kulture; Kulturni identitet Centralne Europe* u suradnji s IMO-om /Institutom za međunarodne odnose/ «stvarali atmosferu razuma u političkoj situaciji u kojoj je iracionalno često dominiralo».

Slika idealnog društva

Vrijeme – travanj 1999. godine – u kojem je skup održan, imena stručnjaka, autora domaćih i inozemnih, ukazuju na svjesnost prepoznavanja teme, vidovite teme, ključne za procese integracije europskih zemalja. Naime, govoriti o plurikulturalnosti s aspekta različitosti, ali jednakosti, dijaloga religija, jezičnoj politici, jednojezičnosti-dvojezičnosti i višejezičnosti na jednom prostoru, kulturnoj različitosti, multikulturalnom obrazovanju, u vrijeme kada je Hrvatsku karakteriziralo jednostranačje, kroatocentričnost, autocentriizam (koji je bio za Hrvatsku spasonosan u 1991. i 1992. kada je Hrvatska bila izložena agresiji i ostala sama, no ne i poslije toga vremena) i strahu od Europe, bilo je hrabro i za mnoge izazovno, te u tom kontekstu možemo promatrati i naslov skupa i ovog Zbornika.

Današnja Europa ne odražava sliku idealnog društva, no put zajedništva u različitosti pridonosi ravnoteži što iščitavamo iz tekstova objavljenih u zborniku. U uvodu nalazimo tekstove Sanjina Dragojevića i Edmunda A. van Trotsenbura. Sanjin Dragojević bavi se pitanjima plurikulturalnosti, multikulturalizma, interkulturalizma i transkulturalizma jesu li to različiti ili dopunski pojmovi. Autor smatra da svaki pojam za sebe ima svoje značenje i ne može se zamjenjivati drugim pojmom. Edmund A. von Trotsenburg zastupa sta-

nosti kulture svakodnevija, one koja nas okružuje te globalne kulture. Zanimljiva je opservacija autora o Hrvatskoj u kontekstu tranzicijskih zemalja koje su proživjele pad marksističkog i liberalnog univerzalizma, a koji su obilježili suvremenu povijest (homogena nacionalna država danas je povijest). Autor u čvrste suodnose postavlja pojmove multikulturalnosti i plurikulturalnosti te naglašava da «postoji jasna potreba k razgranatijem pristupu plurikulturalnosti: prihvaćanju većine u multikulturalnom društvu na pravnoj i administrativnoj razini, a ne samo na razini međuljudskih odnosa». Stoga «kriterij multikulturalnosti može biti samo većinska nacionalna kultura koja odražava i nadilazi etničku, kulturnu ili vjersku različitost.»

Europska svjesnost

U tematskom odjeljku Višekulturalnost i zajedničke promjene za Europu Rüdiger Stephan u tekstu pod naslovom Različitost u jedinstvu govori o opasnosti za Europu ukoliko bi jedinstvo bez različitosti bilo nazvano u nekoj od ideologija te citira Eliasa Canettija: «različitost bez jedinstva je zbrka, a jedinstvo bez različitosti je tiranija». Raspravljajući o identitetu (europski identitet u odnosu na nacionalni), Stephan se zalaže za razvijanje europske svjesnosti u kome će svi različiti identiteti naći svoje mjesto, a za to je najbolji primjer kultura i kulturna baština: «Kultura kao jedinstveno tržište, mjesto susreta multikulturalnosti, mjesto ideja i rasprava o zajedničkoj nam budućnosti».

U drugom i trećem dijelu Zbornika prilozi Raymonda We-

midžbi kulturne različitosti; o britansko-irskoj dimenziji odnosa u Irskoj (o sporazumu sklopljenom u Belfastu na Veliki petak 1998. pripremljenom bez Sinn Féina) i iščekivanjima koja iz tog proizlaze; o židovskom boljševizmu i amerikanizaciji memorije interpretacije holokausta. Tekst Lecka problematizira pitanje kartezijanske metodologije koja se oslanja na pojednostavljenje uloge antisemitizma i moći ideologije, čime je marginalizirana memorija o najvećem broju žrtava nacizma. Autor se zalaže za proučavanje holokausta kao trajnog procesa građanske samokritike. Susanne Baier-Allen koautorica uz Ljubomira Čučića, postavlja pitanje *Tko smo?* procjenjujući tri javne rasprave vođene u Njemačkoj od 1998. o etničkoj i vjerskoj većini. Naime, Njemačka je godinama nijekala da je zemlja emigranata, iako ima najveće doseljenika u usporedbi s europskim zemljama, (18%, odnosno 7,4 milijuna), a svi oni se nazivaju *Gastarbeiterima*, što znači da su zapravo stranci. Autorica smatra da pridošlice treba prihvaćati kao bogatstvo za društvo, a ne tretirati ih kao prijetnju, opasnost za društvo.

Četvrti dio Zbornika odnosi se na jezično i obrazovno područje. Ray Taras pokušava naći odgovor je li jednojezičnost spajiva s različitošću na primjerima jezičnih politika Grčke i Francuske, koje niječu postojanje manjina u svojim zemljama, Kanade kao zemlje jezične različitosti, zatim Latvije, Litve i Estonije, baltičkih zemalja u kojima je u vrijeme Sovjetskog Saveza «bilingvizam bio fasada za diglosiju (dvojezičnost), specifični oblik bilingvizma, u kome se državni jezik koristio za «visoke» funkcije

u žarištu

Ministarstvo znanosti palo godinu

Koliko je puta može ponavljati?

Ivan Padjen

Ministarstvo znanosti i tehnologije RH 25. rujna objavilo je na Internetu svoj Nacrt Zakona o visokim učilištima po kojemu student može polagati ispit iz pojedinog predmeta samo dvaput, i to neposredno nakon semestra ili trimestra u kojemu je pohađao nastavu iz predmeta. Takvo je ograničenje nužno potrebno, a i odavno predlagano od visokih učilišta, jer svatko s malo iskustva zna što se događa kad se zagušenje prometa nastoji otkloniti proširenjem ceste: nakon proširenja cesta postaje još zagušenija. Tako je i pravo studenta da neograničeni broj puta izlazi na isti ispit, koje je uvedeno 1971, i tek donekle ograničeno 1993. godine, produžilo trajanje i srušilo kvalitetu studija te bitno pridonijelo tome da svega jedan od pet upisanih studenata nikada ne diplomira.

Primjereno se stoga zapitati: s obzirom na to da je odredba Nacrta Zakona o visokim učilištima koja ograničava broj izlaza na ispit jedna od rijetkih koja sadrži nesporno dobro rješenje, pa je tako ekipa koja vodi Ministarstvo znanosti za sve praktične potrebe već pala prvu godinu svog mandata, koliko puta ima pravo ponavljati godinu?

I. VISOKOŠKOLSKI VONS

Ocjena da je Ministarstvo znanosti već palo prvu godinu svog mandata politički je, stranački i osobno toliko obojena koliko i ocjena da se u promet ne smije uključiti auto za koji ne postoji ni tehnički pregled ni valjana prometna dozvola ni izgledi da se pregled obavi a dozvola popravi u idućih godinu dana.

U slučaju Ministarstva znanosti tehnički pregled je izvješće o stanju znanosti i visokog školstva koje je Ministarstvo, u skladu s obećanjem u točki pet "Deklaracije o temeljnim pravcima poslijediplomnog djelovanja" Šestorke od 31. studenog 1999, bilo dužno napraviti u prvih stotinu dana nove Vlade. Vladi je sad već dva i pol puta po sto dana, a Ministarstvo znanosti još nije napravilo izvješće o stanju u državi u dijelu u kojem se ona bavi visokim obrazovanjem. Za razliku od Šestorke, koja je pred izbore, kao i svaka oporba, brzopleto obećavala štošta neizvedivo, ne držim da je obećano izvješće o visokom obrazovanju moglo biti završeno za sto ili makar za dva i pol puta po sto dana. Štoviše, za razliku od nemalog broja mojih kolega od Sveučilišta, koji s gnušanjem odbijaju samu pomisao da nekakva inspekcija Ministarstva znanosti provjerava da li smo na nastavi kad to po rasporedu sati trebamo biti, držim da uspostavljanje takve inspekcije ne treba zadirati u autonomiju sveučilišta, a jedan je od nužnih uvjeta za ustanovljavanje stanja visokog ob-

razovanja. No, ako je to doista tako, zbog čega je Ministarstvo znanosti objavilo svoj Prijedlog Zakona o inspekciji visokih učil-

lišta tek 4. rujna, a uslijed propusta u postupcima nije isposlovalo da Prijedlog do danas dođe do Sabora? Tako se Ministarstvo dovelo u situaciju da prije 2001. godine ni ne može početi sustavno snimati onaj dio stanja koji se može snimiti samo inspekcijom visokih učilišta. A to znači da će dugovano izvješće o stanju visokog obrazovanja izraditi najranije 350 + 250 dana od dana kad je sadašnja Vlada stupila na dužnost.

U slučaju Ministarstva znanosti prometna dozvola je Zakon o visokim učilištima iz 1993. i 1996. godine, čiji je niz odredaba Ustavni sud proglasio protuustavnima svojom odlukom od 26. siječnja o. g. Dakle, današnji ministar znanosti, koji je na dužnost stupio par dana nakon Odluke, znao je ili je mogao i trebao znati da u skladu s njom treba ili popraviti postojeći ili donijeti novi zakon o visokim učilištima, odnosno o visokom obrazovanju. Postojeći Zakon o visokim učilištima mogao je popraviti u skladu s Odlukom tako da izradi nacrt izmjena i dopuna Zakona koji, prvo, odredbe Zakona koje je Ustavni sud ukinuo zamjenjuje odredbama po kojima sveučilište samo bira svoje čelnike i nastavnike, samo donosi svoj statut i nastavne programe, i sl.; i drugo, postojeće provedbene propise Zakona ugrađuje u sam Zakon, jer po čl. 16. Ustava sveučilište može biti država urediti samo zakonom, i to, dapače, tzv. organskim zakonom koji Zastupnički dom donosi većinom glasova svih zastupnika. Ministar se, međutim, odlučio na to da 25. rujna predloži nacrt novog zakona o visokim učilištima, ali takav koji ne samo da je protivan čl. 16 Ustava, nego hermafroditu nazvanom Financijsko vijeće daje u nadležnost da u bilo kojemu trenutku odredi što je to sveučilište kao znanstvena i nastavna institucija.

Pritom je najmanji nedostatak Nacrta od 25. rujna taj da u čl. 99 pravi hermafrodita kojega bi trebali činiti predstavnici i davalaca i primalaca novca, i to na strani davalaca dva predstavnika zakonodavne vlasti i dva predstavnika izvršne (kao da je VONS!), na strani primalaca po jedan predstavnik svakog sveučilišta i Zajednice visokih škola i veleučilišta, a uz njih predstavnik poime-nično navedenog sindikata (čime se diskriminiraju svi ostali mogući sindikati). Taj organ nesum-

njno potpada pod načelo kojim se vodio Ustavni sud kad je ukinuo zakonske odredbe o sastavu upravnog vijeća sveučilišta, kazavši da "nije moguće odrediti ustanovljava li Zakon upravno vijeće zato da predstavlja interese sveučilišta ili osnivatelja sveučilišta ili pak samih članova upravnog vijeća" (obrazloženje tč. III. III. 1.4.).

Sam po sebi ne mora biti smrtonosan ni čl. 100. st. 2 Nacrta, koji određuje da Financijsko vijeće donosi mjerila za dodjelu sredstava iz državnog proračuna visokim učilištima. Savjesni zakonotvorac, koji vodi računa o tom da autonomija sveučilišta ovisi prvenstveno o potpori iz državnog proračuna, odredio bi da Sabor donosi mjerila za dodjelu sredstava, a Financijsko ih vijeće pojedinačnim aktima raspoređuje i, eventualno, malo razrađuje. To tim više što je notorno da se Vijeće za novčanu potporu visokog školstva, koje bi trebalo djelovati na temelju sada važećeg Zakona, u najboljem slučaju jednom ili dvaput sastalo u sedam godina svog postojanja na papiru.

2. ZAKON ZA KAOS

Ono što Financijsko vijeće iz Nacrta čini organom koji može uništiti hrvatska sveučilišta jest činjenica da Nacrt ne sadrži ni-

Prijeko je potrebno, no nije moguće u manje od godine dana u postojeći Zakon o visokim učilištima ugraditi mjerila za odobravanje djelovanja visokih učilišta i mjericila za njihovo financiranje iz državnog proračuna

jedno od triju načela o statusu sveučilišnih nastavnika, koja bi obvezivala Financijsko vijeće da financira sveučilišta tako da ona uopće mogu biti sveučilištima. Prvo je načelo da sveučilišni nastavnici imaju relativno male neposredne obveze u nastavi i relativno mnogo vremena za znanstvenoistraživačko ili umjetničko djelovanje. Prvi hrvatski zakon o sveučilištima, od pred 125 godina, propisivao je da redoviti profesor predaje šest, a izvanredni četiri sata tjedno. U Njemačkoj i Austriji u posljednjem je desetljeću ta norma povećana na osam do deset sati ukupne nastave tjedno. Ta norma možda može biti još malo povećana, no nesumnjivo je da visoko učilište čiji nastavnici imaju dvanaest ili više sati neposrednih nastavnih obveza tjedno više nije sveučilište, nego visoka ili čak srednja škola (do I. svjetskog rata hrvatski su gimnazijski profesori predavali dvanaest sati tjedno, pa su stoga imali toliko vremena za rad u struci da su se iz njihovih redova regrutirali sveučilišni profesori, a sveučilišnih asistenata i nije bilo). Upravo zbog toga u Odluci od 26. siječnja Ustavni sud je "ocijenio nesuglasnom Ustavom zajamčenoj autonomiji sveučilišta dio odredbe kojim se nadležnost za propisivanje standardnog opterećenja

nastavnih obveza ne uređuje Zakonom, nego se neosnovano prenosi na tijelo državne uprave" (obrazloženje tč. III. II. 2.4.).

Drugo je načelo da se sveučilišni nastavnici biraju da izvode nastavu u širokom području, u najmanju ruku zato da se olakša zamjena zastarjelih nastavnih predmeta novima. Jedna su krajnost švicarska sveučilišta, u kojima svaki profesor ima pravo izvoditi nastavu iz bilo koje znanosti, npr. pravnik iz fizike (no to nitko ne zloupotrebljava). Druga su krajnost sveučilišta uređena Nacrtom Ministarstva znanosti od 25. rujna, koji u čl. 55 propisuje da se ugovorom o radu između nastavnika i visokog učilišta određuje "naziv predmeta i broj sati nastave izražen prema oblicima koje će nastavnik ...izvoditi" i "radno opterećenje u nastavi i nastavnom radu u skladu s općim aktom visokog učilišta". Iz toga slijedi da nastavnik, koji je izabran za to da iz nastavnog predmeta "Tehnologija ABC" izvodi tri sata predavanja i četiri sata vježbi tjedno, više po ugovoru nema posao kad predmet razvije u "Tehnologiju BCD" ili kad se satnicom propiše da se iz predmeta izvode dva sata predavanja i šest sati vježbi tjedno.

Treće je načelo da sveučilišni nastavnik koji je dokazao svoje znanstvene i nastavne sposobnosti ima pravo na stalno zaposlenje (tenure), tj. na ugovor o radu do umirovljenja. Još danas američki sveučilišni nastavnici pamte važnost koju je stalnost imala za slobodu istraživanja i podučavanja u doba makartizma davnih 1950-ih. U normalna vremena stalnost jamči nastavniku da ga njegova vlastita znanstvena ili umjetnička zajednica neće izopćiti zbog toga što dovodi u pitanje njezine istine, pa je tako stalnost zaposlenja važan uvjet razvoja znanosti i umjetnosti. Hrvatski su zakoni u pravilu jamčili stalnost bilo svim nastavnicima (1982–1993) bilo samo redovitim profesorima (do 1971. i od 1993). Nacrt od 25. rujna više nikome ne jamči stalnost zaposlenja.

Postoji li doista opasnost da Financijsko vijeće, neograničeno navedenim načelima, vodi financijsku politiku uslijed koje će se jedno ili više sveučilišta pretvoriti u više škole nalik onima iz zloglasnih 1960-ih? Itekako, i još gore. Najblaže što možemo očekivati jest da kao u Francuskoj, državi uzornog upravnog prava koje su preuzele sve druge civilizirane države, država zaključila sa sveučilištem javnopravni ugovor kojim se obvezuje da će financirati pedeset profesora, u stvarnosti ih financira petnaest, a sveučilište se ne usudi tužiti državu sudu zbog neizvršenja ugovornih obveza. Što li tek treba očekivati u Hrvatskoj ako stupi na snagu Nacrt od 25. rujna, koji omogućava da se fakulteti izdvoje iz postojećih sveučilišta i da po tri fakulteta raznih znanstvenih polja (npr. medicina, elektrotehnika, ekonomija) formiraju novo sveučilište, a sve bez ikakvih određenih pravila o tome kojim uvjetima treba udovoljavati neka institucija da bi djelovala kao visoko učilište i s potpuno nejasnim odredbama o tome kojim uvjetima treba udovoljavati da bi mogla obavljati javnu službu, tj. primati novčanu potporu iz državnog proračuna i izdavati priznate diplome? Riječju: kaos.

3. DOBRI DUH MMF-a

Kako je bilo moguće da Ministarstvo znanosti pripremi za podnošenje Vladi i Saboru Nacrt

zakona o visokim učilištima od 25. rujna, koji prijete da hrvatska sveučilišta odvede u kaos? Bilo je i jest moguće zbog toga što se Nacrt, kao i izvorni Zakon o visokim učilištima iz 1993. godine, temelji na obratu uvjerenja s kojim su rukovodstva Saveza komunista nastojala uvesti tržište u SFRJ, ne primjećujući da tržište mogu stvoriti samo poduzetnici, dok ga Partija i njezina država mogu samo zatrti. I izvorni Zakon i novi Nacrt pretpostavljaju, naime, da će se sveučilišta, kad država prestane za njih snositi punu financijsku odgovornost, početi ponašati kao odgovorni poduzetnici na tržištu. Izvorni Zakon bio je u tom još posve naivan. Pretpostavljao je da je moguće da sveučilišta funkcioniraju kao da su privatna iako je gospodarstvo bilo još gotovo u potpunosti u rukama države. Da je autorima Zakona iz 1993. godine tu pretpostavku uspješno dokazati, nesumnjivo bi dobili Nobelovu nagradu za ekonomiju. Nacrt od 25. rujna dijeli tu istu pretpostavku, ali s izgledima za zločudniji ishod. Iako ni u najrazvijenijim privredama, koje su takve i zbog toga što su privatne, ne postoje pretežno privatna sveučilišta postoje pretežno privatna zdravstva (SAD). Stoga nije nezamislivo da MMF ili netko sličan sugerira Hrvatskoj da privatizira (ili makar "privatizira") sveučilišta zato da se smanji državni proračun, a uz socijalnu cijenu koja s tim ide: još manjom dostupnosti visokoškolskih studija hrvatskim maturantima. Kako drugačije shvatiti nagovještaj ministra znanosti da će svaki student za studij trebati platiti punu cijenu, ako ne drugačije, a ono tako da prvo uzme državni zajam te da bankari pri Ministarstvu znanosti već prave financijsku konstrukciju kreditiranja studenata? Kako drugačije shvatiti izvješće MMF-a da 80% stanovnika Hrvatske vjeruje da je siromašno, a da ih svega 8% doista jest siromašno, doli kao poziv da preuzmu na sebe veći dio tereta za tako njima privatno važne stvari kao što je to visoko obrazovanje? Kako drugačije shvatiti glasine da Nacrt od 25. rujna ima veoma malo veze s nacrtom koji je mjesecima radila ministrova radna grupa sastavljena od uglednih hrvatskih znanstvenika, doli kao znak da je usporedno radila još jedna radna grupa sastavljena od nehrvatskih neznanstvenika?

Moguće je da dugonočno pisanje ovakvih tekstova pobuđuje paranoju te da zbog toga ne primjećujem da se izvorni Zakon iz 1993. godine i Nacrt od 25. rujna temelje na potpuno drugačijem uvjerenju, a to je da pravi ministar znanosti treba srušiti sveučilište i za tri dana ga ponovno sagraditi. Jedan od začetnika politike iz 1993. godine to je objasnio formulom: "Američka sveučilišta moguće je srediti skalpelom. Hrvatska treba sjekirama". Sadašnji ministar ne djeluje maligno, nego, a tako mu i pomoćnici, više kao homo ludens, čovjek koji se igra. Stoga motive iza Nacrta od 25. rujna možda najbolje rasvjetljava formula kojom je Peter Drucker objasnio razloge zbog kojih su američki menadžeri oduševljeno restrukturirali, tj. cijepali i preslagivali, američka poduzeća 1980-ih: "Svakodnevno vođenje poduzeća je dosadno. Restrukturiranje je seksi". Najgore što bi moglo izaći iz takve igre jest da je ona

uvod u tajkunizaciju najboljih dijelova sveučilišta. Međutim, neznatno je takve ludičke interpretacije da ona izaziva još jednu krizu Vlade. Jer, ako je točno tumačenje da su se ministar i njegovi HSLŠ-ovski pomoćnici pišući Nacrt od 25. rujna makar samo igrali, Zastupnički dom Sabora treba odmah ministru izglasati nepovjerenje, a Vlada smijeniti pomoćnike. To pak znači da bi HSLŠ ostao bez kadrova sposobnih da vode Ministarstvo znanosti, koje je dobio po sporazumu Šestorka, pa bi Ministarstvo trebao ili ostaviti ili pokušati zamijeniti za neko drugo, i time otvoriti novi krug natezanja u ovoj Vladi nacionalnog spasa.

Stoga je ipak manje nezgodno pretpostaviti da je demon tamo gdje je prvo naslućen. No, ako je iza Nacrta od 25. rujna doista dobar duh MMF-a, kojemu odanost duguje cijela Šestorka sa svojim predsjednikom (baš kao i donedavna HDZ sa svojim), i tada ministar znanosti i njegovi stranački pomoćnici treba da snose neku odgovornost. Jer, MMF, kažu znalci, nijednu vladu ne tjera da vodi politiku koju joj on izmisli, nego je tjera da slijedi svoju nit. Kao što je SSSR dopuštao SFR Jugoslaviji i NR Albaniji da slijede svaka svoju nit, ma kud ona vodila, pod uvjetom da je crvena, tako MMF tjera hrvatske vlade da rade što god pože, pod uvjetom da održavaju stabilnost kune, devizne rezerve i sl. te u tu svrhu smanjuju javnu potrošnju. To nije posve zanemariva sloboda, jer nitko nije Hrvatsku vladu tjerao da 1994. g. precijeni 40%. To su uradili domaći špekulanti. Nadalje, opće je poznato da MMF voli kaos još manje od velikih sila, pogotovo kad se ne vidi kome bi ili čemu bi služio hrvatski kaos u kojemu bi se uz uvriježene dragovoljce, nezaposlene djelatnike i izglednije umirovljenike pojavljivali još i nesudeni studenti koje je iz pomanjkanja opreza izazvao ministar znanosti. Stoga, sve u svemu, oni i njegovi pomoćnici zaslužuju od Ivice Račana i Dražena Budiše ukore zbog pokazane namjere zlostavljanja sveučilišta, po prilici onakve kakve su Drug Marko (Ranković) i Drug Čeća (Stefanović) znali davati svojim prekaljenim OZNA-ovcima zbog izljeva bespotrebne surovosti spram klasnog neprijatelja.

4. POPRAVNIČKI STAŽ

Samo se po sebi razumije da ministar znanosti i njegovi pomoćnici imaju pravo na ponavljanje zadaće iz revnosti, ovaj put na taj način da postojeći Zakon o visokim učilištima poprave u skladu s Odlukom Ustavnog suda od 26. siječnja o. g., a sve vodeći računa o neizbježnoj zamci globalizacije, koja hrvatska sveučilišta tjera da budu sve odgovornija sa sve manje državnog novca. Međutim, ni ponuđeno izbjegavanje krize Vlade nije bez dodatnih teškoća.

Prvo, HSLŠ-ovci u Ministarstvu znanosti svoj ispit ne mogu ponoviti u dodatnom, tzv. dekanškom roku, tj. tako da još ove jeseni u Zakon o visokim učilištima iz 1993. i 1996. godine unesu potrebne izmjene. Nije teško za nekoliko tjedana izraditi izmjene i dopune koje će jamčiti status sveučilišnih nastavnika te pravo sveučilišta da samo bira svoje čelnike i nastavnike te da samo donosi svoj statut i nastavne programe i sl. Prijeko je potrebno no

nije moguće u manje od godine dana u postojeći Zakon o visokim učilištima ugraditi mjerila za odobravanje djelovanja visokih učilišta i mjerila za njihovo financiranje iz državnog proračuna.

Prijeko je potrebno zbog onih istih razloga zbog kojih je važno vezati tečaj domaće valute za zlatno ili za njemačku marku, jer kao što je u ekonomiji sve manje ili više jasno osim osnovne čestice, tj. ekonomske vrijednosti, tako je i u visokom obrazovanju nejasno u čemu se sastoji stjecanje znanja i umijeća koji su njegove osnovne čestice. Upravo zbog toga potrebno je zakonom postaviti osnovna mjerila vrijednosti visokog obrazovanja, kao što su minimalan broj i kvalifikacije nastavnika potrebnih za djelovanje fakulteta ili sveučilišnog odjela, dopustivo opterećenje studenata predavanjima i drugim oblicima nastave te dopustiv omjer broja nastavnika i studenata u svakoj vrsti i obliku nastave. Ako se nadležnost za donošenje takvih mjerila prepusti najvećim dijelom Nacionalnom vijeću za visoku naobrazbu i ministru znanosti, kako to čini i postojeći Zakon i Nacrt od 25. rujna, nastavnik će se stanje proizvoljnosti i nesigurnosti (kao donedavno sa studijem filozofije u Rijeci te još uvijek s Hrvatskim studijima u Zagrebu), u kojemu nitko, ni osnivači ni djelatnici visokih učilišta, ne može za njih preuzeti odgovornost. Zakonsko postavljanje osnovnih mjerila naročito je važno za sveučilišta izvan Zagreba, koja su se najbrže razvijala onda kad su bila podupirana iz regionalnih fondova, a potpore su iz nacionalnih fondova za znanost uvijek dobivala na kapaljku, jer se nisu uklapala u kriterije koje su sročile velike zagrebačke institucije pet minuta prije sjednice.

Osnovna mjerila nije moguće formulirati za manje od godinu dana zbog toga što su postojeća mjerila očito neracionalna, a stvarno stanje je, prije nego se uspostavi inspekcija visokih učilišta, zapravo nepoznato. Neracionalno je da država daje najveći dio novčane potpore sveučilištima zato da nastavnici drže predavanja opustjelim auditorijima, a da istovremeno nema novaca ni volje za izvođenje seminara, vježbi i konzultacija. Štoviše, ta praksa postaje društveno opasnom kad se ustali na, primjerice, medicinskim fakultetima, pa profesori stanu dokazivati važnost svoje uloge prisiljavajući studente da predavanjima prisustvuju na štetu kliničkih vježbi i samostalnog učenja, a istovremeno onemogućuju kliničke liječnike sa znanstvenim dostignućima koji vode kliničke vježbe da napreduju u nastavna zvanja, s obrazloženjem da postojeća satnica predavanja ne opravdava otvaranje novoga ili višega nastavničkog mjesta.

Drugo, ministar znanosti i njegovi stranački pomoćnici, kojima je za ponavljanje ispita iz Zakona o visokim učilištima nužna čitava godina, ne smiju računati da će nakon 2001. g. još jednom moći na popravnički staž. Ne zbog toga što bi time ugrozili Vladu nacionalnog spasa, nego zbog toga što se hrvatska sveučilišta, koja nikada nisu do kraja ustanovljena kao sveučilišta, ubrzano raspadaju u rahlu mrežu onih koji imaju sve manje motiva za zajedničko djelovanje.

Ili se možda baš to želi pospešiti? ☒

KULTURNA POLITIKA

Europsko lice u globalizaciji

Francuska ministrica kulture naglašava da je neophodno osigurati kulturnu različitost Europe

Biserka Cvjetičanin

Nedavno je u Zagrebu boravio, na poziv Ministarstva kulture Republike Hrvatske, gospodin Thierry Peyard, direktor Odjela za financiranje francuskog Nacionalnog centra za kinematografiju (CNC). Bila je to prigoda da se bolje upoznaju načini djelovanja CNC-a, te razmotre modaliteti buduće suradnje. Osnovne funkcije CNC-a zakonodavnog su i financijskog karaktera, a važna je njegova uloga i u očuvanju i zaštiti filmske baštine. Cjelokupni sustav poslovanja osmišljen je kao potpora privatnoj inicijativi, subvencioniranju privatnih filmskih kuća. Značajan izvor prihoda čine privatne TV-stanice (3% bruto prometa, a Canal Plus 9%), kao i prihodi javnih televizija. CNC ima potpisane ugovore o suradnji s više od četrdeset zemalja te su razmatrane mogućnosti potpisivanja ugovora koji bi obuhvatio razmjenu stručnjaka, filmske festivale, koprodukciju. U Hrvatskoj kinoteci g. Peyardu je pokazana diploma koju je 1933. godine u Parizu Oktavijanu Miletiću dodijelio Louis Lumičre. Također je upoznat da se u hrvatskim školama uči o povijesti filma u sklopu hrvatskog jezika i književnosti, što nije slučaj u Francuskoj.

Francuska predsjedateljica Europske unije

Ovaj posjet Zagrebu situira se u aktivnosti koje Francuska počinje kao predsjedateljica Europske unije. Doista, što Francuska,

u svojem mandatu, poduzima na kulturnom planu?

Prioritetna tema je kulturna različitost, u skladu s važnošću

koju Europska unija poklanja unapređenju kulturne različitosti u multilateralnim okvirima. S obzirom na promjene koje nove tehnologije donose u industriji knjige, filma, diskografske i multimedijske proizvodnje, francuska ministrica kulture naglašava da je neophodno osigurati kulturnu različitost Europe. Stoga su tri osnovna pravca koje je Francuska zacrtala za razdoblje svojeg predsjedanja: a) rasprava o načinima provedbe kulturnih politika u pojedinim područjima kao što su industrija knjige, arhitektura i urbanizam, b) potpora razvoju filma i audiovizualnih industrija, osobito u okviru programa "Media+" kojeg su aktivnosti počele u vrijeme portugalskog predsjedanja, c) jačanje europskih sadržaja na Internetu u okviru inicijative "Europe". Na prvom su mjestu pitanja kulturnih industrija, arhitekture i novih tehnologija komuniciranja, odnosno promjene o kojima europsko pravo – koje i samo treba kratkoročno evoluirati – mora voditi računa. O ovim je pitanjima francusko Ministarstvo kulture i komunikacija dosad već organiziralo niz skupova, npr. forum o ulogi arhitekture u uređenju urbane sredine, konfe-

renciju o intelektualnom vlasništvu, skup o budućnosti javnih televizija u Europi, o ekonomiji knjige u europskom kulturnom prostoru, o audiovizualnim politikama u službi kulturne različitosti. U zaključcima svih ovih skupova ističe se i potreba umrežavanja kao fleksibilnog načina razmjene kulturnih informacija i suradnje. Hrvatska je na tom planu već postigla značajne rezultate, a realizacijom projekata kao što je *Culture Net Croatia* u potpunosti se uklapa u europske i svjetske integracijske tokove.

Cjelokupne aktivnosti pod francuskim predsjedateljstvom u području kulture bit će prezentirane i raspravljene na Vijeću ministara kulture 23. studenog 2000. u Bruxellesu, a početkom sljedeće godine mandat preuzima Švedska te Belgija u drugom polugodištu 2001. Istodobno je u tijeku realizacija okvirnog programa Europske unije u kulturi 2000-2004. koji predstavlja jedinstven instrument financiranja i programiranja kulturne suradnje sa ciljem unapređenja interkulturalnog dijaloga i razumijevanja.

Reforma UNESCO-a

Promjene koje su u središtu pozornosti Europske unije na prvom su mjestu i u novim reformama UNESCO-a: generalni direktor Kodchiro Matsuura smatra da UNESCO treba biti "svjetski forum u kojem međunarodna zajednica može pomoći u odgovoru na procese globalizacije". Stoga, da bi se krenulo u pravcu "globalizacije s ljudskim licem", on predlaže tri stratejska pravca: zaštitu zajedničkog dobra (u kojem obrazovanje određuje kao prioritet), potporu različitosti (u svim oblicima, kulturne, jezične i druge različitosti) i unapređenje znanja (pristup informacijama i znanju za sve). U tom okviru za sljedeći program 2002-2003. godine predlaže pet osnovnih područja: osnovno obrazovanje, istraživanje o izvorima vode, etiku u znanosti i tehnologiji, različitost, interkulturalni pluralizam i dijalog te pristup informacijama za sve.

Iz svih ovih aktivnosti proizlazi da će kultura, znanost i obrazovanje u godinama pred nama imati središnju razvojnu ulogu, a takav pristup zastupljen je i u raspravama u okviru Strategije razvitka Hrvatske u 21. stoljeću. ☒

Ljubitelji knjiga

iskoristite prednosti Interneta i posjetite najnagrađivaniji hrvatski web

Moderna vremena Online

<http://www.moderna-vremena.hr>

knjižara & antikvarijat nude vam najugodniji i najpovoljniji način kupovine novih i antikvarnih knjiga

&

Nakladnički info-servis

<http://www.moderna-vremena.hr/nakladnici>

donosi sve potrebne informacije o hrvatskim nakladnicima i njihovim izdanjima

A svaki dan od 9-21 h dostupni smo i na lokaciji - Teslina 16, Zagreb, tel./fax 01 4810 742

e-mail: moderna-vremena@zg.tel.hr

litički kontekst i odgovoriti na pitanje da li smo mi uopšte spremni da saradujemo sa Tribu-

tom smislu je saradnja sa Haškim tribunalom apsolutno neophodna. Međutim, to ne znači da ljudima koji su optuženi za ratne zločine treba isključivo da se sudi u Haagu.

Gospodine Pihler, mislite li vi da bi izručivanje Miloševića i drugih optuženih za ratne zločine Haškom sudu uzdrimalo novu vlast?

— Pihler: Ne mislim. Naprotiv, mislim da bi ona dobila viši nivo kredibiliteta u međunarodnoj zajednici. Ja, inače, imam izvesnih rezervi prema novoj vlasti kada je u pitanju odnos prema međunarodnoj zajednici, a posebno prema Haškom tribunalu. Mislim da se ovde vrlo teško menja politička matrica i mi ćemo tu imati silnih problema. Bojim se da će to potrajati. Kad je reč o Tribunalu, čini mi se da su neke stvari nesporne. Prvo, Haški tribunal je konstituisan kao organ krivičnog progona i kao specijalizovani sud međunarodne zajednice, a povodom vrlo teških zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji su izvršeni na prostoru bivše Jugoslavije. Drugo, Tribunal radi, to jest tuži i sudi, on je efektivan, doduše ne dovoljno, ali je ipak efektivan, a prava okrivljenih u postupku pred Tribunalom, pre svega u pogledu odbrane, na zavidnom su nivou. Objavljene optužnice su veoma uverljive i sa stanovišta osnovanosti sumnje dovoljne za pokretanje krivičnog postupka. Za mene je to dovoljno da zaključim da bi bilo politički oportuno, moralno legitimno i pravno zasnovano ne samo načelno izraziti spremnost, već i efikasno ući u saradnju sa Tribunalom, pa u tom smislu odmah adaptirati domaće pravo u skladu sa potrebama te saradnje i udovoljiti međunarodnim obavezama, makar ih mi smatrali naložima. Čitav koncept krivične odgovornosti koji prihvata Tribunal afirmiše princip lične, individualne, a ne kolektivne odgovornosti i jednakosti svih optuženih pred Tribunalom. Nigde se ne optužuje narod, već pojedinac. Nigde se ne optužuju pripadnici samo jednog naroda. Naprotiv.

nalom, a onda ćemo lako odgovoriti i na ovo konkretno pitanje. Odgovor na njega će naprosto proizaći iz prethodnog odgovora. Je ne smatram pravno i politički nemogućim da se Miloševiću sudi u zemlji, ali nisam siguran da bi to međunarodna zajednica prihvatila.

Pijani i plot

— Bataković: Mislim da je manje bitno gde će se potencijalnim ratnim zločincima suditi, mnogo je važnije da oni budu osuđeni, to jest da izađu pred lice pravde. Moj generalni stav je da je najbolje da se svima njima sudi pred našim sudovima, i to iz više razloga. Prvo, to bi povratilo poverenje u naše sudstvo koje je, kao što znamo, ne samo u poslednjih trinaest godina Miloševićeve vladavine, nego i u poslednjih pola veka, bilo opterećeno ideološkim gledištima i vrlo malo usaglašeno sa međunarodnim pravom. Ja ću vas podsetiti da je Josip Broz Tito stalno govorio da se mi ne možemo držati zakona kao pijan plota i on je u stvari stvorio hajdučku, divljačku osnovu koja je dovela do Miloševićeve demonske varijante. Također mislim da je važno da se ni na koji način ne destabilizuje politička situacija u Jugoslaviji, jer bi lov na potencijalne ratne zločince i njihovo izručivanje Haagu u temelju uzdrimali unutrašnji kredibilitet nove vlasti koji tek treba da se uspostavi u Saveznoj Republici Jugoslaviji. S nestankom Miloševića sa političke scene izgubit će se i ona ideološka oštrica koja je Haški sud činila izrazito antisrpskim. Ja sam svojevremeno imao uvid u dokumentaciju tog suda, posebno u veštačenja međunarodnih stručnjaka za istoriju, i mogu reći da je u pojedinim izlaganjima zaista bilo elemenata koji su ukazivali na to da se krivica svaljuje na ceo srpski narod. Da se razumemo, smatram da je u najvećem interesu srpskog naroda, a i srpske države i Savezne Republike Jugoslavije, da ruka pravde stigne sve one koji su počinili ratne zločine. U

Mislite li da bi se Slobodanu Miloševiću i ostalim optuženim za ratne zločine iz Srbije moglo pravredno suditi u Srbiji?

— Pihler: U ovom momentu ne. Verujem da ne bi moglo ni za duže vreme, a za to postoji mnogo razloga. Ja mislim da su ti razlozi pretežno političke, ali dobrim delom i psihološke naravi. Ja mislim da će proces stabilizacije prilika u Srbiji, a pogotovo proces institucionalizacije pravnih

Bataković: Mislim da u ovom trenutku ne bi bilo oportuno da suđenje bude u Haagu

ustanova, veoma dugo trajati. Zbog toga mi se čini da bi rešenje koje ja zagovaram bilo uputnije.

— Bataković: Sumnje koje je izneo gospodin Pihler sasvim su realne. Međutim, treba imati u vidu činjenicu da ljudi ne bi pristali na to da se naše zakonodavstvo uopšte ne uključi u suđenje ratnim zločinima. Takođe mislim da je za naše moralno pročišćenje neobično važno da se ta suđenja organizuju na našoj teritoriji, jer bi to imalo moralnog dejstva na ljude koji su na ovaj ili onaj način podržavali politiku koja je bezmalo do juče vladala Srbijom i vodila nas putevima katastrofe i brodoloma. Čini mi se da bi presuda koju bi izrekao domaći sud bila uverljivija i sa dugoročnijim efektom. U tom slučaju bi narod Srbije, koji je čitavu deceniju propatio pod vlašću jednog osionog, orijentalnog tiranina, imao i moralnu zadovoljstvinu time što bi se tom tiraninu sudilo u našoj zemlji. To, naravno, ne isključuje mogućnost da posmatrači iz Haškog suda svemu tome prisustvuju, pa da suđenje ima i onu neophodnu međunarodnu dimenziju. Milošević je zaista kriv i ja mislim da u Srbiji neće biti mira dok se on ne nađe iza rešetaka.

Pihler: Ovde postoji neka vrsta kolektivne amnezije prema svemu onome što se dešavalo

Za što je Srbija zrela

Gospodine Pihler, nedavno je jedan opozicioni lider izjavio da Srbija u ovom trenutku nije zrela za to da se Milošević izruči Haškom tribunalu. Kakvo je vaše mišljenje?

— Pihler: Ja se s tim slažem. Srbija uopšte još nije politički zrela. Ona je pokazala izvesnu dozu zrelosti, ali kada je u pitanju odnos prema teškim zločinima koji su bili deo jedne politike - neću reći samo ovdašnje - onda moramo biti svesni toga da je ta politika bila dobrim delom legitimirana od naroda koji je legalnim putem birao one koji su tu politiku vodili. Meni se čini da ovde postoji neka vrsta kolektivne amnezije prema svemu onome što se dešavalo. Umesto osećanja

stida kod mnogih sada odjednom primećujemo jednu novu vrstu autizma prema svemu što se dešavalo.

Ja bih rekao da se, kad je u pitanju saradnja sa Haškim tribunalom, stalno mešaju dve vrste argumentacije, jedna je pravna, a druga politička. Meni se čini da se ova prva, koja bi trebalo da bude primarna, pojavljuje kao sekundarna. Ljudi u pravilu najpre zauzmu politički i moralni stav, pa tek onda odgovarajućom pravnom argumentacijom hoće da opravdaju taj stav. Zbog toga mislim da je pitanje saradnje sa Haškim tribunalom u osnovi političko pitanje, a u političkim krugovima u Saveznoj Republici Jugoslaviji ne postoji jedinstven stav o tome. Imali smo oficijelan stav Miloševićevog režima koji je godinama odbijao tu saradnju. Takav stav postojao je i u poziciji ili u njenom većem delu. U Crnoj Gori imamo jedan sasvim drugačiji stav, ne samo na nivou legitimne vlasti koja je spremna na tu saradnju, već i na nivou političkih subjekata koji deluju u Crnoj Gori. Što se tiče javnog mnjenja, ja ne znam da li je vršeno neko empirijsko istraživanje u tom pravcu, ali imam utisak da je javno mnjenje, kao što sam maločas rekao, u izvesnom smislu autistično u odnosu na ove probleme.

Gospodine Batakoviću, ako bi se Miloševiću sudilo u Srbiji, onda bi se teško moglo očekivati da će Karadžić i Mladić završiti u Haagu. Gdje bi se onda njima sudilo?

— Bataković: Oni su građani druge države - Bosne i Hercegovine.

Ja mislim da je Mladić građanin Savezne Republike Jugoslavije.

— Bataković: Oni svakako treba da budu izvedeni pred lice pravde i da se pred sudom dokaže za šta su i koliko krivi. Mislim da je za svaku etničku zajednicu neophodno da se svaki zločin nad civilima apsolutno osudi i da široka javnost ima uvid u sve to.

— Pihler: Moj načelni stav je da treba primeniti princip jednakosti, a to znači - svi u Haagu.

Sve je moguće

I na kraju, vaš zaključak, gde će Milošević završiti - u Haagu, na domaćem sudu, ili mu uopšte neće biti suđeno?

— Bataković: Mislim da bi bilo najbolje da Milošević završi iza rešetaka, a da je manje važno gde i kako će mu se suditi. Ja mislim da on ni na koji način neće moći da izbegne ruku pravde, s obzirom na to da nije iskoristio politički povoljnu priliku da posle izgubljenih izbora pokuša da pronađe azil u nekoj od zemalja koje ne priznaju Haški sud i koje imaju političku snagu da zahtev tog suda za njegovo izručenje odbiju. Ostajući u zemlji, Milošević je faktički priznao ingerencije ove države i od nje će zavisiti da li će mu se suditi ovde ili u Haagu. Najvažnije je da se odmah krene sa podizanjem optužnice protiv njega.

— Pihler: Bit ću kratak. Pitanje je vrlo izazovno, ali je teško prognozirati. Nisam istoričar, ali istorijsko iskustvo nas uči da su mnogi zločinci ostali nekažnjeni.

Mislite li da se može desiti da Milošević ostane nekažnjen?

— Pihler: Mislim da je sve moguće. ☐

Stanko Pihler i Dušan Bataković

Demonska varijanta

Za svaku etničku zajednicu neophodno je da se svaki zločin nad civilima apsolutno osudi i da široka javnost ima uvid u sve to

Omer Karabeg

Predstavnici nove vlasti u Jugoslaviji tvrde da nemaju namjeru da bivšeg predsjednika Miloševića izruče Haškom tribunalu. Oni govore da se Milošević najviše ogriješio o srpski narod i da zato treba da mu se sudi u Srbiji. Evropska unija i Sjedinjene Američke Države za sada ne reaguju na takve stavove. Za njih je najvažnije da nova vlast preuzme kontrolu u zemlji i ne žele da učine ništa što bi moglo da je destabilizira. Predstavnici nekih evropskih vlada čak su dozvolili mogućnost da se Miloševiću sudi u Beogradu. Kakva će biti sudbina Miloševića, hoće li mu biti suđeno u Beogradu ili će ipak završiti u Haagu - bila je tema najnovijeg Mosta Radija Slobodna Evropa, a sugovornici su bili Stanko Pihler, profesor krivičnog prava na Pravnom fakultetu u Novom Sadu i Dušan Bataković, docent na katedri za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Novi predsjednik Jugoslavije Vojislav Koštunica u nekoliko je mahova rekao da je Haški sud instrument američke politike. On je to govorio prije nego što je postao predsjednik, a ostao je pri tom stavu i nakon izbora na predsjedničku funkciju. Dijelite li to mišljenje?

— Bataković: Haški sud je nastao u specifičnom trenutku i on je svakako imao i snažnu političku pozadinu. Istovremeno, postoji i neka vrsta političke instrumentalizacije o čemu govori predsjednik Koštunica. Ja mislim da treba naći neko srednje rešenje koje bi odgovaralo i našoj državi, a istovremeno zadovoljilo i globalnu pravdu. Zato sam mišljenja da svim optuženima koji su sa našeg prostora, a pre svega visokim političkim ličnostima, treba da se sudi u našoj zemlji, a da se predstavnicima Haškog suda, u skladu sa propisanim odredbama, dozvoli da prisustvuju tim suđenjima i da prilože dokumentaciju koju su sakupili. Mislim da je to i iz političkih i iz pravnih razloga najbolje rešenje.

Gospodine Pihler, da li se vi slažete sa ocjenom da je Haški sud instrument američke politike?

— Pihler: Ja nemam takav utisak. Moje mišljenje je da je Haški tribunal instrument međunarodne zajednice. On je zasnovan na povelji Ujedinjenih nacija, to je legitiman i legalan institut, specijalizovani sud međunarodne zajednice nastao na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti. Čini mi se da dilemu da li Miloševića treba izručiti Haškom tribunalu treba postaviti u širi pravni i po-

skupovi

Semprun, Goytisolo, Bruckner

Idućih dana, u elegantnoj dvorani na

Sarajevska potraga za središnjim dijelom duše

O sarajevskim književnim susretima

Stanko Andrić

Ve godine u Sarajevu od 25. rujna do 2. listopada održavali su se Evropski književni susreti u organizaciji Međunarodnog festivala knjige *Etonnants Voyageurs* iz Saint-Maloa i sarajevskog Centra André Malraux te uz podršku više francuskih ministarstava, ambasada nekoliko zemalja u Sarajevu i drugih ustanova. Za motto manifestacije izabrana je jedna Malrauxova rečenica: "Tragam za središnjim dijelom duše u kojem se apsolutno zlo suprotstavlja bratstvu". Taj je motto zapravo preuzet iz posljednje knjige jednog od sudionika Festivala Jorgea Sempruna. Glavni sadržaj programa tvorili su razgovori, predavanja i okrugli stolovi na kojima su sudjelovali poznati pisci kao što su Juan Goytisolo, Orhan Pamuk, Edgar Morin, Boualem Saïsal, Pascal Bruckner, Paul Garde, Tomaž Šalamun, Luan Starova, Dževad Karahasan, Predrag Matvejević, Vidosav Stevanović, članovi uredništva časopisa *Esprit*, zatim autori stripa (François Bourgeon, Enki Bilal...), književni prevoditelji, dramski umjetnici, a uz to su upriličene i izložbe fotografija i nastupi glazbenika. Tom zaista bogatom programu pridodana je, na inicijativu zagrebačkog izdavača Nenada Popovića, i serija večernjih i nešto manje službenih susreta s mladim piscima, nazvana "Novi glasovi jugoistočne Evrope". Tako sam se zajedno s nekolicinom drugih ovdašnjih "pisaca devedesetih" – Antom Tomićem, Tatjanom Gromačom, Krešimir Pintarićem, Igorom Štiksom, Romanom Simićem i Nenadom Rizvanovićem – našao u sastavu prigodne hrvatske reprezentacije na rečenoj manifestaciji.

Zgrade, ulice, ljudi

Dok smo se sa sarajevskog aerodroma vozili prema studentskom domu u nedalekim Nedžarićima, vozač nas je obavijestio da je glavna zgrada koje vidimo oko sebe već obnovljena. Posebno nas je upozorio na nekoliko spaljenih i opustošenih stambenih kuća kako bismo stekli dojam o izgledu grada tijekom rata, kada je tu negdje prolazila crta razdvajanja između branitelja grada i onih koji su ga držali u nesmiljenom okruženju. Dok prolazimo pokraj velike i blistave nove džamije među neboderima nazvane po saudijskom kralju Fahdu, zahvaljujući čijoj je donaciji sagrađena, naš vozač komentira: "Bolje bi bilo da su sagrađili tvornicu pa da ljudi nađu posla... Ali donator je htio baš džamiju, ništa drugo nije dolazilo u obzir. Strogo namjenska donacija. I prihvatili su, kao što bi svi prihvatili. Misliš da bi Puljić odbio da mu netko ponudi da mu sagrađi crkvu?" Slažemo se s time, no uglavnom šutke gledamo oko sebe: zgrade, ulice, ljude.

I veliki studentski dom u kojem smo smješteni sagrađen je, prije dvije-tri godine, novcem bliskoistočnih donatora. Još iste večeri u centar grada vozimo se tramvajem velikom Avenijom maršala Tita. Upravo tu, u tom tramvaju, kojim ćemo narednih dana svakodnevno putovati u centar i vraćati se u dom, imamo prilike najbolje vidjeti izmučena lica, siromaštvo, socijalne razlike, mnoge ožiljke i rane što ih je razorni rat ostavio na stanovnicima tog napaćenog grada, istinskog grada mučenika. Najveći dio Susreta odvija se u Domu policije, ponad ulice Tina Ujevića i lijepog parka ispod nje, u kojem se uz nekoliko skupina starih kamenih nišana može vidjeti i jedan ograđeni prostor sa svježim grobovima.

Rimski most kod lldže

foto Zoran Filipović

prvom katu Doma policije, odabirat ćemo nastupe najzanimljivijih gostiju. Jorge Semprun, autor nekoliko knjiga oslonjenih na osobno iskustvo nacističkog logora (Buchenwald), ostavlja dojam stamene autentičnosti dok govori o neiscrpnosti tog iskustva. Usredotočuje se na opreku između osobnog svjedočanstva i sociološkog pristupa tom problemu, kritizira stav novijih povjesničara koji sumnjaju u svjedočanstva preživjelih zatočenika naprosto stoga što su preživjeli, kojima su idealne žrtve i, paradoksalno, idealni svjedoci oni koji nisu preživjeli zatočeništvo, koji su "otišli do kraja logorskog iskustva". Osim tih nedostupnih i nijemih "svjedoka", ti povjesničari osobito vole bespomoćne zatočenike koji su se prepustili sudbini i koji su se prestali boriti za preživljavanje – one koji su se u logorskom žargonu nazivali "muslimanima", što je zanimljiva pojedinost koja je zatim potaknula diskusiju o europskim kulturalnim stereotipima vezanim za muslimane. Juan Goytisolo govori, povodom svoje nove knjige *Opsadno stanje* (u španjolskom izvorniku zapravo *Opsada opsadâ*), o trostrukoj opsadi Sarajeva – onoj srpskih paravojski, onoj UN-ovih mirovnih snaga koje su se brinule za svojevrsnu izolaciju poprišta zločina i napokon onoj međunarodnih medija koji su često stvarali privid ravnoteže snaga i ravnopravne "razmjene vatre". Goytisolo je tijekom rata dvaput posjetio Sarajevo, prvi put kako bi ustanovio da je stanje strašno, a drugi put da je preraslo u "neizrecivi užas". Opširno razlaže paralele između Španjolske i prostora bivše Jugoslavije kad je riječ o kulturnoj i političkoj povijesti, manipulaciji njome i modernim nacionalizmima. Pascal Bruckner održao je na temelju svoje posljednje knjige *Trajna euforija* predavanje o sreći, zapravo o suvremenoj "ideologiji" koja pred svakog postavlja neumoljiv zahtjev osobne sreće i koja se osobito iskazuje na područjima zdravlja i seksa. Činjenica da, prema tom modernom svjetonazoru, "između mene i moje sreće postoji samo jedna moguća prepreka, a to sam ja sâm", ona krije u sebi prilično opake potencijale psihološke tiranije i, zapravo, stvarne nesreće.

O regionalnim okvirima

Bili smo zamoljeni da svakako pribavimo trećem u nizu susreta s urednicima *Esprita*, naslovljenom "Poslije rata i egzila: oživjeti regionalni prostor bivše Jugoslavije". Očekuje se da se uključimo u diskusiju, postavimo neka pitanja. No, to je ujedno i najslabije posjećen susret pod okriljem *Esprita*. Olivier Mongin, Joël Roman,

državama koje zapadnim sponzorima gotovo da uopće ne predlažu kulturne projekte. Time je termin predviđen za ovu sesiju istekao i mi smo se razišli, ne izustivši ni riječi i pitajući se kakva je korist od ovakvih komornih intelektualnih, gotovo hermetičnih rasprava. Ili se možda naprosto radi o pukom ritualu pridavanja važnosti samoj stvari, kod kojeg je promašeno tragati za bilo kakvim opipljivim učincima,

Paul Garde, Véronique Nahoum-Grappe i Florence Hartmann govore o razbijenom mozaiku nekadašnje Jugoslavije, mogućnostima obnavljanja kulturnih veza i pomoći koju pritom mogu pružiti međunarodni posrednici. Paul Garde razlaže o regionalnom prostoru kao o prirodnijem i kvalitetnijem okviru suradnje i povezanosti, nasuprot proizvoljnosti političkih granica. Vrlo sofisticiranim rječnikom razglaba se o prošlosti ovdašnjih naroda kao nečemu što opterećuje, ali što se ne može prepuštiti zaboravu, nego se s time naprotiv treba jasno suočiti. Osvrće se na bojazan nekih predstavnika zainteresiranih zemalja da je u pitanju prikrivena rekonstrukcija Jugoslavije, bojazan koja proistječe iz potpunog neshvaćanja zapadnjačkih napora. U tom trenutku imam spremna dva pitanja što bih ih mogao postaviti kad na to dođe red. U vezi sa suočavanjem sa zajedničkom recentnom prošlošću, što se događa ako nije moguće postići da svi sudionici te prošlosti o njoj steknu istovjetne ili barem uskladive sudove? Što se tiče regionalnih povezivanja, zašto se budalama koje ne uspijevaju shvatiti o čemu je tu zapravo riječ malo češće i jasnije ne naglasi da jedan regionalni okvir (npr. balkanski) ne isključuje neki drugi (npr. podunavsko-srednjoeuropski)? To je, uostalom, posve u skladu s Gardeovim razlaganjem o fluidnosti regionalnih granica i preklapanju regija. No, iz publike se prva za riječ javlja Hanifa Kapidžić-Osma-nagić, predsjednica sarajevskog PEN-a, koja je dan ranije izgovorila tako dugačak proslav Semprunovu nastupu da ju je francuska moderatorica, uza silne isprike zbog tolike neuglađenosti, morala prekinuti jer je postojala realna opasnost da sam Semprun uopće ne dobije priliku da se oglasi. Gospođa Kapidžić-Osma-nagić ponovno se upustila u neopterećeno i opširno umovanje na uzornom i samodopadnom francuskom, tako da je, malo-pomalo, nestalo potrebe za našim uključivanjem u raspravu. Na koncu je neki europski diplomat iz publike napomenuo kako se često čuje žaljenje što se u obnovi i ponovnom povezivanju ovih prostora kulturi ne poklanja dovoljna pažnja, ali da je glavna krivica na samim ovdašnjim

rješenjima, zaključcima?

U Buybooku

Sastavnica Susretâ u kojoj smo aktivnije uzeli udjela bile su književne večeri u knjižari zvanj "Buybook", u Radićevoj ulici blizu Miljacke, u kojoj se inače, osim bosanskih, može naći i priličan izbor srbijskih, hrvatskih i engleskih knjiga. Sva ku večer u devet tu je svoju poeziju ili prozu čitalo po četvero mladih pisaca pristiglih iz svih bivših jugoslavenskih republika. To je društvanje bilo dovoljno brojno i zemljopisno raspršeno da učini mogućim neke iznenađujuće susrete. Tako sam ondje naišao na pisca koji se zove Oleg Tomić, rođenog u Novoj Gradišci iz koje je početkom rata prešao u Suboticu, gdje i sada živi. Studirao je u Zagrebu, objavio dvije knjige prilično ezoterične poezije i proze, a u rukopisu ima dva romana za koje ne može naći izdavača – po njegovu sudu, zato što su napisani na hrvatskom. U jednom trenutku ustanovljujem da u knjigama spominje i da osobno poznaje Zorana Malkoča, nepomirljivog i još uvijek posve nezapaženog pjesnika iz istog posavskog grada s kojim sam drugovao na gimnaziji u Slavonskom Brodu i o kojem već više godina ne znam ništa.

Sarajevski tjedan protekao je brzo između zanimljivog programa Susretâ i ništa manje ugodnog krstarenja ulicama tog lijepog grada, posebice njegovom živahnim i dugom promenadom koja povezuje austrougarsku Ferhadiju i glavnu ulicu stare Baščarsije, čiji kontrastni spoj čovjeka ne može ne zapanjiti i ne zadiviti kada onuda prvi put prođe. Tako je došlo rano nedjeljno jutro i vrijeme za odlazak na aerodrom. Bilo je oblačno i mlako, s površima okolnih nebodera odbijala se jaka muzejinova poziva na jutarnju molitvu. Dok se smještamo u autobus, Krešo pokušava plesati na tu melodiju. Poslije samo pola sata leta lijepim novim avionom u Zagrebu na šalteru kontrole putovnica stvara se podulji red pristiglih putnika. Nagadam zašto radi samo jedan službenik: nedjelja je, k tome još relativno rano jutro. Krešo, pak, kaže: "Izgleda da nisu očekivali avion". ☒

u žarištu

U sjeni propuštene povijesti

U povodu parlamentarnih izbora u Sloveniji

Rastko Močnik

pet dolazi vašarsko vrijeme prostaštva, koje neki zovu "velika misa demokracije". Ako je metafora mišljena ozbiljno, ona je samo neslan oksimoron. Ako je mišljena ironično, onda možda vrijeda vjerske osjećaje. Vrijedi se zapitati zašto u mogućnosti kada državljanke i državljani mogu utjecati barem na pojedinačni sastav vršitelja vlasti, ako već ne mogu utjecati na njihovo ponašanje – zašto dakle u toj izuzetnoj prilici takođerći automatski zavlada nekakva saturnalijska psihoza, kada se sve okrene naglavačke, kulturni obziri privremeno su odstranjeni, a javni kvocijent inteligencije nesmiljeno oboren na tlo. Sociolog stare škole smjesta bi odgovorio da treba nekako označiti iznimnost trenutka. Ali zašto tako? Nekakav strukturalist, koji vjeruje u binarne opozicije, pojasnio bi da pri filistarskoj pompoznosti, koja označava normalu, nema dovoljno izbora za razlikovnu crtu iznimnosti. Ako bismo napomenuli da se ukus ukazuje upravo kada je izbora malo, vjerojatno bi nas opovrgli da uvažavamo mjerila književne civilizacije u vremenu vladavine slika. Što se tiče slike bili bismo na kraju krajeva s veseljem tolerantni – ali što kada je maska u svih jednaka, a također i kostim. I tekst. Mediološke teorije o prevlasti slike nad tiskanom riječju su prekratke, one samo na ravni slike ponavljaju paradoks na ravni riječi, koji navodno točno objašnjavaju. Ako se stvarno radi o prevlasti slike, potom bi uzmimo očekivali estetizaciju politike, što znači pravi klasični naci-fašizam. Ipak ne dolazi do estetizacije, već do homogenizacije i uniformiranosti. Jednoulje je naravno bilo tajni ideal liberalne demokracije još od samog početka. Učeno i ljeporječivo naziva ga se "opća volja", uz pretpostavku da bi to bila i "prava" volja, koja izražava "zajednički interes" političkog tijela. Do prijelaza iz revolucije u autoritarizam dolazi, paradoksalno, upravo u trenutku kada vlast prestane priznavati da uvažava djelomični interes (iskorištavnih i zatiranih) i započne tvrditi da zastupa opće dobro.

Tržište dobara i političko tržište

A autoritarni režimi, sa svojom kombinacijom ideološke obrade i nasilja, nikada nisu dosegli sadašnji stupanj uniformiranosti javnoga uma. Paralela bi bila u najboljem slučaju potrošačko društvo, gdje masovna komercijala prouzrokuje uniformnost i homogenost, na podlozi ideologije slobodnoga izbora i praksom

monopolizacije tržišta. Politička propaganda sada doduše stvarno poseže za postupcima uobičajene tržišne reklame – ali odnos izme-

đu tržišta dobara i političkog "tržišta" svejedno je samo metaforičan. Zato vjerojatno moramo obrnuti uobičajeni zdravorazumski zaključak: nije politika degenerirala zato što su u njoj počeli upotrebljavati reklamne postupke, već su u politici počeli upotrebljavati mešetarske trikove zato što se politički prostor preobrazio tako da te trikove dopušta i čak zahtijeva.

Ta logika vrijedi također i za "sliku". Možda sada "slika" stvarno prevladava nad pisanom riječju, iako znatno manje prevladava nad govorenom riječju. Ali "politika slike" nije ništa unaprijed određeno: jednu politiku slike razvio je revolucionarni sovjetski film, drugu francuski

Uzrok padu političke iluzije nije tek vremenski, on je povijestan

novi val, drugačiju opet jugoslavenski crni val. Sve su to politike slike, ali se razlikuju po strategijama, učincima – razlikuju se upravo kao "politike".

Zato je moguće razviti neposrednu kritiku politike slike. Mada slika tobože prevladava, njenu dominantnu ulogu moguće je uvadati na razne načine. Ako su u okviru stranačkog sistema politike slike uniformirane i homogenizirane, tada je moguće od kritike slike preći na kritiku stranačke politike, tj. politike stranačkog sistema. Do istog rezultata došli bismo da počnemo s kritikom "riječi".

U političkom sistemu stranačkog parlamentarizma nema ni novih slika ni novih riječi jer je taj sistem očito u krizi. To da nema "novih" slika ili riječi, treba naravno razumjeti kompleksno: taj sistem više ne vrši svoju deklariranu funkciju. To više nije sistem javnoga otvorenog raspravljanja, koji bi doveo do javnog i

odgovornog odlučivanja – najboljih mogućih odluka u danom trenutku. Taj sistem naravno nikada nije ni bio nešto takvo, ali dugo se održala iluzija da bi to nekad mogao postati.

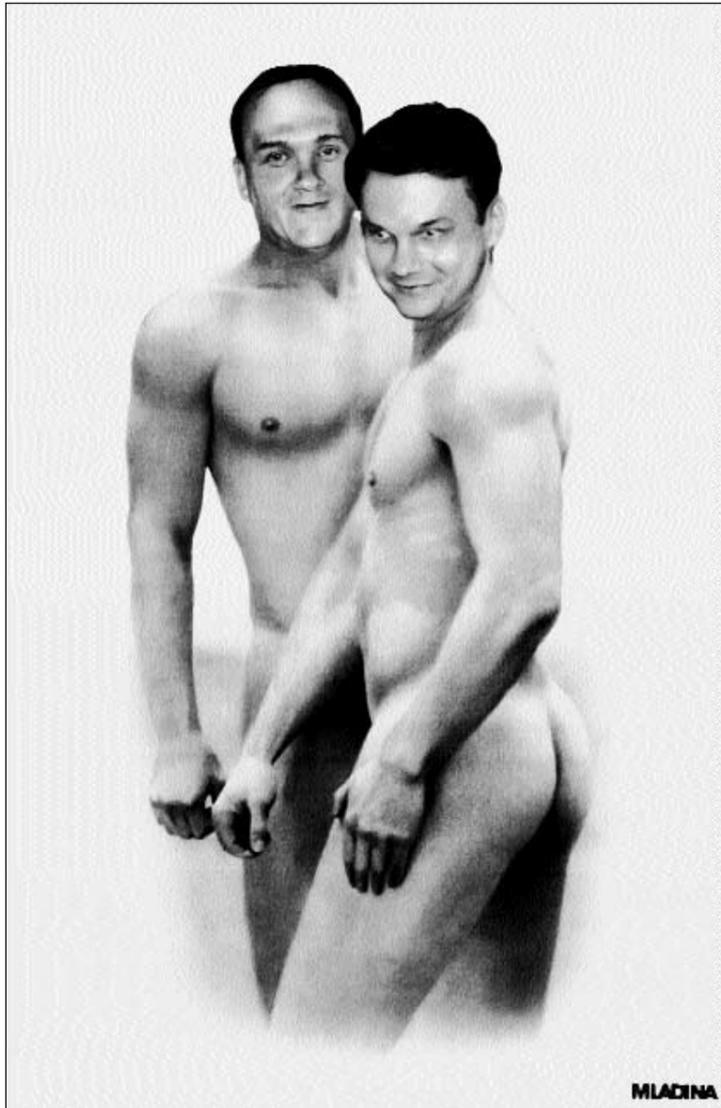
Ideologija slobodnog izbora nije sada ništa više iluzorna nego što je to bila cijelo vrijeme od kada postoji moderni politički prostor. Pa i monopolizacija sada nije ništa gora – ta monopol političke profesionalne kaste karakterističan je za sve varijante demokracije i zapravo je u svima samo "pojavni oblik" klasnog monopola, koji raspolaže s viškom vrijednosti, pa bila to klasa kapitalista, bila neposredno sama politička kasta.

Političke iluzije i obećanja

Novost je to da su danas same te iluzije neopozivo zastarjele. Ali ne stoga što bi s vremenom postalo nemoguće da ih i dalje gajimo: utvare čovječanstva ne istroše se lako, ta napajaju se iz svakidašnje muke. Uzrok padu političke iluzije nije puki vremenski, on je povijestan. U prijašnjim revolucijama ljudi su samo opažali da politički sistem ne ispunjava obećanja i htjeli su ga prisiliti na to da ih ostvari. Sada imaju mase, možda prvi put u povijesti, i sredstva da ostvare taj svoj zahtjev.

Sada, možda prvi put u povijesti postoje uvjeti koji bi mogli dovesti do promjene monopolnog strukturiranja političkog prostora. Ono novo u suvremenoj političkoj svijesti u spoznaji je da svejedno nije došlo do promjene. Do povijesne promjene došlo je u percepciji. Anakronizam onoga što se reklamira za "politički prostor" postao je puno očitiji i drastičniji pri povijesnim mogućnostima da dođe do temeljitih preinaka u samoj strukturi politike i političkog prostora.

Te nove mogućnosti su tehnološke, ali i društveno-političke. O neiskorištenim potencijalima novih komunikacijskih tehnologija puno je već rečeno, a još više će se tek reći. Prije ili kasnije ti će se potencijali uvažiti, iako način kako će se uvažiti nije unaprijed određen. Ako se prije ne promijeni društveni sistem, potencijali "četvrte tehnološke revolucije" dobivat će na važnosti spontano, bolno, s neizvjesnim rezultatom. Odlučujuće će biti društveno-političke okolnosti. Na njih je moguće utjecati, ali o tome se nedovoljno raspravlja. Premalo se govori o društveno-političkim uvjetima za povijesni preobražaj, iako su oni svima pred očima. U osamdesetim godinama stupila su u povijest masovna antisistemski gibanja u okviru antisistemskih država realnoga socijalizma. S jedne strane, bila je to još jedna politička revolucija u nizu modernih političkih revolucija – pokušaj da se moderni politički sistem prisili konačno ispuniti svoja obećanja. Ali ta je revolucija bila ujedno nešto povijesno novo: desila se u okolini koja je htjela biti praktična kritika kapitalizma i kojoj se to također i posrećilo, barem što se tiče općeg dobra i smanjivanja razlika. Dogodila se i u okolini koja je htjela biti alternativa stranačkom parlamentarizmu i kojoj to nije

uspjelo. Tako su već tada mislili oni koji su revolucionirali. Mogućnosti koje je stvorila ta revolucija bile su propuštene. Sada živimo u sjeni te propuštene mo-

gućnosti. Parlamentarni izbori tu mogućnost neće vratiti. Samo moramo paziti da se ona ne bi još više udaljila rezultatom izbora. ☒

Preveo Srećko Pulig

Dvojezični kalendar (Hrv/Eng) s edukativnim, kulturološkim i povijesnim sadržajem, te lunarnim oznakama, tiskan na 14 listova A4 u boji, možete naručiti putem narudžbenice:

zařez

NARUDŽBENICA

Ovime neopozivo naručujem _____ komada kalendara

"Starohrvatski sakralni spomenici"

Pravne osobe: 20 kn + PDV + poštarina (cca. 6 kn za Hrvatsku)

Fizičke osobe: 25 kn + poštarina

Narudžbenicu možete poslati na adresu:

Naklada ZORO, Iblerov trg 9, 10 000 Zagreb, Croatia

Tel./Fax: 01 / 46 15 655, 46 15 071
E-mail: zoro@zg.tel.hr

co.operation

U suradnji s dubrovačkim Lazaretima u Dubrovniku je od 16. do 24. rujna trajao projekt pod nazivom *Co.operation*. Kustosica projekta Sanja Iveković istaknula je potrebu za uspostavljanjem u našoj sredini dosad nepostojeće mogućnosti razmjene iskustava i suradnje kako bi se obuhvatila različita područja suvremene feminističke teorije i umjetničke prakse.

U tom međunarodnom projektu sudjelovale su četrdeset dvije sudionice iz šesnaest zemalja s tri kontinenta: Europe, Azije i Amerike. Kustosice, likovne kritičarke i umjetnice održale su niz prezentacija kojima je predstavljeno likovno stvaralaštvo žena u zemljama iz kojih dolaze: Bugarske, Poljske, Rumunjske, Irske, Latvije, Hrvatske, Slovenije, SAD-a, Indije itd. Osim predavanja prikazano je desetak filmova žena redateljica, predstavljene su knjige i časopisi. Na početku susreta u središtu pozornosti našle su se strategije ženskog stvaralaštva u novim medijima, s posebnim osvrtom na ulogu cyberfeminizma u tranzicijskim europskim zemljama. Teoretičarka suvremenih medija i umjetnica Marina Gržinić, predstavila je knjigu *The Body Caught in the Intestines of Computer and Beyond*.

Uz prezentacijski i izložbeni dio prikazan je niz filmova i videoradova iz arhive međunarodnog videofestivala *VideoMedeja* iz Novog Sada, koji se od 1996. godine bavi isključivo videostvaralaštvom žena. Predstavljena je i *n.paradoxa*, jedini časopis koji se u okvirima feminističkih teorija bavi isključivo vizualnim umjetnostima.

co.operation

Međunarodni forum za feminističku umjetnost i teoriju, Dubrovnik, 16 – 24. rujna 2000.

organizator: Elektra – ženski umjetnički centar
instalacije: Renata Poljak, Sandra Sterle (Split), Ksenija Turčić, Sanja Iveković (Zagreb), Danica Dakić, Maja Bajević (Sarajevo), Milica Tomić (Beograd)

Internetska radionica: Martha Wilson (New York)
predavanja/prezentacije: Agata Smalcerz (Poljska), Lejla Hodžić (Bosna & Hercegovina), Nataša Ilić (Hrvatska), Zemira Alajbegović (Slovenija), Marilena Preda Sanc (Rumunjska), Katrin Kivimaa (Estonija), Iara Boubnova (Bugarska), Vera Kopicl (SR Jugoslavija)

prezentacije umjetnica: Maja Bajević (Bosna & Hercegovina), Danica Dakić (Bosna & Hercegovina), Andrea Fraser (USA), Marina Gržinić (Slovenija), Sanja Iveković (Hrvatska), Kai Kaljo (Estonija), Varsha Nair (Indija), Renata Poljak (Hrvatska), Martha Rosler (SAD), Sandra Sterle (Hrvatska), Milica Tomić (SR Jugoslavija), Ksenija Turčić (Hrvatska)

okrugli stol: Bojana Pejić (Berlin/Beograd), Biljana Kašić (Zagreb), Iara Boubnova (Sofija), Hedwig Saxenhuber (Beč), Martha Rosler, Martha Wilson, Andrea Fraser (New York), Leonida Kovač (Zagreb), Dunja Blažević (Sarajevo), Suzana Milevska (Skopje), Orly Lubin (Tel Aviv), Varsha Nair (Bangkok), Hilary Robinson (Belfast), Agata Jakubowska (Poznan), Edit Andras (Budimpešta), Silvia Eiblmayr (Innsbruck), Katy Deepwell (London).

videogalerija: Međunarodni ženski videofestival VIDEOMEDEJA, Novi Sad

film/video program: Zemira Alajbegović (Ljubljana), Jasmila Zbanić (Sarajevo), Hito Steyerl (Berlin), Marilena Preda Sanc (Bukurešt), Tatjana Božić (Zagreb), Pimpaka Towira (Bangkok), Ariella Azoulay (Tel Aviv), Galina Evtushenko (Moskva)

co.operation su omogućili Hrvatski filmski savez, FACE Croatia, OSI - Cultural Link Program, Kulturkontakt Austria, Trust for Mutual Understanding, European Cultural Foundation, Mama Cash, British Council, Austrian Cultural Institute, Embassy of the State of Israel

Argumenti neprihvatanja

Među kritičarkama, teoretičarkama i umjetnicama koje su sudjelovale na skupu, osobito među pripadnicama mlađeg naraštaja, mogli su se čuti različiti argumenti za neprihvatanje pridjeva "feminističko", barem ne onakvog kakav je definiran sredinom 70-ih godina. Do izražaja su došli različiti pristupi i stavovi, a ponedje, gdje se stvaralaštvo žena razlikuje od tradicije zapadnjačkog feminizma, predložena je distinkcija feminističkog od, primjerice, ženskog ili ženstvenog/femininog u iščitavanju radova žena, što je raspravi dalo polemički ton. Umjetnice koje su sudjelovale u projektu predstavile su se cjelovitim prezentacijama svojih opusa. Svoje zvučne ili videoinstalacije postavile su u staroj gradskoj jezgri, u privatnim prostorima dvorišta, gradskoj kavani ili na

lica Tomić, *Ja sam Milica Tomić*).

Kada se danas govori o počecima ne samo feminizma, nego uopće aktivizma u umjetnosti, ime Marthe Rosler spominje se s osobitim poštovanjem. Martha Rosler cjelovitim je predstavljanjem svog iznimno bogatog opusa potvrdila važnost ovoga skupa. Od početka sedamdesetih Martha Rosler se duhovito i britko koristi metodama pseudodokumentacije, fotografijama i videom u svom dugoročnom obračunu s mitovima patrijarhalne kulture, konceptima seksizma, a potom i različitim oblicima suvremenog konzumerizma, klasnom diskriminacijom te militantnim politikama, počevši od vijetnamskog rata do komentara na današnje nemire i sukobe u svijetu. Konture drugog vala feminizma u Americi izuzetno su dobro ocrtane sudjelovanjem umjetnice i teoretičarke

Feminizam s mnoštvom lica

Projekt *co.operation* pokazao je kako nije više moguće govoriti o feminizmu u okvirima stvorenim sedamdesetih godina

Iva R. Janković

dubrovačkoj rivi. U dvorištu Lazareta Sanja Iveković prikazala je *Svjetonik*. Rad prve hrvatske umjetnice čije se stvaralaštvo neposredno vezuje s počecima feminističke prakse govori o sruzi i isprepletenosti iskustva osobnog i javnog, što će i kasnije ostati konstantom njezina stvaralaštva. U zvučnim ili videoinstalacijama

Renata Poljak, *Skok*, 2000.

umjetnica mlađe generacije kao zajedničko bi se obilježje mogao istaknuti neposredni, istančani i psihološki motiviran dijalog sa "ženskom" svakodnevicom, osobito izražen u radovima Ksenije Turčić *Live*, videu *Skok* Renate Poljak ili zvučnoj instalaciji Maje Bajević *Trač*. Pojedine sadržajne preokupacije radova korespondirale su s raspravama na okruglom stolu, baveći se problemima nametanja kriterija globalizacije u lokalnom kontekstu (Sandra Sterle, *Okolo naokolo*) ili pitanjem svjedočenja o identitetu (Danica Dakić, *Madame X*, Mi-

Sandra Sterle, *Round Around*, 1999.

Na trodnevnim raspravama za okruglim stolom, koje je moderirala ugledna kritičarka i kustosica Bojana Pejić, s različitim pozicija analiziralo se značenje doma, pojma koji se u društvenom kontekstu najčešće povezuje sa ženom. Tema doma analizirana je u širokom rasponu discipline. Filozofski se dom tumači kao mjesto prisutnosti u sociološkom pristupu gdje do izražaja dolazi uporaba ikonografije kućanstva i doma kao podesnog mjesta za političke manipulacije. Razmatrao se utjecaj mita, folklor i religije u formiranju predodžbi o tom pojmu, dom se

**Identitet nije
zauvijek zadan ni
potpuno arbitraran**

Ksenija Turčić, *Slow Motion*, 2000.

Sanja Iveković, *Svjetonik*, 1992 -

uspoređivao s muzejom ili se pak interpretirao u duhu suvremenih medija kao *home page* na stranicama Interneta. U izlaganjima posebna je pozornost posvećena analizi pojma doma u ratnim okolnostima, što se očitovalo i u radovima sarajevskih umjetnica, u kojima se pojam doma nerijetko povezuje s pojmovima narušena identiteta.

Posebno je predstavljen i jedan istraživački, umjetnički projekt nazvan "go_home". U suradnji s *Diacentrom* i *Artslinikom* iz New Yorka osmislile su ga Danica Dakić i Maja Bajević iz Bosne i Hercegovine te Sandra Sterle iz Hrvatske. Projekt je zamišljen kao istraživanje osobnih i političkih strategija za obnavljanje društava uništenih ratom, ali i kao istraživanje pozicija svakodnevnog života te umjetničkoga djelovanja izvan zemlje podrijetla.

Pravo na različitost

Bez obzira na labave i otvorene granice kakve postavlja suvremena postfeministička teorija, moguće je zaključiti kako se upravo u njezinu okrilju odvija niz zanimljivih teoretskih rasprava u umjetnosti. Povezujući se s drugim disciplinama, filozofijom, psihologijom i sociologijom, kao i s praktičnim aktivnostima pojedinih centara posvećenih skrbi o ženama, feministička teorija postaje pogodno tlo za promišljanja ključnih tema i bolnih mjesta suvremenog života. Jedna od njih je i promišljanje pojma doma, što je tema koja je otvorila mnogobrojna pitanja i rasprave, kao što je, primjerice, i ona o mogućnostima ili nemogućnostima određivanja pojma identiteta, koji prema feminističkoj kritičarki Judith Butler nikada nije zauvijek zadan ni potpuno arbitraran, te stoga ne može biti preduvjetom političkih interesa i akcija, jer se činitelj konstruira u činu i kroz čin. Umjesto već pomalo pomodnog termina nomadizma, mnogo se češće moglo čuti određenje doma kao mobilnog mjesta. U raspravama i diskusijama koje su pratile program okruglog stola, kao i na pojedinačnim prezentacijama, umjesto insistiranja na istosti, sudionice su ukazale na pravo međusobnih različitosti. To je osobito došlo do izražaja u izlaganjima sudionica iz istočnoeuropskih zemalja, u njihovu nastojanju stvaranja vlastitih strategija neovisnih od općeprihvaćenih zapadnih modela kako bi se obilježilo žensko stvaralaštvo nastalo u posve drukčijim okolnostima u kojima i analizirani pojam doma dobiva različite konotacije. Projekt *co.operation* pokazao je kako nije više moguće govoriti o feminizmu u okvirima stvorenim sedamdesetih godina, već o novoj i otvorenoj aktivnosti s mnogo različitih lica, među kojima je, kako bi se izbjeglo okoštavanje u već zastarjele akademske modele, potrebno ostvariti prostor pogodan za komunikaciju. Kao jedan od mogućih načina za to pokazao je i ovaj susret u Dubrovniku. ☒

fotografije: Barbara Blasin

Sanja Iveković

(Zagreb),
umjetnica,
kustosica
projekta
co.operation

Drugačiji modeli kulturne proizvodnje

Bez poznavanja feminističkog diskursa mislim da danas uopće nije moguća ozbiljna recepcija suvremene umjetnosti i kulture Zapada, što je jednako važno i za zemlje u tranziciji kao što je na-

ša, jer feministička praksa pretpostavlja najradikalnije kritike modernističke paradigme, koja je još uvijek karakteristika kulturne politike u tim zemljama. Kao što sam naziv govori (*co.operation*), cilj je projekta uspostavljanje suradnje među različitim sredinama, naročito onima koje obilježava slično povijesno iskustvo, a među kojima je protok informacija nedovoljan. Važno je analizirati specifičnost i kompleksnost kulturoloških uvjeta ženske umjetničke produkcije u tim zemljama. To je zaista neophodno kako bi se mogla započeti ozbiljna teoretska rasprava o drugačijim modelima kulturne proizvodnje koja bi bila primjerena tim sredinama te kako bi se izbjeglo nekritičko posvajanje modela koji dolaze

sa zapada. Također mi je bilo važno započeti suradnju ne samo s umjetnicama, kritičarkama i teoretičarkama iz zemlje i regije, nego i s onima iz Amerike i Azije, kao i upoznati domaću javnost s različitim domaćim feminističke umjetnosti, teorije i kritike. Važno je uspostaviti transmisiju znanja i iskustva među različitim generacijama, jer mislim da je to vrlo bolna točka, a naročito u našoj sredini gdje postoji akutan nedostatak svijesti o kontinuitetu i tradicijama. ☐

Marina Gržinić
(Ljubljana),
teoretičarka i
umjetnica

No East, no West, Home is the Best

Umjesto da razmišljam o sebi kao o cyberfeministici iz Istočne Europe, predložila sam radikalno izokretanje moguće interpretacije te istočnoeuropske pozicije ili paradigme. Vlastitu istočnoeuropsku poziciju (ili, ako više volite Lyotardov pojam, vlastito istočnoeuropsko stanje) artikulara bih kao (post) feminističku, cyberfeminističku paradigmu. Moje promišljanje pozicije današnjeg (post)feminizma izravni je odgovor na populističku primjedbu kako danas nije vrijeme za podjelu na Istočnu i Zapadnu Europu, a zbog ideologije globalizacije važan je upravo dom: "No East, no West, home is the best!" Usprkos ideološkom sljepilu te rečenice, koja propušta uzeti u obzir klaustrofobičnu tendenciju i totalitarni dašak, ponovno se trebamo zapitati gdje je taj dom, u kojem je duhovnom i konceptualnom kontekstu smješten, naravno, ako ga uopće imamo! ☐

Iara Boubnova
(Sofija),
likovna kritičarka i
kustosica

Feminističko, žensko, ženstveno

Ženska umjetnička scena u Bugarskoj posve je nova. To nikako ne znači da ne postoji ženska umjetnost u zemlji. Radi se o tome da se tek nedavno počelo govoriti o toj umjetnosti kao o ženskoj umjetnosti, tek sredinom 90-ih godina, i to se nekako počelo događati slučajno. Do danas bugarska se ženska scena odbija povezati s feminizmom. Budući da sam trebala teorijski obrazložiti i iščitati njihove radove, odlučila sam pronaći novi naziv koji bi u sebi objedinio konotacije feminizma povezujući ih sa ženskim i ženstvenim/femininim. Namjerno upotrebljavam ta tri pojma: feminističko, žensko i ženstveno/feminino kako bih među njima uspostavila malu, ali važnu razliku. Na ovoj smo konferenciji čak nekoliko puta diskutirali o tome kako feminizam za mnoge od nas, posebno za mlađu generaciju, ima vrlo jaku povezanost sa zbivanjima sedamdesetih godine u Americi, s političkim aktivizmom i borbama za ljudska prava. Ti problemi u zemljama Is-

točne Europe nikada nisu bili toliko značajni jer je postojala garancija prava i situacija nije bila obilježena borbom za prava općenito koliko borbom za jezik, za glas kojim bi umjetnice govorile u svoje vlastito ime. Feminizam kao pojam pretpostavlja pokret, grupu, manifest, a ponekad može obilježavati i nešto agresivno. Sigurna sam da mlađe umjetnice s kojima radim ne bi željele biti izravno povezane s feminističkom umjetnošću. Ali ako se govori o ekskluzivnosti "ženstvenog", s tim bi se složile i bile bi zainteresirane vidjeti kako se to "žensko" može iščitati u njihovu radu. Važna je kvaliteta predstavljanja, a u Bugarskoj se radovi žena izlažu zajedno s radovima muškaraca. No svijest i odgovornost koju danas umjetnice osjećaju prema svojoj ženstvenosti i činjenici da ne pripadaju samo nacionalnoj zajednici umjetnika, već nečemu mnogo većem, za mene su najvažnije. Važno je da feminističke teorije ne prevodimo na svoj jezik, da ih ne oblikujemo prema svojim potrebama, već da ih shvaćamo i prihvaćamo u svojoj svakodnevnici te da ih učinimo dijelom svojeg načina razmišljanja. ☐

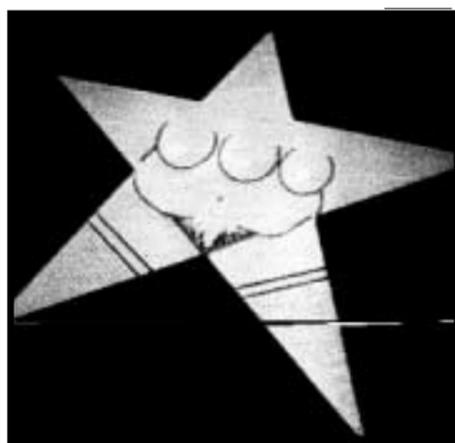
Katy Deepwell
(London),
urednica časopisa
n.paradoxa

Ne postoji jedinstven pokret

Feminizam je historijski određen termin, definiran sredinom 70-ih godi-

na i danas više nije moguće govoriti o samo jednoj vrsti feminizmu. Ne može se nikako govoriti ni o rascjepu prvog vala feminizma u situaciji feminizma danas, budući da se feminizam kontinuirano obnavlja. Postoje različiti pravci i pokreti s različitim naglascima kojima ishodište mogu biti kulturološki, politički ili socijalni problemi. U zemljama Istočne Europe feminizam zbog službene politike ima problematičnu povijest, no bez obzira postoji kvalitativna razlika između prava za muškarce i prava za žene. To u osnovi ovisi o tome kako se problem postavi. U umjetnosti Zapada postoji podjela na feminističku i žensku umjetnost, ali pojam feminizma podrazumijeva analitički i kritički stav prema pojmu ženskosti. I feminizam u Americi se raslojio i više nije prepoznatljiv kao jedinstven pokret. Postao je dijelom akademske sredine i o njemu se sve više raspravlja u okvirima akademske discipline. No, još uvijek postoji i aktivistički feminizam koji se bavi nekim temeljnim pitanjima kao što su nasilje nad ženama, pravo na pobačaj, socijalni problemi s kojima se žene susreću, žene izbjeglice te osvještavanje tih problema i njihovo ugrađivanje u društvenu politiku. Izgleda kao da te dvije grupe ne komuniciraju međusobno. Znaju jedne za druge, ali ne surađuju. Tako ne postoji jedinstven pokret. ☐

co.operation

Milica Tomić
(Beograd),
umjetnica

Slučajna nužnost

Ja sam Milica Tomić, ja sam Hrvatica, io sono Milica Tomić, io sono Ticinese... Rečenicu izgovaram na 64 različita jezika, svaki put s novim identitetom i svaki put s novom krvavom mrljom na tijelu. Taj je rad nastao na temelju pitanja što me čini pripadnikom neke nacije. Je li riječ o slobodnom izboru ili pak nečem nametnutom izvana? Hegel je to objasnio pojmom "slučajne nužnosti" koji odlično objašnjava tu situaciju. Ilustrirao je to pričom o čovjeku koji izlazi u šetnju i skreće u pokrajnju ulicu, gdje me s prozora na glavu pada lončanica sa cvijećem. Čovjek je ozlijeđen i krvav. Hegel postavlja pitanje: "Što je tu slučaj?" Slučaj je da se čovjek našao na tom mjestu upravo u trenutku kada je s prozora padala lončanica. Slučaj je što ga je lončanica ozlijedila. Nužnost je da je glava ostala krvava. ☐

Bojana Pejić
(Berlin),
kritičarka i
kustosica

Of home/ Off home

Tema dubrovačkog feminističkog skupa Of(f) home nastala je na temelju inicijalnih teza koje su oblikovale Biljana Kašić i Sanja Iveković. Taj je naziv dakako teško prevesti na hrvatski, a u engleskom se odnosi na dvije bazične situacije: prvo, na teoretiziranje pojma "doma" ("of home"); i drugo, na promišljanje intelektualne ili pak geografske pozicije "biti izvan doma" ("off home"). Oba ta značenja posljednjih su godina postavljena u fokus različitih suvremenih teorija, naročito onih feminističkih, ali ne samo njih. One se razrađuju kako u postkolonijalnim diskursima tako i umjetničkoj teoriji koja se bavi fenomenom nomadizma (ili pak "nomadskim subjektom"), geografijom ili egzilom. I u teoriji umjetnosti tema "domaćeg" (ženskog) posla" i tematiziranje pojma "kućevnosti" (domesticity) sve je češća tema utemeljena u praksi suvreme-

nih žena umjetnica. Ono što mi se čini važnim jest da ta tema nije tek intelektualistička projekcija teme doma, već u sebi sadrži i sasvim realnu, životnu dimenziju, koja je nažalost na postjugoslavenskom geografskom prostoru postala prinudna realnost: sva četiri jugoslavenska rata na Balkanu (1991-1999) uzrokovala su za mnoge žene i ljude gubitak realne kuće i prinuđenost na izbjeglički položaj. Većinu tih aspekata uspjeli smo ili razmotriti ili barem dotaknuti na skupu u Dubrovniku, a osobito mi se dopalo kombiniranje takozvane teorije i takozvane prakse ili feminističkog aktivizma. Danas, čini mi se, nije potrebno ponovo kreirati distinkcije između onoga što na rade "teoretičarke" i onoga što rade "praktičarke". ☐

Biljana Kašić
(Zagreb),
koordinatorica
Centra za ženske
studije

Provokativan pojam doma

Koncept "doma" zacijelo je teorijski provokativan pojam pri kraju ovog tisućljeća. On otvara pitanje politike lokacije, dakle situiranja i izmještanja u lokalno-globalnom okolišu, kao i pitanje identiteta. U novom globalnom mapiranju u kojemu cybersvijet postaje svojevrsni "dom" za kreiranje novih obrazaca zajednica, napose civilnih i kulturalnih, a velik broj ljudi postaje "pomični subjekt", putnici i nomadi, konvencionalne odrednice doma/domovine nisu upotrebljive. Njihovu funkcionalnost ipak vidim u domeni stabilnosti, osjećaja pripadnosti i sigurnosti ponajprije onih građana i građanki koji su mimo volje postali "pomični": izbjeglice i prognanici, žene žrtve obiteljskog nasilja, ekonomski migranti i sl. Primjerice, tijekom rata na prostorima bivše Jugoslavije "dom" je često i posve razumljivo bio fantazmagorično mjesto za one koji su preživjeli tragedije gubitka, mjesto idealizacija i harmonije, njihovo jedino psihičko sklonište. Razabrali kako se s uporabom doma manipulira u ideološke i političke svrhe, kao i je li dom doista sigurna "kuća" za one Druge, postaje važnim pitanjem kojim se danas prije svega bave teoretičari/ke civilnog društva, novih medija i feministkinje. ☐

Varsha Nair
(Bangkok),
umjetnica
**Granične
napetosti**

Na izložbi u Galeriji suvremene umjetnosti u New Delhiju, koja je trebala biti otvorena u rujnu, jedna je slika proglašena antinacionalističkom, te su organizatori zahtijevali da se ta slika ukloni. Na toj su izložbi bili prikazani radovi 25 umjetnika iz cijele Indije. To je bio prvi slučaj takve cenzure. Zbog toga što je slika bila uklonjena, umjetnici su se povukli i izložba je zatvorena prije no što se zapravo i otvorila. Taj porast nacionalizma i takav način razmišljanja razlog za zabrinutost. Umjetnici koji žele govoriti o osjetljivim temama ne mogu izlagati svoje radove. Kao što znate, Indija je vršila nuklearne pokuse i mnogi su se umjetnici pobunili protiv toga. Problem naših odnosa sa susjednim zemljama također je za nas veoma osjetljiva tema. Kontaktirala sam s nekim pakistanskim umjetnicima, no nismo se uspjeli naći u Indiji, a to bismo željeli. Trenutačno to predstavlja veoma uznemirujući aspekt našeg života. Moji nedavni radovi bave se dislokacijama, točnije, graničnim napetostima. Ne govorim samo o svojoj osobnoj dislokaciji, već o mnogim ljudima koji ne žive u mjestu svog rođenja. Postavljam pitanje: što je moguće zvati domom? Zemljopisne granice postaju sve šire. Ljudi su sve pokretniji. Bez obzira na razloge, gospodarske ili političke, trenutačno je to najveće pitanje u mom životu i time se bavim. ☐

Orly Lubin
(Tel Aviv),
komparatistica
književnosti
**Žene kao
simboli**

Ono na što sam obratila pozornost jest pitanje kako ideje nacionalnosti u žena stvaraju neku vrstu nacionalnog doma. Žene obično ne ratuju, ne rade u diplomaciji i ne sudjeluju u nacionalnim aktivnostima, ali zato postaju simboli. Zašto su kulturi potrebni ti simboli? Što ona radi s njima? Odgovor sam pronašla u radovima pojedinih izraelskih umjetnica. Postoje načini na koje možemo domesticirati, gotovo pripitomiti, učiniti organski našom, javnu sferu zasićenu nasiljem osvajanja zemalja i protjerivanja ljudi koji su prije ondje živjeli. Kultura mora odbaciti to nasilje. Kada se na te teritorije pošalju žene, oni postaju dom, privatna sfera. Možemo reći da dolazi do kolapsa privatne i javne sfere. Privatnu sferu stvara javna sfera i obrnuto. Reći da je privatna sfera ženska domena obična je laž. No ako prebacite ženu iz privatne u javnu sferu, nećete je nimalo emancipirati. Samo je prebacujete u simboličku sferu domesticizma. To su samo načini koji ublažavaju sliku uništavanja, opresije, okupacije, mučenja i smrti. No ono što ometa i narušava taj fini i naizgled prikladan pomak iz privatne u javnu sferu okvir je unutar kojega se sve to događa. Okvir fotografije, okvir filmske kamere unutar kojega uvijek postoji nešto što ometa taj naizgled lijep i veoma prikladan proces domestikacije tuđih teritorija i nasilja koje proizlazi iz okupacije tuđeg teritorija. ☐

priređila: Iva R. Janković

Edit Andras
(Budimpešta),
povjesničarka
umjetnosti i
likovna kritičarka

Još uvijek jaka tradicija modernizma

Na ovoj konferenciji pozabavila sam se pitanjem kako se pojam domesticizma pojavljuje u umjetnosti žena. Mislim da u ovom razdoblju postoji puno sličnosti između mađarske i hrvatske umjetnosti, budući da je još uvijek vrlo jaka tradicija modernizma u odgojnom sustavu, u kojoj se pozornost uglavnom poklanja tzv. visokoj umjetnosti koja odbacuje društveni kontekst, a bavi se pitanjima transcencije ili genija, što nema nikakve veze sa socijalnim pitanjima. Mnogo se današnjih studenata i studen-

tica obrazuje u tom smislu. To je kontradikcija. Umjetnici u 90-ima još uvijek interpretiraju umjetnost u terminima modernizma. Moja je strategija bila napraviti potpunu analizu kako bih vidjela što se događa na umjetničkoj sceni, jer za mene postoji još jedan problem: kako se teorijama Zapada služiti na istočnoeuropskoj umjetničkoj sceni? Uvijek nastojim raditi na pronalaženju razlika, jer su dodirne točke samo na površini. To je bio i jedan od ciljeva kad sam odlučila predstaviti mađarske umjetnice problematiziranjem tzv. domesticizma. Shvatila sam da ne želim koristiti pojam domesticizam. Zanimalo me prije svega na koji način umjetnice vrše dekonstrukciju modernističkih pojmova, kako su domesticirale znanost, kako su domesticirale ne samo umjetnost, već i intervencije u javnim i privatnim sferama, kako se slikarstvo ponaša u odnosu na ručne radove i njegove konotacije s pisanjem, koje se povezuje s područjem intelektualnog. U drugim radovima do izražaja je, primjerice, došla dekonstrukcija religija, tj. domesticirana religija – pokušaj stvaranja kućnog hrama, kućne religije, privatnih rituala. Tu se ne radi o svjesnoj dekonstrukciji, nego o unutrašnjoj namjeri. ☐

Zar vi niste?

Martha Rosler, ameriãka umjetnica

Politiãka umjetnost, navodno, spada pod istoãni blok, dok sve što je univerzalno i harmoniãno spada k nama. A ja sam bila na pogrešnoj strani tih pridjeva

Nataša Ilić,
Iva R. Janković,
Sabina Sabolović

Nakon što je u drugoj polovici osamdesetih i početkom devedesetih u Americi došlo do svojevrsnog procvata aktivistiãke i političke umjetnosti – što se obično tumaãi kao reakcija na konzervativne godine reganizma – kako biste situaciju opisali sada?

– U devedesetima je došlo do velikih ekonomskih promjena. Mislím da ljudi od svojih života više ne žele iste stvari. To nije moja generacija i nisam neki stručnjak za kulturu, no ãini mi se da su ljudi istrenirani da oãekuju kako mogu živjeti od svoje umjetnosti, i traže uspjeh, što god uspjeh jest. Jednako tako, žele se zaposliti, traže, primjerice, ugodne akademске poslove i slično. A ništa ne uništava kolektivni rad kao potraga za individualnim uspjehom i individual-

od sredine šezdesetih godina Martha Rosler bavi se društveno angažiranom, politički motiviranom umjetniãkom praksom koja naglašava procesni karakter djela. Kao i kod mnogih drugih postkonceptualnih umjetnika njezine generacije društveni aktivizam koji karakterizira njezin rad otvara se širokom rasponu medija, od fotomontaže, videa i instalacija do pjesništva i kritiãkih eseja. Presudan utjecaj na njezin razvoj imao je pokret za oslobođenje žena kasnih 60-ih i ranih 70-ih godina, kao i antiratni pokret te pokret za građanska prava. Stereotipne ili marginalizirane slike potrošnje i proizvodnje provokiraju njezinu umjetniãku ili kritiãku reakciju protiv opresije, izrabljivanja i spornih pitanja roda i klase. Nasljeđe pop-arta, Jamesa Rosenquista i Richarda Hamiltona, europska tradicija Sergeja Eizenštajna, Johna Heartfielda i Jean-Luca Godarda, kao i utjecaj “uličnog fotografa” Walkera Evansa ogleda se u neočekivanim zahvatima fotomontaže i politizirane fotodokumentacije. Osnovna metoda njezina rada kombinacija je disparatnih elemenata koja rezultira fundamentalnom kontradikcijom, što je uočljivo već u najranijim radovima, kao što su fotomontaža *Tijelo lijepo, ili ljepota ne poznaje bol* iz 1965. u kojoj paradoksalno fetišizira žensko tijelo premještajući nadrealistiãki prikazane žene u područje reklama, ili *Dovesti rat kući* iz 1967. godine, u kojem slike rata u jugoistoãnoj Aziji umeće u ameriãke kućne interijere iz popularnih časopisa za uređenje doma.

Martha Rosler profesorica je na Mason Grass School of Arts od 1980. godine, a više od dva desetljeća izlaže po cijelom svijetu te je ugledna kritičarka i profesorica fotografije i videa. Njezina retrospektivna izložba, naslovljena *Pozicije u životu svijeta*, nedavno izložena u The New Museum of Contemporary Art u New Yorku, njezina je prva retrospektivna izložba tog formata. Retrospektiva je tijekom prošle godine izlagana u Birminghamu, Lyonu, Beçu, Barceloni i Rotterdamu, a prati je knjiga istog naslova u izdanju MIT Pressa, koja sadrži izvratke iz scenarija, fotografije, fotomontaže, instalacije i performans, kao i nekoliko kritiãkih eseja o njezinu radu. ■

nim poslom. Također, karakteristika je umjetniãkog svijeta da sve pretvara u trend. Onog trenutka kada je bio izgovoren termin *politiãka umjetnost*, to je znaãilo da sve što se radi pripada određenom vremenskom razdoblju i određenoj generaciji. Kada su ostarjeli ljudi koji su se time bavili u osamdesetima, mladi su umjetnici zaključili da je to nešto ãime su se bavili *oni tada*, i poželjeli su raditi nešto drugo. A događa se još nešto – drastiãna promjena u prirodi identiteta ljudi, vezana uz ono što zovemo *dot.com* svijet. Uopće, *dot.com* epoha iz temelja mijenja ãitav koncept sfere javnoga. Pojedinci se ograniãavaju na sebe, nisu u stanju vidjeti sebe kao dio grupe. Prisiljeni su stalno iznova *odigravati* vlastiti identitet. Velik je pritisak medija da to potvrde mladim ljudima, da im dokažu kako je to ono što jest život i da sebe treba stalno *glumiti*. To je tzv. MTV generacija. ãini mi se da pogotovo umjetnici misle kako im je glavni posao iz minute u minutu stvarati vlastiti identitet.

No to je samo jedna vizija toga što znaãi odrasti i biti uspješan pojedinac...

– Da, drugu smo viziju bez sumnje mogli vidjeti u Seattlu, što potvrđuje kako još uvijek postoji golema zaliha želje da se svijet mijenja, da postoji zajedniãki cilj veći od pojedinca, ãak i ako on nije posve jasan. Govori se da je to trenutak anarhije, ali anarhija je samo vizija svijeta koja još nije posve domišljena. No, i svijet *dot.com* potiče vrstu anarhije, desničarsku anarhiju, ne osobito destruktivnu i blisku liberalnoj desnici koja tvrdi da je svaka vlast samo izraz želje pojedinca da se natjeãe. Tu se radi o viziji koja osobito ohrabruje konkurentske odnose. Ipak, mladi Amerikanci imaju želju za vizijom koja bi bila veća od vizije pojedinca... Priroda njihova organiziranja priliãno podsjeća na naãin organiziranja u šezdesetima, kada je generacija tek probuđena iz velikog sna pedesetih također imala priliãno anarhiãnu i nejasnu ideju o tome kako se valja okupljati i zahtijevati da se nešto promijeni, bez osobito razrađenog plana. To se pokazuje pogodnim, od Seattla do Washingtona, Los Angelesa, Melbournea i sada Praga. Uvijek je tako: baš u trenutku kada se ãini da je sve već napravljeno i da se više nitko ne može sjetiti što doista znaãi nešto učiniti, imati

interes za nešto, sljedeća nam generacija pokazuje da postoji ãitava tradicija, ljudskih nastojanja oko promišljanja smislene slike svijeta, te želi i sama pokušati isto. Tako se neprestano iznova rađaju ideje koje desnica pokušava iskorijeniti. Dakako, tu je i druga

Disney, nisu TimeWarner, MGM ni slične kompanije. Ono u ãemu su Rusi pogriješili jest da su pošli od uvjerenja kako su sada slobodni raditi umjetnost kakvu žele, a svi će im se diviti i cijeliti ih, neće morati stvarati alegorije, raditi ãudne stvari i skrivati svoje

oblikovali privatni životi žena... Jer žene su uvijek morale raditi sve... Naime, ništa nije bilo oãitije od laži sovjetskog sistema kako su žene oslobođene, jer žene su morale ispunjavati sve nove uloge zajedno sa starima. Žene su ne samo morale izvršavati sve one zadatke koji se podrazumijevaju, kao što su održavanje stana i odgoj djece, već su morale podržavati i muški ego. Uglavnom, psihološka dominacija bila je itekako prisutna, premda su se Ruskinje, primjerice, mogle razvesti i živjeti same. No to nije važno jer i dalje nije bilo prave jednakosti. A sa stajališta Zapada idealizirana slika o tome što znaãi biti slobodna žena doista je povezana s kozmetikom! Netko mi je priãao kako je prije nekoliko godina na večeri negdje u Njemaãkoj sjedio sa zastupnikom tvrtke Estee Lauder, koji je, priãavajući o madžarskom tržištu, doslovce rekao da ih tvrtka mora nauãiti kako da budu žene jer one to ne znaju. Tu je dosta djelatna ideja da se identitet može ostvariti nekom vrstom kozmetiãkog tretmana tipiãnog za djevoãice. U Pragu sam vidjela tramvaj oblijepljen slikama velike ružiãaste Barbie. To ne bi mogli napraviti ãak ni u Americi, barem ne zasad. No to je tipiãna stvar da oglašavanje uvijek trãi prije vremena. Barbie, jedinstvena ogromna stvar usred civilnog društva... No posvuda gubimo civilno društvo, gubimo ideju da je nedostojno uãiti u tramvaj preodjeven u Barbie. Luda stvar kod reklama je što ti govore da je vrlo lako transformirati se i ako nisi vrlo otporan, ãini ti se da to jest rješenje: kozmetika, kratka suknya, posao i svi će nas voljeti.

Vidite li razvoj feminizma u budućnosti? Prepoznajete li neke nove snage?

– ãini mi se da ima mladih snaga. Kada mlade žene pristupaju razliãitim pokretima za društvene promjene, uvijek uviđaju da zapravo ne mogu raditi s muškarcima ili da muškarci ne žele raditi s njima ili na kako god to želite reći... Radit će na njima, ali ne s njima! Tako se feminizam ponovo rađa svaki put kada nastaje neki društveni pokret.

Žene su uglavnom nesklone deklarirati se kao feministice. Kako to tumaãite?

– U Americi, rijetko koja žena naziva samu sebe feministicom. To je demoniziran pojam i to traje već dugo. ãinjenica da se žene protive izjasniti kao feministice djelomiãno je vezana uz to što većina mladih žena želi odrasti i biti sretna, a budući da je više heteroseksualnih osoba nego lezbijki, razmišljaju o tome kako će svi bježati od njih ako im na ãelu vide veliko F! Uglavnom, nitko ne želi etiketu. Dok sam bila mlada, moja generacija nije dovoljavala da nas nazivaju “ženama”, jer to je oznaãavalo patrijarhalnu kućanicu. Mi smo bile “cure”, htjele smo biti doživljene kao seksualna biãa.

Nema li taj otpor feminizmu veze s odbijanjem uvoza “ameriãkog” koncepta i strategije?

– Istina, ta etiketa jest vrsta kulturnog imperijalizma. Otkad je feminizam ojaãao u Americi krajem sedamdesetih godina, u ostalim je zemljama ãest komentar bio kako se radi o još jednoj glupoj ameriãkoj ideji. No tko je to govorio? Ja ne mislim da su to govorile žene jer ãinjenica je – feministiãki se pokret vrlo us-

strana priãe –tradicija desnice koja se od pada Berlinskog zida i raspada SSSR-a revitalizira posezanjem u povijest nacistiãkog režiãma i ponovnim osmišljavanjem koncepta zlonamjerne desničarske osobe pune mržnje. Desnica je bila vrlo živahna u smislu međunarodnog organiziranja i ãini se da oni na ljevici sada drže da na to valja odgovoriti. Taj loš primjer podsjeća mlade generacije kako na svijetu ima i drugih stvari osim traženja što boljeg posla, što bržeg bogaćenja i što većeg vlasništva. Tako je, s jedne strane, ãinjenica da mladi ljudi imaju idealistiãne želje i smisao za pravdu, dok, s druge strane, primjer desnice opominje da ako sami ne uãinimo nešto, njihov će model društva prevladati!

U ãekanju prolazi deset godina

Kako vidite procese koji se odigravaju u Istoãnoj Evropi nakon raspada Sovjetskog Saveza? Mnoge su promjene proglašene dovršenima prije nego što se slegla prašina...

– ãinjenica je da ãovjek ne zna što će sve izgubiti kada pokuša mijenjati sve. Nedavno sam razmišljala o umjetnosti u Rusiji. Neslužbena je umjetnost za ãitavo vrijeme sovjetskog režiãa bila određenim izraz otpora protiv državne dominacije. I državna nomenklatura i oni koji su bili protiv države shvaćali su umjetnost kao ključni element kulturnog života. No kapitalizam tvrdi da je samo masovna kultura važno, da umjetnost i tradicija kulture nemaju važno, da su tek prošlost. Nisu važne jer nisu

Body Beautiful, or Beauty Knows No Pain, 1966-72.

drugove... Rusiju upotrebljavam kao primjer jer sam tamo bila više puta i donekle poznajem prilike. No tamo se sada postavlja pitanje što će nam umjetnici. Ako izravno imamo Disneyja, što će nam umjetnost? Ne, umjetnost nije važna, u hodu smo shvatili da su satovi Rolex daleko važniji... želim reći da ruski umjetnici nisu shvaćali kako će dolaskom kapitalizma postati nevažni i izgubiti će zdravstveno osiguranje i

Anarhija je samo vizija svijeta koja još nije posve domišljena

druga socijalna prava. Ljudi nisu mogli zamisliti da će jednostavno nestati sve stvari koje život ãine podnošljivim. Nisu mogli zamisliti da će do hrane teško doći, da će se mirovine srozati do niãega, da će jednostavni odlazak zubaru postati nešto nedostupno... Tko bi mislio kako će rećenica “riješimo se komunista” znaãiti raspad socijalnog tkiva. Kada je pritisak nestao, mislilo se da se sada napokon može ponovno izmisliti svijet, zaboravljajući da vani postoje i drugi interesi koji glasno objavljuju svoju prisutnost i nalažu vam da se opustite, jer oni će izmisliti svijet za vas. Ljudi su mislili da ne može sve tek tako nestati, kako će uskoro postati bolje... I u tom ãekanju prolazi deset godina, vidite kako se skraćuje prosjeãni životni vijek... To se desilo i kod vas. Stalno mislim što bi Tito rekao da je vidio tu najokrutniju moguću brutalizaciju jedne po jedne regije, zato što je netko od toga imao koristi. Nevjerojatno je da je ljude moãuće organizirati tako da ubijaju svoje susjede! Sjeãam se da mi je Slavenka Drakulić priãala kako je sjedila u Zagrebu i razmišljala o tome je li doista moãuće da će biti rata, istovremeno shvaćajući – rat je već tu...

Identitet kao kozmetiãki tretman

Kako vidite položaj žena u Istoãnoj Evropi? Uoãavate li neke specifiãnosti feministiãke teorije i prakse?

– Napisala sam ãlanak o feminizmu u SSSR-u sredinom osamdesetih, o naãinu na koji su se

pješno proširio po svijetu, i to posvuda, čak do Kine. Premda je jasan taj otpor prema feminizmu kao kvaziameričkoj ideji. Kada toliko stvari dolazi s američkim okusom, zašto prihvatiti još i to? Postoji, osim toga, i ideja svojevrsnog ekskluziviteta – to možda vrijedi negdje drugdje, ali ne i kod nas jer mi smo posebni... Svako je mjesto posebno, ali neke su stvari zapanjujuće jednake. Tako je i opresija žena svuda jednaka. Doduše, stvari su se zaista promijenile, doista jesu. Čak ni u najgrubljim antifeminističkim trenucima, ni u najkonzervativnijim zemljama nitko ne tvrdi da su žene vlasništvo svojih muževa, da ne smij posjedovati vrijedne stvari, da moraju šutjeti ili da ih muškarci imaju pravo tući. Svi priznaju da muškarci i žene moraju biti bazično jednaki. No stvar se gubi u detaljima... U svakom slučaju ideja da su žene inferiorne nije više opće prihvaćena. A do šezdesetih godina žene su smatrane nedostatnim i nepotpunim bićima. Bez obzira koliko žena bila uspješna, još uvijek ima nesreću da je rođena kao žena. Vjerujem da širenje takvih ideja više nije moguće. Moralo bi doći do nekog velikog svjetskog preokreta da bismo se tome vratili. No jednakost žena i muškaraca još uvijek je nedovoljna, osobito u muslimanskim zemljama. Teško mi je vidjeti muškarce u sportskoj odjeći i kratkim hlačama pokraj potpuno zamotanih žena. Mlade djevojke hodaju s tri suknje, vidim to u svojoj četvrti u Brooklynu. A to je doista važno, nemoćuje da tako sapeto tijelo normalno funkcionira. Dugo sam razmišljala o velovima, zakrivenim licima i pitanjima kulturnih različitosti.

Uvijek ću reći da sam feministica

Poznato je da se tolerancija liberalnog multikulturalizma vrti u začaranom krugu eurocentrizma, koji kulturi Drugoga priznaje ili suviše ili premalo partikularnosti, a lažna "tolerancija" često je tek posljedica potrebe za

Bringing The War Home, 1967-72.

legitimizacijom nesmetanog funkcioniranja multinacionalnog kapitala. Kako se prema tome određujete?

– Trebalo mi je vremena da se odlučim izjasniti protiv velova, da izjavim kako smatram da je taj običaj kulturna pogreška koja će jednom biti ispravljena. Razlog zbog kojeg ta pogreška tako agresivno i ustrajno opstaje navodna je želja za neprihvatanjem dominacije druge kulture. No taj stav samo zasjenjuje pravi problem, a to je jednostavna činjenica da su te žene zatvorene, u svakom smislu te riječi. Priznajem

argument koji osuđuje način na koji je u zapadnoj kulturi žensko tijelo pretvoreno u objekt. U tom segmentu stoji argument o potrebi i želji za skrivanjem od muških pogleda. No zamatanje ženskog tijela u oklope odjeće jednostavno nije rješenje! Žao mi je, ali doista nije! Ono ne zaustavlja da se žene tretiraju kao objekti, već sve prebacuje na neki drugi kolosijek. Isto bismo tako mogli predložiti da nosimo papirnate vrećice preko cijelog tijela kako bismo spriječile sve poglede. Tretiranje žene kao objekta neće riješiti ni najkraća moguća sukna ni feredža. Postoji drugačiji način suočavanja s tim problemom. Znači li to da pretpostavljamo da su muškarci životinje koje se ne mogu ukrotiti? Znači li izbjegavanje suočenja s

Rights of Passage, 1995-98.

Tko bi mislio kako će rečenica "riješimo se komunista" značiti raspad socijalnog tkiva

problemom položaja žena prihvaćanje spolne nejednakosti i činjenice da se žene tretiraju kao komad namještaja?

U vašim radovima iz sedam-

feministica, jer tada si tek jedna od mnogih. Upravo se to dešava najrazličitijim umjetnicima, da postanu stroj, i to stroj koji stalno svira istu melodiju. To ne znači da me ta tema više ne intrigira. Napisala sam, na primjer, članak o ženama u Rusiji i njihovoj reprezentaciji u fotografijama i reklamama. Uostalom, do sredine osamdesetih u Americi je bilo toliko feministica da im nisam trebala još i ja. Smatrala sam da imamo dovoljno hitnih zadataka, kao što je rasprava o položaju središnje Amerike, o useljencima ili činjenici da po svijetu postavljamo nuklearne glave. Istodobno, radovi u kojima sam se bavila ratom često imaju vrlo jasnu feminističku crtu, no ne uvijek. Danas na okruglom stolu pitala sam se je li dovoljno da ka-

žem kako sav moj rad nastaje očima žene posvećene feminizmu i postavlja ženska pitanja. Ali to jest tako! Ako me se pita, uvijek ću reći kako sam feministica i kako radim društveno orijentiranu umjetnost, što ne znači da ću ići oko laži: Zdravo, ja sam feministica. Uopće, otkad su takve oznake dostatne? Da, moj rad jest feministički, no istodobno je i konceptualan, postmodernistički, aktivistički, društveno angažiran... Prihvaćam sve te etikete, sve dok znamo o čemu razgovaramo. Mary Kelly jednom je rekla da smo ona i ja jedine umjetnice naše generacije koje još uvijek prihvaćaju etiketu feministica. Mnoge umjetnice odbijaju feminizam s argumentom da ih takvo etiketiranje smješta u određenu ladicu u kojoj na njih nitko doista ne obraća pažnju. Problem etiketiranja doista postoji, no meni je osobno važno reći da sam feministica. Zar vi niste? Kako je moguće ne biti feministica? Isti-

Semiotics of the Kitchen, 1975.

na je ipak da se u Americi samo žene u profesionalnim ženskim organizacijama izjašnjavaju kao feministica!

Umjetnica, a ne opasnost za svjetski poredak

Gdje ste izlagali svoje radove? Jesu li im galerije uvijek bile otvorene?

– Izlagala sam posvuda, no galerije su me manje zanimala. Moj životopis ima 45 stranica vrlo sitnih slova. Nisam imala problema s time gdje ću pokazati svoje radove. Smiješno je što neki

članci koji su izašli u povodu moje retrospektive pišu o meni kao da prije nisam postojala!

Koliko je retrospektiva, koja je putovala po Americi i Evropi, utjecala na vaš današnji status?

– Iznenadila sam se koliko se toga promijenilo retrospektivom. Za vrijeme hladnog rata, u *The New York Timesu*, novinama koje u New Yorku određuju ton ostalom mainstream tisku, moj performans i video *Vital Statistics of a Citizen, Simply Obtained* iz sedamdesetih godina jedna je autorica

co.operation

– Mislim da je to povezano sa činjenicom da je hladni rat završen. Više se ne moraju zamarati "komunističkim umjetnicima" ili kako su ih već nazivali, opasnim, političkim, zločestim... Podjela je bila jasna: ova vrsta umjetnika pripada nama, a ona vrsta umjetnika pripada njima. Sve što je političko spada pod istočni blok, dok sve što je univerzalno, harmonično, inspiracijsko, eksperimentalno, puno rizika, spada k nama. A ja sam bila na pogrešnoj strani svih tih pridjeva. Univerzalni dio mog rada najmanje me zanima, puno sam više zainteresirana za pojedinačno. Budući da je doktrina bila protiv partikularnosti, nisu me baš mogli voljeti. No to me nije sprečavalo da tijekom posljednjih dvadesetak godina redovito izlažem i držim predavanja na brojnim školama. Ja sam umjetnica koju svi znaju, ali i ona koju nitko ne zna. No moram biti oprezna kada kažem "nitko". Svi u umjetničkom svijetu me znaju, ali umjetnički je svijet zatvorena kutija iz koje informacije ne izlaze. Fotografi su mislili da sam fotograf, videoum-

A Simple Case for Torture, or How to Sleep at Night, 1983.

jetnici da sam videoumjetnica, performer su mislili da sam feministička performerica... Vidljivi su bili samo dijelovi mene i, moram priznati, bili su shvaćeni ozbiljno. A to je vezano uz činjenicu da pišem, jer ljudi me moraju shvaćati ozbiljno kako im se ne bi negdje pojavilo ime... Ono što je retrospektiva promijenila jest da se više nitko ne mora brinuti jesam li sovjetska špijunka ili nešto slično. Nitko takve stvari nije izgovarao, no uvijek su postojali nagovještaji da ja na neki način radim za sile zla. To je najniža razina neizgovorenih optužbi, da radim za zle ciljeve s namjerom uništenja Sjedinjenih Država... Ono što je posljedica retrospektivne izložbe, koja je prikupila i u uredan slijed složila različite radove, izložbe, knjige, slike, članke, tekstove i intervjuje, jest da sada ljudi znaju sa čime se povezuje moje ime. I počeli su me tretirati ne kao opasnost za svjetski poredak, već kao umjetnicu. ☐

Životne statistike građana, pribavljene jednostavno

videorad

Martha Rosler

Ženski glas (činjenički)

Ovo je opera u tri čina. (stanka)
Na ekranu još nema slike. Rad nije o percepciji malih činjenica. Nije o fiziologiji percepcije. On je o percepciji sebe. O značenju istine. (kratka stanika) Definicija činjenice.

Ovo je opera u tri čina. Ili, ovo je svojevrsna opera s nekom vrstom podjele na tri čina. Ovo je rad o tome kada si izrađen. Ovo je rad o učenju kako misliti.

Ovo je opera u tri čina. Prvi čin je u stvarnom vremenu i završava u montaži. Drugi čin je simboličan: što je isto, što je različito. Što je vani, što je unutra. Kao bakine kokoši – samo što se ovdje bavimo jajima. Treći čin je

STENT, još jedan muškarac u bijelom ogrtaču, stoji u SREDIŠTU POZADINE, ispred velikog bijelog papira na zidu. ISPITIVAČ ga gleda)

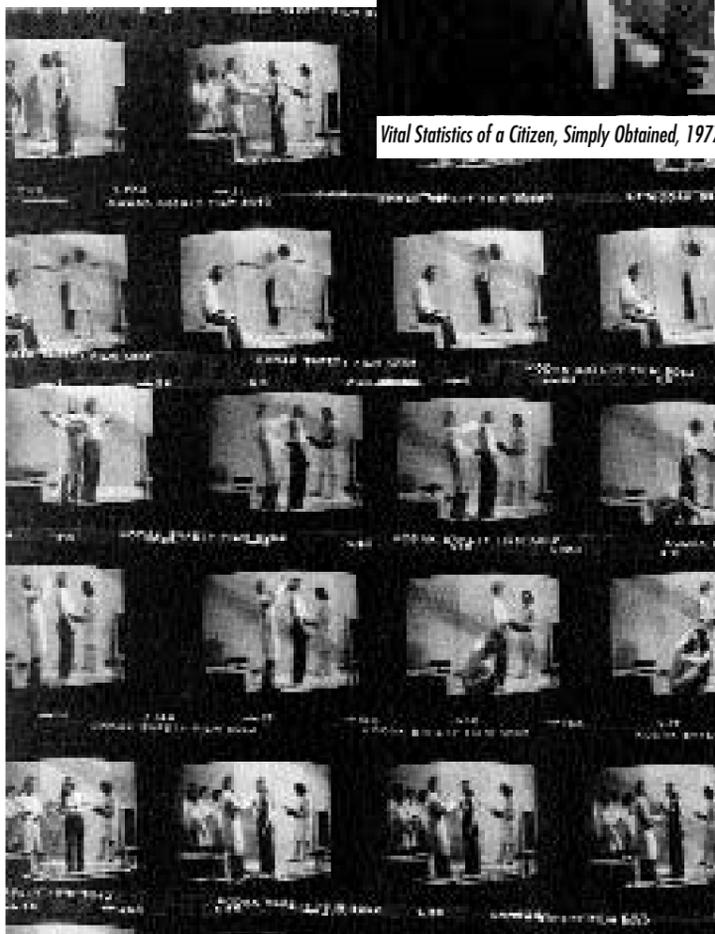
Ispitivač: Sljedeći...
(ISPITANIK, mlada žena, ulazi u EKTRAN LIJEVO, u sivim blaćama, svijetložutoj košulji. Prolazi pokraj kablova i sjeda na veliki stolac, kako joj pokazuje ISPITIVAČ. On radi bilješke dok ISPITANIK odgovara na pitanja.)

ISPITIVAČ: Spol?
ISPITANIK: (gotovo nečujno) ženski.
ISPITIVAČ: Dob?
ISPITANIK: Trideset tri.
ISPITIVAČ: Rasa?
ISPITANIK: Kavkaska.
ISPITIVAČ: Etničko porijeklo?
ISPITANIK: Austrijsko i rusko.

Stanje kulture nasuprot stanju

Vital Statistics of a Citizen, Simply Obtained, 1977.

kim servomehanizmima, čitajte iz rada o samokašnjanju, čitajte popis stavki nevjestine opreme, čitajte popis s kojeg se biraju pokloni za mladence, čitajte popis stvari koje se smiju i stvari koje se ne smiju učiniti, čitajte s popisa glamuroznih prevrata, čitajte s popisa stvari koje rade muškarci i stvari koje rade žene, čitajte s popisa igraćaka za dječake i igraćaka za djevojčice. Čitajte s popisa prosječnih primanja muškaraca i žena. Čitajte knjigu rezignacije i poraza.

Čitajte priručnik o revolucionarnom društvu.

(izvadak iz scenarija, 1977)

The secret is that there is no secret.

The secret is that the cold war is the secret.

The secret is the arrogance of power.

The Secret of the Rosenbergs, detalj letka, 1988.

tragičan, strašan, mitski. To je dokumentarni zapis. On je o pomnom ispitivanju na masovnoj razini. O onome što je učinjeno i što bi moglo biti učinjeno. Ne treba vas podsjećati na sustavnu obradu i masovno istrebljivanje. Vi pamtite znanstvena ispitivanja ljudskih bića.

Ovo je rad o prinudi. Prinuda može biti brza i brutalna. To je najgori zločin. Prinuda se može protezati preko čitavog života. To je običan, svakodnevn zločin. Birokratski zločin može biti brutalan ili jednostavno uništavajući. Ne moramo odabirati. Sartre kaže "Zlo zahtijeva samo sustavnu zamjenu apstraktnoga konkretnim". To jest, zahtijeva samo razgradnju cjelovitog ljudskog statusa osoba nad kojima izvršavaš svoje ideje i planove. (stanka) Statistike.

Da bi neka institucija bila zla, ne treba je voditi Hitler. Kako primjećuje Stephan Kurtz, potrebno je tek da je vode bezosjećajni ljudi, ponekad zvani intelektualcima ili znanstvenicima. U ime odgovornosti, domaće je stanovništvo kolonizirano i porobljeno, životi žena, djece i radnika (tu upada glas ISPITIVAČA) i podaničke populacije regulirani na svim stupnjevima, "za njihovo vlastito dobro".

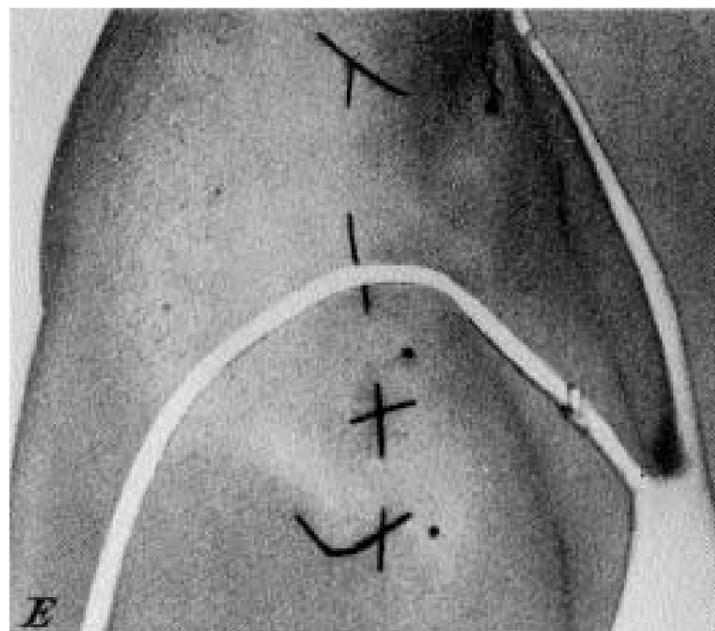
Ovo je rad o tiraniji iščekivanja. (nema stanke između ŽENSKOG GLASA pripovjedača i razmjene ISPITIVAČ – ISPITIVANI)

(bijela soba, oštro svjetlo, jake sjene. ISPITIVAČ, u bijelom laboratorijskom ogrtaču, na stolici na EKTRANU LIJEVO, ispred kutijastog stola s priborom. ASI-

prirode. Kako sebe izmjeriti prema stupnju vještine: "kako preraditi vanjski izgled tako da simulira idealiziranu verziju prirodnoća." Kako je u taj izgled ugrađena tjeskoba. Kako dvosmislenost, neodlučnost i nesigurnost prate svaki naš pokušaj da se vidimo – da se ona vidi onako kako je vide drugi.

Ovo je rad o tome kako misliti o sebi. Ovo je rad o tome kako je ona prisiljena misliti o sebi. Kako ona uči proučavati sebe, kako vidjeti sebe kao zemljopisnu kartu, teren, proizvod koji se stalno obnavlja, centimetar po centimetar, "istimaren, proizveden, programiran, reprogramiran, kontroliran: servomehanizam kojim se uči kako iskoristiti sve iskoristive metode povrata kako bi kontrola ponovno bila uspostavljena."

Čitajte iz rada o kibernetič-

Vital Statistics of a Citizen, Simply Obtained, 1977.

What's your name, little girl, 1977, detalj originalnog teksta

Djevojčice, kako ti je ime

audiorad

Martha Rosler

/pripovjedač/

Hermeneutika imena ili što je u njemu

Imenovanje je umjetnost minimalizma, apstraktna umjetnost, ne, maniristička umjetnost, simbolistička umjetnost. To je umjetnost temeljena na reprezentaciji, na značenjskim riječima, no ona poriče svoje značenje, podržava je mreža stila, primisli i odbacivanja, posramljuju je svojstva onoga što denotira. Imenovanje je poetika zvuka i društvenih referenci podložno modnim promjenama. Imenovanje je umjetnost odijevanja, stvaranje nove osobe ili osobe koja će to tek postati, buduće odrasle osobe, trajno društveno odijelo koje karakterizira jednako kao poslovno odijelo ili indijanska nošnja.

Što je retorika imena?

Ime oglašava osobu društvenom svijetu, grupi. Ono osobu prisvaja grupi i veže je uz nju. Ono urezuje u totalni uzorak identiteta sljedeće rezove: najviše spol, zatim etničku grupu, kao i razdoblje kada je osoba rođena, a često i religiju, društvenu klasu i rasu, također i fiktionalne, političke ili religiozne heroje i heroine, kao i senzibilitet ili nezgrapnost roditelja ili drugih imenovatelja.

Za što se koristi ime

- Imena imaju privatnu funkciju
- obiteljsku funkciju
- društvenu funkciju
- političku funkciju

Imena su funkcionalni entiteti u jeziku. Njihova je poruka usmjerena djelomično prema van, prema obitelji, grupi i kulturi općenito, a djelomično prema unutra, prema nositelju imena.

Osobno ime ima nekoliko područja označavanja, od kojih je posljednje doslovno značenje riječi i slogova koji ga tvore.

Što je javna funkcija imena?

Ime te identificira građanskim vlastima svih vrsta, no ime je "mekano", nije neki apsolutni identitet, različito je od broja, koji je "tvrd". No imena se obično zamjenjuju brojem ili brojkama ili nekim još apstraktnijim identifikacijskim karakteristikama, kao što su otisci prstiju i zvučni zapisi glasa. Javno "značenje" imena njegova je virtualna identičnost s tobom, i tvoje je ime dostatna identifikacija za većinu namjena u svakodnevnom životu.

Koja je privatna funkcija imena?

Ime te poistovjećuje s tobom, još od vremena kada se tvoj identitet tek počeo oblikovati. Imena smatramo dijelom "sebe". Reklame su do ludila razvile teoriju imena kao aure stvari, trošeći milijune na smišljanje magičnih imena koja će upotpuniti "sliku" kakvu žele da proizvedu. Realnost stvari povlači se u pozadinu pred snagom imena i njegovim zamkama. U

reklamama se ime smatra "dušom" robe. Naučili smo imena smatrati dušom osobe.

Ona: ženska imena.

On: Kako napraviti žensko ime. Pronađite muško ime, ime nekog religioznog heroja ili nekog sličnog i učinite mu nešto zbog čega će se činiti "femininim". Feminizirajte ga. Dodajte a, ine, ina, ette, etta, ita, etha, it, ha, elle, ella, ille, illa, inde, inda, ie, ye, ili ia.

Ili uzmite muški nadimak i načinite ime.

Ona: Rudolpha, Rudophine, Rudolphina, Rudolphette, Rudolphetta, Rudolphita, Rudolphetha, Rudolphitha, Rudolphelle, Rudolphella, Rudolphille, Rudolphilla, Rudolphinde, Rudolphinda, Rudolphie, Rudolphye, Rudolphia, Dolphine, Dolphina, Dolphette, Dolphetta, Dolphitha, Dolphetha, Dolphitha, Dolphelle, Dolphella, Dolphille, Dolphilla, Dolphinde, Dolphinda, Dolphie, Dolphy, Dolphia.

(izvadak iz scenarija, 1977)

Martha Rosler čita Vogue

videorad

Martha Rosler

Što je Vogue? Što je moda? Moda je glamur, uzbuđenje, romansa, drama, željeti, sanjati, pobjeđivati, uspjeh. To je luksuz, očaranje, misterija, romansa, uzbuđenje, ljubav, divota. To je moda, odjeća, vježba, dijeta, modni dodaci! To je voljeti i gubiti, voljeti i pobjeđivati! To je karijera i putovanje, to je znati kako i znati tko i znati kada! To je umjetnost, to je namještaj, to je arhitektura, to je kozmetika! To je nova ti, ti koja želiš biti i koja to možeš biti, ona koja želiš da nisi i više ne moraš biti! To je kosa, to su oči, koža, glamurozan stav. Što je Vogue! Časopis za ženu koja želi i hoće i nada se i poistovjećuje se s društveno boljima od sebe, s bogatima, s kraljevskim obiteljima, s komfom, s luksuzom, imati sve, sve, sve, odjeću, krzna, parfeme, muškarce, skupe muškarce! Skupe parfeme! Likere, SEKS, romanse, ljubav. To je LICE, stas, sreća, to je kupovanje, i nadanje, i sanjanje i trošenje, to si ti koja znaš da si to uvijek htjela biti! To je VOGUE!!!

Što je Vogue?

Fotografija, voajerizam, mistifikacija,

fascinacija, želja, identifikacija. Narcističko ili sadističko lezbijstvo, pornografija i prijatna, zavođenje, destrukcija, smrt. Trijumf i moć, fantazijsko posjedovanje falusa umjesto bogatstva, moći, luksuza i prestiža. To je podložnost u liku vještije moći nad muškarcima, nad ženama, nad karijerama, nad privatnim svijetom. To je VOGUE.

(izvadak iz scenarija, 1982)

Optimizam / pesimizam: kako izgraditi život

performans

Martha Rosler

Istina je da on, i on, i on je puno naučio o tome kako misliti o ženama, kako se s njima ponašati ili realističnije, kako izgledati kao da misli na žene. Istina je, istina je, teško se mijenjati. No stvari se mijenjaju, sve se mijenja. Pesimizam intelekta, optimizam volje, Gramscijev slogan, također postaje utjeha.

Carole King pjeva Zar nitko više ne ostaje na jednom mjestu? Ljubavnici umjetnici studenti otkrivaju letenje. Ljudi se kreću. Tu je pitanje ega. "Mobilnost". Samorazvitak. Razvitak sebe, koji učiš kako se isključiti od drugih, tražiš najbolje mjesto poput dragulja.

Sebe, dragocjenog sebe, ne možeš izgraditi kao što gradiš kuću.

Žena u reklami izjavljuje Ja sam moj dom. Naravno, žena dom, žena ognjište, žena graditeljica gnjezda. Suprotnost doma i svijeta. Dinamika dvosmislenosti, popis reda i nereda. Kako se odnositi prema ekonomskom poretku, ekonomskom ratu? A što, na primjer, s ovim: "inflacija je nužnost"? Kada se tek doselila u Kaliforniju, smeđa je riža koštala 14 centi. Sada je 75 centi. Ako ti je smeđa riža previše organska, grah je koštao 12 centi; sada je 65 do 75 centi. Riža i grah – namirnice većine Meksikanaca i Indijanaca. I ljudi poput nje. Preselila se u Kaliforniju da bi dobila prostor za disanje, privremeni praznici od gradske borbe, prljavštine, zagađenja, visokih stanarina. Kako se nositi s "promjenjivom cijenom nekretnina", minimaliziranjem stambenih jedinica, visokim stanarinama, zagađenjem, urbanizacijom. Nemogućim

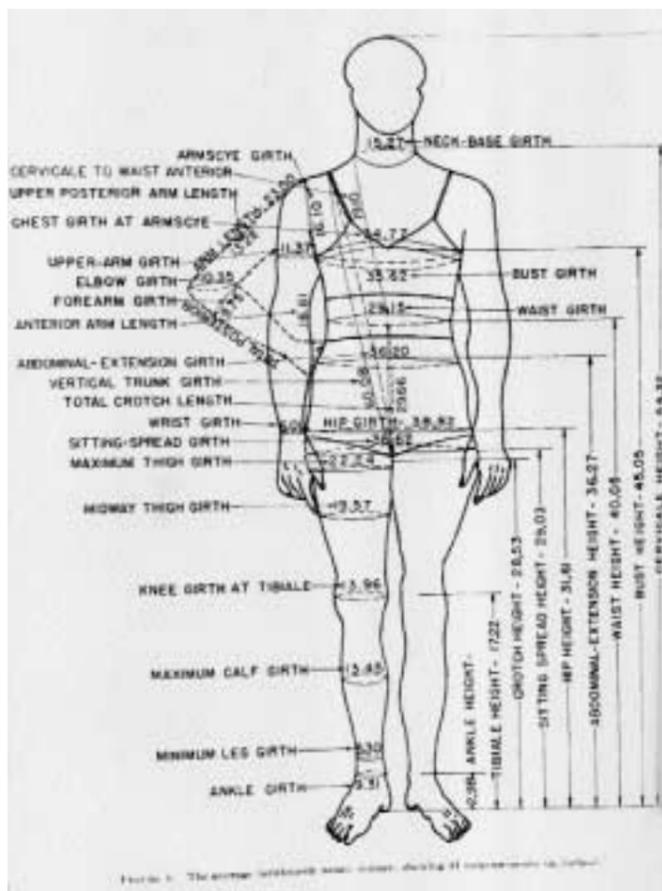
stanarinama, čak je teško naći stan. Ljudi se trude oko zajedničkog života. Zar je to prestalo biti moderno? Dijeliti jedno drugome lekcije kada dođu teška vremena. Možda se vrati u modu kada vremena postanu još teža: vidjet ćemo. I tako gradiš dom, sa sobom, s drugima, prihvaćaš zadatke, činiš da sve bude racionalno, eksplicitno, precizno izgovoreno. Imaš popis zadržanja. Ali sebstvo nije racionalno, što žene nauče ako to već ne znaju od ranije. Lako se tješiti određenim zamislima, neke od njih su loše, tište, postaješ lijena, malodušna, preplašena, dosađuješ se, ljuta si. Kada prijatelji zahtijevaju promjenu, kada je prilagodba nužna. Ili – da predemo na stvar – kada je promjenu zahtijevala njegova ljubavnica, shvatio je da je lakše potiskivati. Stvar je u tome da su muškarci i žene i dalje Muškarci. I. Žene. Ona se počinje brinuti, uznemirena je. On potiskuje. On stvari vidi u prošlom vremenu, iznenada. Gotovo je, više se ne odvija; ona osjeća bol i nesigurnost sada, u kontekstu nastavka, on piše pismo upotrebljavajući perfekt. Odselio je u Kaliforniju da bi se promijenio, ali ne zna točno kako ni što bi mijenjao. Novi početak.

Korisno je, misli ona, razmišljati o njihovom neizgovorenem sporazumu. Bio je pristojan, racionalan, reformiran muškarac. Nježan ljubavnik. Imao je crtu ljevičarskog viteštva koja je ljupka kada djeluje – djeluje li? Ipak, njegova je podrška služila kao zamjena za intimnost. Nikada nije čula za takvo što. Ne, to nije istina – jednostavno ne može vjerovati da se to može odnositi na nju?

Razmišljati o slobodi. U smislu sebe, "osobna sloboda". Sloboda kretanja, isto i sloboda prekinuti sponu i prekršiti obećanje? Možda. Muškarci ostavljaju žene i vlastitu djecu. I žene ostavljaju. Ona ne razumije. Bilo bi bolje da shvaća. Stare vrijednosti, među njima buržoaski moral, stvaraju određenu sebičnost ugrađenu u hipokritsku nesebičnost. Nije bio spreman pregovarati oko dijalektike promjene koja traži da nauči biti više sebičan da bi bio manje bezobziran. Nije se smatrao bezobzirnim; bilo bi to previše. Njegova ga je iracionalnost sprečavala da uvidi kako se od njega traži da bude racionalniji. Njegova je racionalnost prikrivala njegovu iracionalnost. Pisao je: "Stvari bi očito bile puno bolje kad bih mogao biti izravniji. No čini se da to jednostavno nisam u stanju. Povukao sam se da bih lizao rane i vježbao režanje." ☑

(izvadak iz scenarija, 1981)

Prevela Nataša Ilić

Vital Statistics of a Citizen, Simply Obtained, 1977, upute za glumce

Kako spektakl okrenuti protiv spektakla

Andrea Fraser, američka umjetnica

Nataša Ilić,
Iva R. Janković

Kako biste opisali početke svojih umjetničkih aktivnosti? Kako ste se oblikovali kao umjetnica?

– Ja sam dijete kalifornijske hipijevske obitelji. Moja je majka vrlo rano prišla ženskom pokretu, negdje oko 1970. godine. Roditelji su mi se razveli 1972. godine, a moja je majka iz tog braka izašla kao lezbijka. Do svoje petnaeste godine odrastala sam s njom, njezinom partnericom i sestrom, u posve ženskom kućanstvu. U šesnaestoj sam godini prestala ići u školu, odselila se u New York i uskoro se upisala na umjetničku školu. Moja je majka godinama slikala, a kasnije je radila performanse i snimala filmove, da bi naposljetku postala psiholog.

Kao vrlo mlada bila sam izložena feminističkoj umjetnosti. Sjećam se da sam sa četrnaest godina s prijateljicom bježala iz škole u San Francisco, na čuveni *Dinner Party* Judy Chicago u Muzeju moderne umjetnosti. Brojni elementi mojih interesa koji su se očitovali u vrijeme kad sam upisala umjetničku školu bili su prisutni u mom obiteljskom okruženju, što je, dakako, prilično privilegiran položaj. Istodobno, u američkom kontekstu to je i pozicija otuđenja, pozicija zbog koje nisi baš najbolje prilagođen. Jedna od glavnih stvari od kojih sam se osjećala otuđenom bile su institucije, obrazovne ustanove, kulturne ustanove, ustanove koje prezentiraju ili nameću autoritet, patrijarhalni društveni i ekonomski autoritet. U umjetničkoj

A Andrea Fraser (rođena 1965) ugledna je američka umjetnica i kritičarka, koja se od sredine osamdesetih godina bavi institucijskom kritikom i dekonstrukcijom akademskog kritičkog diskursa. Najpoznatija je po performansima kojima simulira muzejsko vodstvo i ostale oblike muzejske edukacijske djelatnosti, razotkrivajući odnose dominacije i diskriminacije upisane u muzejski diskurs. Od najranijeg samostalnog performansa *The Fairy Tale: A Gallery Talk* iz 1986. godine Andrea Fraser muzejski diskurs tretira ne samo kao diskurs reprezentacije, već naglašava proživljene odnose unutar institucija, pokušavajući ujediniti aktivističku praksu feminističke umjetnosti s postmodernističkom kritikom institucija. Školovana sredinom osamdesetih na School of Visual Arts i na programu Whitney Museum Independent Study u New Yorku sudjeluje u postmodernističkim raspravama koje obilježavaju američku scenu tog vremena. Od 1986. do 1996. djeluje kao članica grupe V-Girls (Martha Baer, Jessica Chalmers, Erin Cramer, Marianne Weems) s kojima radi performanse kao što su *Daughters of the ReVolution*, *The Question of Manet's Olympia: Posed and Skirted*, *Academia in the Alps: In Search of the Swiss Mis(s)*, *Sex and Your Holiday Season*, koji se uglavnom izvode u izvangalerijskom kontekstu univerziteta i akademskih konferencija. Posljednjih godina izlaze samostalno u Evropi i Americi, predaje na uglednim umjetničkim školama kao što su Center for Curatorial Studies, Bard College i UCLA Department of Art, te objavljuje kritičke tekstove u brojnim časopisima (*Texte zur Kunst*, *October*, *Art in America*...).

školi napravila sam svoju prvu izložbenu publikaciju, koja bi mogla biti publikacija neke De Koonigove izložbe ili Rafaelovih *Madona s djetetom*, s fragmentima tekstova koji na tipičan način opisuju te umjetnike i njihovu prezentaciju ženskih likova. Ta publikacija sadrži većinu elemenata mojih kasnijih radova. Po dolasku u New York ubrzo sam uvidjela da su muškarci neki od glavnih kritičara koji su predstavljali feminizam. Jedan od njih bio je Craig Owens s kojim sam studirala i koji mi je vrlo važan. U to sam vrijeme upoznala brojne ljude koji su djelovali na mene, Marthu Rosler, Barbaru Kruger, Louise Lawler, Mary Kelly, Yvonne Rainer... Nekoliko godina kasnije upoznala sam rad Adrian Piper, koji mi je također iznimno važan. U to vrijeme kontekst je s jedne strane oblikovao Benjamin Buchloh, koji predstavlja svojevrstu evropsku, maskulinu, frankfurtsko-školsku materijalističku tradiciju konceptualne umjetnosti, dok je s druge strane Craig Owens, koji je feminizam pokušavao dovesti u odnos s poststrukturalističkom teorijom i postmodernizmom, oslanjajući se uvelike na psihoanalizu. To je bio kontekst sredinom osamdesetih, u vrijeme kada sam počinjala raditi. Činilo mi se da je jasno kako treba pokušati spojiti ta dva diskursa, u smislu preuzimanja performativne i aktivističke dimenzije feminističke prakse, kao i feminističke politike, te njezina razvijanja u kritičku intervenciju unutar i u svezi s institucijama umjetnosti.

Muzejsko razgledavanje kao performans

*To se nastojanje realizira u performansima u obliku muzejskih razgleda, po kojima ste najpoznatiji. Takav je, primjerice, performans *Museum Highlights: A Gallery Talk* iz 1989, u kojem vodite razgledavanje muzeja u liku muzejske službenice Jane Castelton, volonterke, pripadnice gornje srednje klase s dovoljno vremena, ekonomskog i kulturnog kapitala potrebnog za muzejski patronat. Kako ste izlagali te radove?*

– Godine 1986. napravila sam prvi performans s vodstvom po galeriji. Ukupno sam izvela četiri performansa u obliku muzejskog vodstva i napravila jednu videosnimku, poput onih kakve muzeji obično produciraju da bi predstavili svoje djelatnosti. Performans funkcionira kao intervencija u stvarnom muzeju, dok je videosnimka intervencija u polju materijala koji muzej producira. Muzejsko vodstvo činilo mi se idealnim formatom za mnoge različite stvari. Danas brojni umjetnici rade najrazličitije vrste tzv. stručnog vodstva. No ja se više ne bih bavila muzejskim vodstvom, mislim da je danas to vrlo problematičan oblik za umjetnike, jer u svjetlu intenziteta kojim muzeji investiraju u takve forme sa ciljem povećanja gledanosti i slično sve je teže preuzeti

razvijala se kao kolektivni proces koji je uspijevao zadržati sve individualne glasove. Radile smo performans prije svega na akademskim konferencijama, a glavni je cilj bio razotkriti načine na koje akademski diskurs, čak i ako se radi o kritičko-feministič-

Muzeji postaju zabavni parkovi koji se natječu s komercijalnom i popularnom kulturom. U tom kontekstu mijenja se status edukacijskih oblika

takav materijal i učiniti ga da funkcionira kao neki oblik kritike. Stvar se industrijalizirala. Danas David Bowie i Brian Eno vode grupe po muzejima, postoje razgledavanja za zvijezde i ona koja vode zvijezde. Ja sam muzejska razgledavanja radila između 1986. i 1991. godine i mislim da je tada to bio vrlo djelotvoran oblik koji je u galerijski prostor dovodio različite diskurse na način koji nije pretjerano tekstualan i akademski suh već je na duhovit i neposredan način upotrebljavao institucijske povijesti i diskurse.

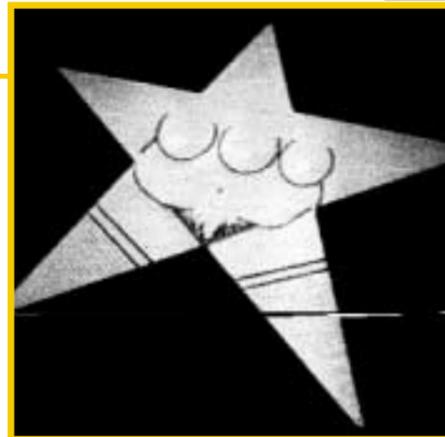
No primarno taj se rad bavi pitanjem položaja žena u institucijama?

– Da, jer obično su žene muzejski vodiči, pri čemu se uglavnom radi o volonterkama. Te žene imaju dvostruko problematičan položaj, jer su s, jedne strane, volonterke, ali nisu bogati mecene, možda tek žele postati bogati mecene, ali nemaju ekonomski kapital. Istodobno rade s profesionalnim osobljem, s kustosima koji imaju kulturni kapital, pa je to položaj koji je upravo nigdje, između ta dva oblika kapitalističkog vlasništva.

Politika V-Girlsica

Godinama ste radili u ženskoj skupini V-Girls. Kakvo je to bilo iskustvo?

– Negdje 1986. godine počela sam raditi u grupi s još četiri žene, kasnije smo se prozvale V-Girls. U to smo vrijeme bile pozvane na izložbu u galeriji koja je uz izložbe uvijek organizirala i javne tribine. Naš doprinos izložbi bio je performans u obliku javne tribine, što je oblik kojim smo se bavile sljedećih deset godina koliko je grupa ostala zajedno. Do 1996. godine razvile smo još tri performansa. Dva su bila u obliku javne tribine, a posljednji se bavio ženskim grupama i grupama žena. Nismo proizvele baš puno, no jedno smo vrijeme bile prilično vidljive. *Politika V-Girls*

co.operation

kulturnog legitimiteta i legitimne kulture, pitanja koja, dakako, nisu odjeljiva od feminističkih promišljanja, no u kontekstu u kojem sam radila važnija su mi bila klasna pitanja nego pitanja roda. Sada se ponovno vraćam performansima, no kontekst se promijenio.

Kritika spektakla i kritika institucija

Osobito su značajne promjene koje se odvijaju u muzejima, jer vaš je rad na neki način definiran statusom muzeja kao obrazovne institucije.

– Da, sav moj rad uključuje aroprijaciju formi i formata institucionalnog konteksta muzejske edukacijske funkcije, njegove didaktičke uloge. Ona se izražava u formatu muzejskog vodiča i kustoskog koncepta, zvučnih razgledavanja, brošura i postera, u diskusijama, predavanjima i razgledavanjima. Posljednjih godina čini mi se da ta edukacijska uloga postaje sve manje ključna za definiciju muzeja. Muzeji postaju zabavni parkovi koji se natječu s komercijalnom i popularnom kulturom. U tom kontekstu mijenja se status edukacijskih oblika. Razgledavanje s vodičem, na primjer, postaju dio spektakla, i u tom su smislu danas znatno manje zanimljivi za potencijalno kritički diskurs. Ono što me danas osobito zanima načini su na koje performans i video postaju središnji oblici materijala muzejskog spektakla. Pokušavam to iskoristiti bez pre-

Zašto ste prestale raditi zajedno?

– Nakon deset godina postajalo je sve teže i teže dalje se razvijati, deset je godina veliki vremenski period. Posljednji performans koji smo radile također je odigrao ulogu u odluci da prestanemo zajedno raditi. To je bio performans u kojem smo umjesto akademске tribine promatrali sebe kao grupu, eksplicitno i u samom procesu. Bavile smo se ženskim grupama, grupama žena, vrstom opće dinamike grupe

performance *Daughters of the ReVolution*, EA-Generali Foundation, travanj 1996.

i specifičnom dinamikom žena u grupama. Bio je to važan i nimalo lak proces, iz kojeg smo, vjerujem, sve izašle obogaćene, ali i iscrpljene.

Na koje ste se načine nastavili baviti kritikom institucija u kasnijim samostalnim radovima?

– Devedesetih sam se uglavnom bavila vrlo suhom, sociološki inspiriranom institucionalnom analizom, pri čemu su mi važnija bila pitanja klase i ukusa,

davanja o spektaklu, i to nije lako. Vjerojatno mi to neće poći za rukom... Većina umjetnika koji su pokušavali kritički iskoristiti spektakl, okrenuti spektakl protiv spektakla, završili su s nekom vrstom sado-mazohističkog djela koje graniči s fetišističkim. Ipak, mislim da je važno pokušati, jer u suprotnom svojevrstna automarginalizacija učinaka koji se oslanjaju na ideale institucije, koja u tom obliku više ne postoji, doista postaje poražavajuća.

LIKOVNOST

vlasti prema "dalekom i nedostižnom zapadu". Potreba za regionalnim kontekstom u kojemu se afirmira kulturna, povi-

media.art.theory.week

Ovakav način neformalne edukacije na sebe preuzima teret bavljenja područjima koja su kod nas još uvijek izvan dosega akademskih programa umjetničkih akademija, instituta i stručnih škola

Međunarodni seminar "media.art.theory.week" u organizaciji LABinarya, 20-25. rujna

Željko Blaće

U organizaciji LABinarya tijekom Transart festivala, od 20. rujna do 25. rujna 2000. u Labinskom Kulturnom Centru *Lamparna* održan je međunarodni seminar iz područja teorije medijske umjetnosti "media.art.theory.week". Zamišljen kao jednotjedni regionalni susret mladih teoretičara, umjetnika, kritičara i producenata iz tog područja, okupio je dvadeset međunarodnih sudionika te pet predavača.

Zašto ?

Hrvatska kultura javnost odnedavno je nakon sivih devedesetih ponovno počela etablirati svoju znatno zanimljiviju kulturnu prošlost 60-ih i 70-ih, tražeći se na svjetskoj sceni gdje je tada zauzimala znatno vidljivije mjesto. Osim (slučajnog) sinkroniciteta stručnih konferencija, predavanja, izložbi, TV-programa, a odnedavno i publikacija o tom periodu, Hrvatskoj kulturi tek predstoji teški proces asimiliranja tih iskustava/saznanja u *mainstream* kulturu.

Zapostavljanja dosega medijske umjetnosti i teorije 60-ih i 70-ih jasno potvrđuje da *društvo spektakla* ne prepoznaje pionirske dosege ako izostaje njihovo kontinuirano p(r)ozivanje. Dok se nove generacije odgajaju na kulturološki jednoobraznom materijalu, redovitim višesatnim izletima u 3D simulacije, participiranjem u on-line zajednicama ili konzumiranjem 24-satnog satelitskog programa, njihov odnos prema medijskom "virtualnom" prostoru najmanje je kritičan. Istodobno generacije koje imaju pionirska iskustva u mediji gube uporišta za svoju kompetenciju u svakom novom tehnološkom valu koji ih sve dalje nosi od suvremenih *surfera*.

Zbog svega navedenog potrebu za ponovnom evaluacijom prošlosti, problematiziranjem sadašnje medijske kulture i umjetnosti smatramo nužnom za buduću produkciju i percepciju medijske umjetnosti i medija općenito. Nedostatak edukacije na ovom području u školskom/akademskom sustavu obrazovanja pokušali smo ublažiti otvorenim tipom edukacije seminarskog tipa nudeći ga kao jedan od mogućih modela za rješavanje problema. U 90-im smo uz neminovni generacijski rascjep postali i žrtve regionalnog rascjepa kao posljedice globalizacije i opće vanjske politike prošle

jesna i politička sličnost, a ne prvenstveno tehnološka i ekonomska/potrošačka (dominantna u procesu globalizacije) ponukala nas je da uz međunarodne predavače pozovemo i goste iz Češke, Slovačke i Slovenije kao zalag budućoj intenzivnijoj razmjeni iskustava, inicijativa i programa (distribucije, prezentacije i produkcije) unutar regije.

Novi mediji, nova edukacija ...

Program jednotjednog susreta s edukacijskim ciljevima osmišljen je kao niz prezentacija, diskusija i predavanja iz područja eksperimentalnog filma, videoumjetnosti i net-arta. Upravo kao što je u preporuci projekta istaknuo Hrvoje Turković, ovakav način neformalne edukacije o novim medijima neophodno je podržavati i promovirati jer na sebe preuzima teret bavljenja područjima koja su kod nas još uvijek izvan dosega akademskih programa umjetničkih akademija, instituta, stručnih škola. Kako je najčešći problem u medijskoj edukaciji izostanak temeljnog povijesnog pregleda i uvida u specifičnosti medija, svaki od pozvanih predavača na zamolbu organizatora održao je uvodno predavanje koje je davalo temeljni okvir za daljnu diskusiju. Veći dio seminara činilo je fokusiranje na posebne probleme medija unutar recentne produkcije i prezentacija rada predavača i popratne diskusije.

Program umjesto plana programa

Na području eksperimentalnog filma imali smo priliku ugostiti profesora Malcolm LeGricea (Ujedinjeno Kraljevstvo) koji je govorio o povijesti hipermedijalnog i interaktivnog u radovima pionira eksperimentalnog filma poput Maye Deren do interaktivnih CD-ROM-ova grupe njegovih bivših studenata "antirom". Predavanjem o apstraknom u filmu povezao

eksperimentalnog filma i videa. Keiko Sei (Japan), videokuratorica i teoretičarka novih medija, govorila je o različitosti percepcije videoumjetnosti u zapadnom i istočnom kulturnom krugu te o konvergenciji komercijalnog i umjetničkog u reklamnoj industriji Japana. Predstavljajući u brzom sažetku povijest videoumjetnosti, sumirala je genealogiju pojedinih pravaca (formalni video, videoperformans, muzički video, videoinstalacije, videoskulpture ...) te se kritički osvrnula na kuratorsku praksu muzeja i videozbirke (selektivnost prema produkciji u kojoj se još traži objekt za tržište umjetnina).

Vjerojatno najzanimljivija predavanja održala je Olia Lialina (Rusija), jedna od prvih net-artistica i odnedavno predavač na visokoj umjetničkoj školi u Stuttgartu. Iz tradicije narativne kulture Rusije te osobnog iskustva video-filmske kritičarke započela je posebni žanr unutar net-umjetnosti "net-film", koji se umjesto formalno vizualnim problemima etablira kao narativno-tehnološki eksperiment. Zbog posebnosti ovog smjera umjetničke produkcije posebno je istakla odnose s institucijama koje još djeluju po modelima prenesenim iz sfera fine umjetnosti (problemi izlaganja, vlasništva, selekcije, promocije) ... Slikovit primjer MOMA-e koja odustaje od otkupa njenog rada, ali je

zeološko-arhivskim konceptima "izlaganja" umjetničkih trofeja. O problemima videoarhiva govorila je posebna gošća seminara američka videokuratorica Chris Hill, upoznavši sudionike seminara s osobnim iskustvom kuratorsko-istraživačkog rada na jednoj od najvećih video-retrospektiva << *REWIND: Video art and alternative media in the United States 1968 -1980* (1996) dajući istovremeno njen kratki pregled. U svom programu prikazala je glasoviti *Spin* (1992 - 1996) Briana Springera u kojem autor koristi medijsko "prislušivanje" satelitskog videa skupljajući sirovi satelitski signal (bez reklama, jinglova i editiranja) iz predsjedničkih kampanja, otkrivajući propagandni stroj koji se krije iza kamera i režiranje javnih nastupa političara kojima *spin doctor* suflira odgovore na neugodna pitanja gledatelja tijekom talk-show emisija (primjerice Larry King - Clinton).

Ladislav Galeta predstavio je svoju ranu produkciju strukturalističkih eksperimentalnih filmova te neke od novih videoradova koji uz specifičnu senzualnost kritički aludiraju na ekološku tematiku. Kako su svi od pozvanih predavača i gostiju istovremeno i pedagozi koji se bave problemom edukacije medijske umjetnosti, iskorištena je prilika da se odži okrugli stol na tu temu. Problem edukacije

medijskih umjetnika i općenito edukacije u medijima trenutno je jedno od najaktualnijih pitanja u Hrvatskoj koja još nema posebni studiji multimedije, a Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu i Umjetnička akademija u Splitu tek su u počecima razvoja programa za ova usmjerenja i trenutačno proživ-

ljavaju porođajne muke (oprema, kadrovi, prostor, integracija s ostalim programima samo su neki od gorućih problema).

Post festum...

Nakon završetka i pozitivnih reakcija na organizaciju i koncept seminara od strane predavača i sudionika nadamo se da će ova i slične inicijative naići i na pozitivan odjek u širem društvenom kontekstu te da će biti više konkretne podrške od institucija koje se bave srodnim područjima. Posebno apeliramo kao organizatori ovog skupa na institucije čije je djelovanje usmjereno na pomaganje ovakvih inicijativa, jer smo imali priliku okusiti sve probleme produkcije koja se temelji na entuzijazmu, a probleme otklanja improvizacijama. Cjelokupnu organizaciju projekta ostvarili su ispred LABinarya Teodor Celakoski i autor ovog teksta te neizbježni Multimedijski institut u Zagrebu (tehnički dio), uz materijalnu potporu Culture Linka te infrastrukturnu od strane KC *Lamparna*, dok se eventualna potpora Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske još očekuje

je kako bi i postprodukcijski dio bio priveden kraju (arhiviranjem materijala na Internetu i izdavanjem posebnog dvojezičnog broja *LABinary newslettera* s tekstovima predavača i referentnim informacijama).

Za više informacija o djelovanju LABinarya <http://www.LABinary.org/>

je prve eksperimente u filmskoj produkciji i svjetlosnim instalacijama sa suvremenim kompjutorski generiranim videoradovima/softwareima, te je sve oduševio multiprojekcijom svojih recentnih radova koji odišu svježinom susreta digitalnog medija s iskustvom jednog od najstarijih autora, teoretičara i pedagoga s područja

ipak promovira kao kuriozitet na svom siću, jer nije u stanju dokučiti problem medija koji ne samo da pretpostavlja multipliciranje i reprodukciju (kao film i video), nego još i kontinuirano mijenjanje i mrežnu distribuciju. Neodvojivost od komunikacijske tehnologije najočitiji je izazov koji novi mediji nameću zastarijelim mu-

staje s kravama, odlazak na pašnjak itd. Paralelne slike nižu se bez teksta i objašnjenja s autentičnim zvucima i razgovorima

i stanje tog negdašnjeg socijalističkog industrijskog giganta koji se privatizacijom i pretvorbom sveo na nekoliko malih i beznačajnih firmi. Apsurd teksta intervencijom umjetnika prelazi na apsurdnost zbilje, kao još jedan prilog promišljanja društvenog konteksta.

Na cesti na ulazu u tvrđavu izveden je rad Zlatka Kopljara (Zagreb). Vizualno je reduciran na brojke koje čine datum: 23091992, ispisane ispod četverokuta. U jednostavnoj formi iscrtao je bijelom bojom na asfaltu, poput prometne signalizacije, krije se krajnje dramatični sadržaj. Na tom je mjestu, u naznačenom vremenu, u automobilu poginuo otac Zlatka Kopljara, pogođen granatom tijekom napada na grad. Pozivom na izlaganje umjetnik je dobio priliku realizirati davno osmišljeni rad, a Kopljar ga je izveo jednostavno, bez dodatnih riječi i patetike. Djelo postaje činjenica, kao individualni zapis – trag osobne i obiteljske tragedije.

Najpoželjniji božićni poklon

Boris Cvjetanović (Zagreb) izložio je seriju dokumentarnih fotografskih zapisa nastalih za dana žalosti nakon smrti Franje Tuđmana, vremenski podudarnih s prosinačkom, predblagdanskim potrošačkom groznicom. Umjetnik fokusira prizore uličnih izloga u Zagrebu sa slikom pokojnog predsjednika, u socrealističkoj ikonografiji za prigodu službene "žalosti i komemoracije". Prizori kiča, neukusa i apsurdna graniče s nevjerojatnim, pri čemu *Najpoželjniji božićni poklon* izjednačava mobitel i fotografiju pokojnika. Tim se ciklusom Cvjetanović potvrđuje kao fotograf senzibilan za prizore svakodnevice koji za prosječnog promatrača "žalosti na ulici ostaju nezapaženi. Kada se niz takvih autorskih zapisa zgusne jedan do drugog, potencijal "drugačijeg pogleda", izoštrene percepcije stvarnosti, dobiva na snazi.

Anonimni autor izložio je *Projekt Bunker Sjeverne Hrvatske* (Koprivnica). Bunker, obrambena arhitektura građena na graničnim područjima između dva svjetska rata ostala je bez svoje funkcije i poput odbačenih predmeta doživjela intervenciju umjetnika koji ih presvlači obojenim, šarenim zidnim tapetama. Kako je umjetnik anonimn i kako se akcije "redizajniranja" bunkera odvijaju noću, kriomice, na dane državnih praznika sadašnje Hrvatske i svih prošlih država na ovom prostoru, logično je da je njihova pojava u javnosti i medijima doživjela različite interpretacije – od djelovanja vanzemaljaca do akcije policajaca. Uz fotografije bunkera umjetnik izlaze i dokumentaciju, novinske isječke, zaokružujući rad interpretacijom promatrača.

Od Brodske tvrđave do robne kuće

Instalacija na zelenoj, travnatoj zaravni bedema tvrđave, rad Vesne Pokas (Zagreb), kontinuitet je njezinih *site specific* izvedbi (Dubrovnik Otok, 1996). Minimalni materijal, kao i geometrijski čista forma, nose slojeviti i senzibilni naboj. Drveni kolčici zabijeni u zemlju grade raster koji se vizualizira napinjanjem bijelih konopaca. Forma rada je trokut, koji proizlazi iz umjetničina analiziranja zvjezdolikog tlocrta fortifikacije. Unutar trokuta linije nategnutih konopaca grade strukturu labirinta, što je prostorno rješenje koje Vesna Pokas oblikuje i u ranijim radovima. Međutim, to nije labirint iz kojeg bismo krenuli tražiti izlaze, već splet linija, granica što vizualno oživljavaju arhitekturu tvrđave.

Igor Kuduz (Zagreb) postupkom "skidanja" detalja reprodukcija iz magazina za maketare i njihovim uvećavanjem u vlastitim fotografijama shvaća medij fotografije kao *ready made*. Radove kaširane na izdužene podloge postavio je nonšalantno i neobavezno u još neuređeni, sirovi prostor barutane. Takve dobivene instalacije s

fotografijama nose prizore iz svakodnevice: obiteljske kuće i vrtove s ljudskim figurama – na prvi pogled malograđanska idila kojom umjetnik komunicira s konkretnim mjestom i prostorom, *genius loci* sasvim drugačijeg predznaka.

Lukáš Jasanský i Martin Polák (Prag), dvojica čeških fotografa koji rade u tandemu, okom fotoaparata hladno registriraju gradske vizure. Izložili su crno-bijelu vedutu St. Petersburga s trima vodoravnim vrpčama – rijeke Neve, grada i neba. Upravo kako se oslikava i Slavonski Brod u jednom imaginarnom pogledu s druge strane Save, iza granice. Bez obzira na nepodudarnost dimenzija dva grada i tipologije njihove arhitekture, urbano polje zajedno s poljima vode i neba čini tri horizontalne koje se protežu u beskraj, a istovremeno su i univerzalne granice triju struktura, triju kvaliteta.

U izložbu su uključeni mladi brodski umjetnici kao prilog lokalnog stvaralaštva međunarodnom projektu. Tihomir Miletić na fasadi robne kuće *VESNA* izveo je grafite sa svedenim, ornamentalnim prikazom tlocrta tvrđave. Otvorenje izložbe bilo je obogaćeno modnom revijom kreatora Tonija Brekala, čije su manekenke nosile varijacije večernjih haljina u zelenim tonovima s kojih su se odmatali svitci s intrigantnim, a publici nedokučivim glagoljičkim natpisima.

Zastave i peglice

U gradskom središtu, na pročelju kina Brod, Damir Babić (Zagreb) u držače za zastave instalirao je svoj rad *Izbor* koji čine dvije "zastave". Jedna je sastavljena od plahti spojenih zavezanim čvorovima, asocirajući "plahte za bježanje", druga je načinjena od užadi spojenih čvorovima nalik "užadi za vješanje". Obje varijante vizualno iscrtavaju siluete zastava koje vijore, bijelih na žutoj podlozi fasade. Bez obzira na formu, logika zastave razbija se čitanjem koda, te se značenje zastave poništava, a istovremeno umnožava. Čini se da je apsurdnost ponovo riječ kojom se opisuje situacija proizvedena ovom instalacijom.

Nebojša Šerić Šoba (Sarajevo/Amsterdam), izložio je fotografiju u boji s prizorom dva automobila ("peglice") obojena u crno i žuto u inverziji – na jednom je karoserija crna, a vrata žuta i obrnuto. Prizor govori o tome da su automobili zatečeni, odavno parkirani i napušteni u dvorištu zgrade. Osjetljivost umjetnika za prizore zatečenog stanja, kao odraza realnosti nabijene začudnim, izokrenutim, čak nadrealnim situacijama, dovela je do ovog, tek jednog u nizu radova Nebojše Šerića Šobe gdje namjerni izbor slučajnog prizora unosi humor i ironiju.

Serijom crno-bijelih fotografija Mladen Stilinović (Zagreb) u tvrđavi u sekvencama je dokumentirao postupak nastanka svog rada *Bol*. Na tri stara, odbačena madraca umjetnik je ispisao riječ BOL. Na prostoru iza barutane bagerom su iskopane tri rupe, "grobovi" u koje su položeni madraci, zatim zatrpani zemljom, a na humke su stavljene drvene nadgrobne ploče s ispisanom riječju BOL. Višegodišnje problematiziranje smrti i boli nastavak je Stilinovićeva traganja za individualnim i univerzalnim pitanjima čovjekova bitka. Granice su najčešća područja ratova, o čemu upravo Slavonski Brod svjedoči svojom poviješću, a grobovi su mjesta sjećanja, memorije.

Galerija umjetnina grada Slavnskoga Broda godinama s puno stručnog i profesionalnog mara i entuzijazma razvija projekte Donacije i Otvorenog depoa Branka Ružića, koji će u perspektivi biti smješteni u renovirani prostor Brodske tvrđave, a unazad godinu dana pokreće i Art radionicu *Barutana*. Galerija se pokazala kao efikasan partner organizaciji ovog međunarodnog projekta, dakako uz obilnu podršku Gradskog poglavarstva, a za uzvrat su *Granice 2000* pomaknule granice djelovanja institucije šireći krug umjetnika izlagača i osvajajući prostor grada i njezine tvrđave kao prostora umjetničkih intervencija. ☒

Granice 2000

U pripremanju izložbe bila su izazovna dva momenta – elaborirati temu granica upravo u Slavonskome Brodu, na povijesnom graničnom području država i kultura te umjetničkim intervencijama aktivirati prostor Brodske tvrđave

Granice 2000, Slavonski Brod, 30. rujna do 30. listopada 2000. Kustos izložbe: Darko Šimičić, Institut za suvremenu umjetnost, Zagreb. Koordinator izložbe: Ivo Šeremet, Art radionica Barutana, Slavonski Brod. Organizatori izložbe: Institut za suvremenu umjetnost, Zagreb i Galerija umjetnina grada Slavnskoga Broda. Izložbu su financijski potpomogli: Gradsko poglavarstvo grada Slavnskoga Broda i Kulturkontakt Austrija

Jadranka Vinterhalter

Granice su linije razdvajanja, *Granice* kao koncept izložbe jesu mjesta susreta i interakcije. Za kustosa izložbe Darka Šimičića, koordinatora Instituta za suvremenu umjetnost Zagreb, bila su izazovna dva momenta – elaborirati temu granica upravo u Slavonskome Brodu, na povijesnom graničnom području država i kultura te umjetničkim intervencijama aktivirati prostor Brodske tvrđave i gradske jezgre. Odabrani umjetnici uglavnom su iskoristili mogućnost prethodnog upoznavanja s prostorom grada i stvaranjem "site specific" radova, a njihova koncentriranost na različite medije spojila se u koherentnu izložbenu cjelinu. Izložba se odvija u galerijskim prostorima Likovnog salona *Vladimir Becić* i Galerije umjetnina grada Slavnskoga Broda, te uspješno iskoračuje u urbani prostor, na gradske ulice i fasade, i – što je posebno zapaženo – u tvrđavu koja je desetljećima, sve do napuštanja vojnih poligona JNA početkom devedesetih, bila zabranjena zona, a time sasvim nepoznata i za Brođane i za širu javnost.

Mljekarstvo, industrijski gigant i granate

Četrnaest umjetnika iz Hrvatske, Češke Republike i Bosne i Hercegovine razmišljalo je o aktualnoj temi granice/graničnog i interpretiralo je u njezinim raznolikim aspektima. U konačnici nižu se radovi koji se mogu grupirati u skupine:

- radovi koji se referiraju na društvenu stvarnost i prošlost;
- radovi koji propituju aktualni jezik i medij umjetničke prakse te
- granični radovi koji uz formalistički pristup mediju ujedno problematiziraju opće i globalne teme.

Kristina Leko (Zagreb) realizirala je videoinstalaciju *Mlijeko* kojom nastavlja sociološka istraživanja lokalne sredine započeta videoradovima nastalim u Gdanjsku, 1999. i 2000. godine. Kako je mljekarstvo karakteristična djelatnost istočnoslavonske regije, uz to jedno tipično "žensko" zanimanje, umjetnica poseže za lokalnim ambijentima kako bi realizirala rad višeznačnih konotacija i simbolika. A one obuhvaćaju od socijalnih istraživanja i govora o ženskim temama do ženske senzibilnosti u umjetnosti. Videoinstalacija uključuje gornji plan (videoprojeksija) s prizorom žena koje na tržnici prodaju mlijeko i mliječne proizvode, a u donjem planu (TV-monitor) prizore iz obližnjeg sela,

ma. Uz televizor u galeriji nalazi se starinska, metalna posuda za mlijeko, posuđena s tržnice.

Rad Ive Šeremeta (Slavonski Brod) zvučna je instalacija, zabilježena na kasetofon koja se sastoji od umjetnikova čita-

Damir Babić, *Izbor*, 2000. instalacija na kinu "Brod", Slavonski Brod snimio: Damir Babić

Zlatko Kopljar, *K 6*, 2000. instalacija na cesti, Slavonski Brod snimio: Damir Babić

Igor Kuduz, *Bez naziva*, 2000. Barutana, tvrđava, Slavonski Brod snimio: Damir Babić

Mladen Stilinović, *Pokopana - bol*, 1993 - 2000. instalacija, tvrđava, Slavonski Brod snimio: Damir Babić

nja teksta iz lokalnih novina o poduzeću Đuro Đaković unazad, od zadnje riječi natpisa do prve riječi naslova članka. Pročitani tekst nema značenja, ali pojedine ključne riječi čine kontekst prepoznatljivim i tim više apsurdnim, upravo kakvo je

Bachova godina

Danijel Dragojević
Šuma

13. IX. Hodam. Tama šume je danas zatvorena u ljetnom danu. Izvana i iznutra dogovor traje. Ona uspješno brani to što korake opčinjava. – Prije nekoliko godina slušao sam na radiju razgovor s čovjekom u zatvoru koji je u Zapadnoj Njemačkoj bio osuđen na petnaest godina zbog špijunaže za Ruse, već je bio u posljednjoj godini. Vrlo inteligentan i živ razgovor, suptilno pravdana pozicija i potreba izdaje. O, taj ograničeni i bez nijansi Dante, i taj njegov naivni deveti krug! Međutim, mnogo, gotovo sve sam zaboravio od tog razgovora, ostao je tek opći dojam. Ipak, nisam zaboravio, na samom kraju razgovora, jedno pitanje i jedan odgovor. U njemu sam, u tom odgovoru, skoro svaki čas. Pitanje je glasilo: Sada kada poslije petnaest godina izađete iz zatvora što ćete prvo učiniti? Odgovor je bio: Sa svojim sinom hodat ću šumom. Stao mi je dah. Učinilo mi se da nikada nisam čuo ljepšu želju. Jedna od onih u kojima je sve, a što je to sve ne znaš. Kao da je vrijedilo, zbog Rusa ili bilo kakve druge ludosti, biti zatvoren da bi ta želja nastala (nastajala) i da bi na kraju bila ispunjena. Šuma je, to se u trenucima sabranosti doista može osjetiti, mjesto gdje sloboda, neka vrsta inicijacije za slobodu, može početi.

Bachova godina

Slušam jednu od onih kratkih Bachovih skladbi kojima se obično ne zna ili zaboravlja ime, a koje su jasne, čiste, spontane, da pomisliš da je Bach upravo na njih mislio kada je rekao da radi u slavu Božju i za radost čovjeka. Pršte od reda kao da će se svaki čas pretvoriti u nešto drugo, stvoriti mjesto i vrijeme u kojima se susreću Bog i čovjek. Slušam, dakle, jednu od takvih krilatih stvari i mislim: jesam li tamo odakle to dolazi ikada bio, mogu li stići tamo? Tonovi se javljaju, raduju, nestaju, pitanje je možda ishitreno (izmišljeno), upravljeno na nemoguću put, a ipak ne mogu ga se osloboditi: da li sam tamo ikada bio, jesam li sada bar malo tamo? Istina je, nedostaje mi sporosti, mira, perika ispod koje su brojevi radosnog svršetka, nedostaje mi mnogo, ali s posljednjim tonom, u prvom času tišine kupe se strane vremena i postaju pozdrav, odgovor i utjeha.

I lijepa i ružna

I lijepa i ružna, i ni lijepa ni ružna, i jedno i drugo, i ni jedno ni drugo, i mogla bi u ljepotu i u ružnoću, i ne bi mogla ni u ljepotu ni u ružnoću, budući i lijepa i ružna, i ni lijepa ni ružna, i jedno i drugo, i ni jedno ni drugo.

Vokativ

Malo više vokativa – eto, to bi mi trebalo. Dolazi proljeće. Bilo da se radi o pticama, bilju, djeci, životinjama, knjigama, ljudima, zraku i bilo čemu drugom, to je vrijeme vokativa. Stablo je tako, ako ga gledamo s male daljine, puno vokativa. Ulica također. Ja sam pak, što se vokativa i uzvika tiče, u posljednje vrijeme, u priličnom manjku. Pogledam taj svoj avijarij i vidim gotovo je prazan. Ne mislim da bi mi ih trebalo mnogo. Ionako ne znam što bih s njima. Ali bilo bi ih lijepo imati bez obzira na mogućnosti i želju za upotrebom. S vokativom u glavi, u blizini jezika, čovjek se osjeća bolje, spreman je. A ako ih upotrebljavamo i u tuzi, i ona je lakša, protočnija, manje sama. Zato molim Boga da mi, u ovim danima kada daje, udijeli malo više veselih, tužnih, sjetnih, mirnih i ne znam sve kakvih vokativa. Ako to ne učini, ne znam kako ću mu se obratiti.

Dobro

Držim kamen u ruci, toplo, obuhvatno. Nešto što ima površinu, uvećano unutra i prostrano vani. Nagnut na dvije i više strana, konačno sam smješten u točki. Držim kamen, kristal u svojoj ruci, prostor zauvijek, i radujem se. Ni dužnik, ni krivac, ni slika obješena iznad slike. Nagovor s božje strane kojemu sam se odupirao govorio je: bez ljubavi niti ćeš doći niti otići. I niti sam došao niti otišao, uživam povlasticu kose kiše i zbrkana rječnika. Izbjegao sam pokret kao što to čini katedrala u svim godišnjim dobima. O, ta ravnodušnost za sve sporedno što naiđe u visinsku i dubinsku geometriju, u prostornu ružu s bilo koje zvijezde.

Knjiga

Pročitao sam knjigu o Svetom Franji, o njegovu životu i radu. Pročitao sam je i odmah skrio u drugi, treći red na polici, gdje je neće nitko otkriti i gdje ću je i ja, nadam se, zaboraviti. Ako me netko pita (Bog, čovjek, dijele) jesam li je pročitao, reći ću ne znam, ne sjećam se, možda ali davno. Neoprezan sam. Često posegnem za nekom takvom knjigom. Ona me, kako se kaže, uhvati pospanog, pokaže mi gdje sam, što radim i ne radim, kaže mi da nisam sam i upozorava, na posredan i neposredan način, kako bih se trebao mijenjati. Ja se branim. Bio sam je pripravan primiti samo kao uvid u neko drugo iskustvo, kao nekog starog i zaboravljenog pjesnika, tako nešto: knjigu među knjigama, a ona me, eto, želi pomaknuti iz poluležećeg položaja, budi u meni neku staru i novu krivnju, željela bi da nije

knjiga nego osoba koja otvara vrata. Ja joj kažem nisam to htio, knjiga si, nespreman sam, i bez tebe je teško, sam sam, gluh, mutav i svakakav, a onda i ne dovršivši, ustajem, idem do prozora, kuhinje, druge sobe, ne znam kako, ustvari bilo gdje.

Jabuka

Ona guli jabuku (ona je Eva) i usitnjava je ribežom. Jedan lijep oblik nestaje. Nestaju oblina, simetrija, boja, težina, mogućnost kotrljanja, mogućnost da jabuku želimo, da joj se divimo. Sve priče, riječi, slike, pogledi napuštaju je. Nije više plod, nije jabuka, ne znamo što je, nema ime. Naravno, to se događa jabuci, ali i bilo čemu, svemu. Tako se održava i traje život. A ipak, kada se takva promjena dogodi, nešto se u nama pomakne na tamnu stranu, stranu tuge.

(A kako je tek takav prizor bio žalostan za Cézannea? Njegova veza s jabukom bila je jača i posebnija od onih u drugih smrtnika. Kada je lik čovjeka, u jednom trenutku, otišao sa slike, stvari koje su ga okruživale ostale su same. Slikari su ih, kako su umjeli i znali, najčešće s mnogo pozornosti, prihvaćali i divili im se. To je Cézanne učinio s mnogim stvarima. Osobito s jabukom. Onako kako je on vidio i slikao jabuku, prije njega nije to radio nitko. Prihvatio ju je i htio od nje napraviti mali centar, ikonu stvarnog, nešto čvrsto i neuništivo: epifanični trenutak. Pogled, pa i misao na ribež, koji se na francuskom kaže râpe, mora da je stoga kod njega izazivao bijes, kojemu je uostalom bio sklon.)

San

Tmurni dani, listopad, u mojoj glavi pčele. Naradile su se, naletjele i sada spavaju zimski san. Moja glava je kao stvorena za njih, čekala ih je. Sljedećih dana, možda i mjeseci, bit ću s njima. Znam što su činile gdje su bile, svirale su nešto gdje ni jedna nota nije mogla biti preskočena – bit će to izuzetan san i bit će lijepo biti u njemu. Poznajem svoju pohlepu da budem u svačijem spavanju. Gdjegod vidim da se spava hrliti tamo, zatvaram oči i kažem čekao sam vas, nisam to mogao propustiti, sada smo zajedno.

Kemijske olovke

Izgubila se kemijska olovka. Točno tako, izgubila se a ne izgubio sam je. Pratim već dugo, godinama, njihovo nestajanje. Čim se okrenem, njih više nema. Nikada ih više ne nađem. Što počnem s jednom moram završiti s drugom. Ne znam što im je? Dojadilo

im je valjda što ih upotrebljavam ovako kako ih upotrebljavam: za nešto između mutne utjehe i nejasna očaja. Kao da svaka ponovo kaže to nije za pisanje. U redu. Ali neka znaju da neću popustiti. Odmah čim izađem kupit ću drugu. Kupit ću odjednom nekoliko istih. Ne vjerujem u mogućnost skupne pobune. Dok budu nestajale jedna za drugom, želeći me omesti, nadam se da ću uspjeti napisati što kanim, te male smetenosti protiv kojih su se urotile.

Trenutak smetenosti

U antikvarijatu, s priručnikom za učenje plivanja u rukama. Nevelika knjiga, sa suhim i nezanimljivim crtežima, izdana pedesetih godina za vojnice. Ni lijepa ni atraktivna dakle, a ipak nalazi put do moje želje: želim je kupiti. Zašto? Znam plivati, znaju i svi moji, ne želim tome nikoga poučavati. Zapravo ne znam što bih s knjigom. Nadrealist iz kojih ranih godina koji nikada nije posve odselio osjeća besmislenost situacije: uzmi, kupi, kasnije ćeš vidjeti što će biti, što će postaknuti. Možda ga treba poslušati. Učiti plivati (obnavljati taj čas), baviti se svojim tijelom koje tone, koje se topi i guši, svladavati to, mnogo je više nego znati plivati. Gledati kako se pliva isto je što i pratiti kako se misli: to je gotovo uvijek više od misliti, pa možda i od plivati. Ne znati misliti, ne znati plivati, kao i bezbroj drugih ne znati i ne moći, prva su i prava osjećanja i stanja. To što se zna, kažu, tako je tanko i ugroženo da se bez ikakva napora, brzo i lako pretvara u neznanje. Ne znati, to tako slično na sve, omraženi totalitet. Uzmi i rugaj se (kaže moj pratilac) znanju i neznanju, pusti da te oni ponižavaju, raduju. Znao i ne znao plivati, ionako ne znaš plivati, zaboravio si, toneš, nema točke o koju se možeš oduprijeti i tome slično. Prispodoba, metafora, simbol? Ni govora. Mnogo običnije, jednostavnije, svakodnevnije: ti si u moru.

Drugo

Kažem prijatelju, televizijskom režiseru, kako bih želio napisati nešto o stražnjim stranama crkava, onim mjestima gdje je crkva posve anonimna i neinteresantna, gdje su obično neke sjene stare koliko i crkva, a možda i starije, gdje se uz najbolju volju nije moguće sjetiti ničega s portala, unutrašnjosti, pa ni sveca kojemu je crkva posvećena. Kao da je tu nešto od naših biografija, kažem mu i predlažem da ta božja i ljudska leđa, što li već jesu? snimi, mirno i statično, ne pokušavajući dodati ono što ona nemaju. Kumulacija tog motiva mogla bi reći nešto što nismo očekivali, mogla bi nas približiti skromnosti, pa i kontemplaciji, što na mjestima obilja obično nije moguće naći. Ne treba se skrivati u sjenama, kaže prijatelj, nećemo tamo hrliti i tražiti; ono što nema ničega treba da bude pušteno miru: gdje nema ničega, nema ničega. Da bi to snimili, dodaje, moralo bi biti ljeto, trebalo bi čekati da doleti golub, prođe jedan čovjek, drugi, pa onda mnogo njih s djecom i torbama. Ali to je nešto drugo, kažem. Da, to je nešto drugo, kaže on. ▣

poezija

Milko Valent

SVILA, VANILIJA, JAZZ

(improvizacije prije spavanja)

tamo gdje je noć nema izlaza. zato anđeli invalidi kažu laku noć. boje se prostora slobode. bolje bi bilo da čitaju grafite. lijepo kaže jedan: *ostajte ovdje*. poruka vapi do neba i znači da izlaz nije potreban jer kaos je vječno zaigrano noćno cvijeće. kaos je raj na zemlji, vanilija u našim očima. to je shvatio anonimni pozitivni anđeo kad je napisao grafit na školi crnog turnusa koji glasi: *neki piju od sreće, neki piju od tuge, ja pijem do jutra*. u prijevodu to znači da je kaos onaj svemir koji je zaostao u razvoju. na ovom mjestu Silva ima primjedbu, kaže da ona nije zaostala. stvarno nevjerojatna djevojka. na svjetski dan nepušenja ona naravno puši. vozi auto dok joj iz punih usta visi bijeli *ronhill*. dim anđelima ide u oči. ljute se. pri punoj svjetlosti dana kažu pakosno Silvi da se svemir širi, da je to znanstveno dokazano. o da, svemir se širi kad djevojke sviraju violončelo, vragoljasto kaže Silva i namigne mi u smislu ko ih jebe, mi ćemo uskoro stići kući i širiti vesele krugove mesa. njima ćemo brzo zanijekati surovu školu crnog turnusa i lizati vaniliju dok će Monika svirati glazbu kaosa: vječni jazz. glazba budi sjećanja. na primjer ono kad si ponavljala rimsko gradivo i uvježbavala kurvu. kad si pojela sirovu punjenu lignju znao sam da si na rubu noći, na izvoru slobode, usred vanilije. zbunjeno ali pametno rekla si ozbiljno: vidiš trun u bratu oka svojega, a ne vidiš balvan plus brvno u susjednom oku. teško je tu išta dodati. jednostavno ću ući u istinu. Nietzsche je zagrlio konja. ja sam bio hrabriji, zagrlio sam ženu i zavolio vruću logiku bez silogizama praznine. zavolio sam meso u krugovima koji se šire kroz svilu, vaniliju i vječni jazz. zavolio sam topli neuro-neuro tamo gdje je noć i noć i dan. zavolio sam istovremenu ljepotu, muški i ženski neuro-neuro: vječno cvijeće tamo gdje je noć.

Milko Valent rođen je 1948. u Zagrebu. Piše poeziju, prozu, romane, eseje, spektakle, polemike, drame, radiodrame... Pjesnik je specifičnog, eksperimentalnog stila, u svojim pjesmama poigrava se različitim jezičnim, stilskim i moralnim normama. Manji dijelovi iz njegova opusa prevedeni su na nekoliko stranih jezika. Donosimo ulomak iz duge poeme *Tamo gdje je noć (uski krugovi mesa)*. ☒

Drago Glamuzina

ŠPIJLA PLIVAČA

Engleski pacijent

Kroz mrak špilje dopirali su odlomci nerazumljiva jezika koji se uplitaio među naše jezike, šifrirao naše poljupce. Još juče skrivali smo se od tvog muža na tržnici u Tripoliju, a kad je pustinjski vjetar podigao tvoje haljine i kad su Arapi vidjeli da ne nosiš gaćice - skočili su na stolove, porušili piramide od lubenica datulja i rogača, i frkćući pokušavali te dohvatiti u gužvi.

Drhtala si kao Nessimovo ždrijebe iza rebrenica pansiona gledajući kako tvoji progonitelji urliču na ulici, i smiju se držeći se za jaja. Kaži mi što kažu, rekla si dok su se odlomci nerazumljiva jezika uplitali među naše jezike, a onda smo slušali kako pijesak sipi po prozoru.

Kao kiša u Doveru, rekla si.

A sutra. Poslat ćeš me u pustinju da tražim Rommela. Prije nego odem gurnut ćeš mi prste u usta i na jeziku ostaviti kamenčić oko kojeg će se skupljati voda.

(Priredio: Rade Jarak)

Drago Glamuzina rođen je 1967. u Vrgorcu. Diplomirao je komparativnu književnost i filozofiju u Zagrebu. Radi kao novinar. Poeziju i kritiku objavljivao je u časopisima, novinama i na radiju. U Nakladi MD uskoro mu izlazi knjiga *Mesari*, iz koje objavljujemo pjesmu *Špijla plivača*. ☒

ukratk

Parnim valjkom u diplomaciju

Branko Kostelnik

U dući tjedan, točnije 31. listopada, gospodin Zorislav Preksavec, nova akvizicija Ministarstva vanjskih poslova, stupa na dužnost savjetnika za kulturu pri hrvatskom veleposlanstvu u Ljubljani. Ako slabijim poznavateljima domaće medijske scene otkrijemo da je riječ o basistu zagrebačke mainstream pop-rock grupe *Parni valjak*, poznatom po namdimku Preksi, nikad diplomiranom studentu zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti, onda je odluka o njegovu imenovanju na značajno mjesto koje se financira iz budžeta hrvatskih poreznih obveznika u najmanju ruku čudna. Kada se tomu doda i intervju koji je gospodin Preksavec povodom svog imenovanja dao početkom mjeseca *Globusu*, cijela stvar dobiva okvire sramotne priče s, u najmanju ruku, blagim okusom skandala.

Vraćanje duga

Naime, nije samo problem u tomu što u kulturnu misiju u *deželu* odlazi trideset šestogodišnji svirač bez iskustva, znanja i obrazovanja za obavljanje tako ozbiljnog posla. Nitko normalan, pa ni potpisnik ovih redova, nema ništa osobno protiv samog Preksavca, nego je riječ o tomu da se — nakon desetogodišnjeg monopola jedne stranke — pokušaju definirati kriteriji i principi prema kojima će se rješavati kadrovska problematika u novoj, demokratskoj Lijepoj našoj. Koji su kriteriji potrebni za kvalitetnog kulturnog atašea? Je li to znanje, sposobnost, obrazovanje, društveni ugled, diplomatsko iskustvo ili iskustvo djelovanja u burnom kulturnjačkom miljeu u Hrvata? Je li možda za takav posao potrebno brzo »cimati« gitarске žice ili imati *feeling* za dobar ritam u pjesmi? Ili je i dalje, po starom dobrom običaju, potrebno samo poznavati ljude koji odlučuju? Jedan dužnosnik Ministarstva vanjskih poslova, koji je naravno želio ostati anonimn, rekao mi je u razgovoru da su stručnjaci u Ministarstvu konsternirani Preksavčevim imenovanjem. Jer riječ je o vrlo ozbiljnu poslu za koji je potrebno imati i znanja i iskustva. Brojni, još uvijek mladi kadrovi u Ministarstvu završili su potrebne diplomatske škole i akademije te kotiraju kao stručan i obrazovan kadar bez stranačke pripadnosti. Mnogi od njih trenutačno ne rade gotovo ništa pa je angažiranje Preksavca tim još čudnije. Branko Čegec, pomoćnik ministra kulture, mi je pak, na moj upit je li u ovom slučaju možda konzultirano Ministarstvo u kojem radi, odgovorio da ih nitko iz MVP-a o takvim i sličnim slučajevima ne konzultira. A Goran Rotim, glasnogovornik MVP-a, na pitanje novinara *Globusa* zašto Preksavca drže kompetentnim za obavljanje diplomatskog posla izjavljuje: "Ministarstvo upravo provodi preustroj diplomatskih kadrova i pritom odabire one osobe koje svojim stručnim kvalitetama, osobnim postignućem i društvenim ugledom mogu zadovoljiti potrebe hrvatske vanjske politike". Nisam baš siguran da se Preksavec uklapa u opisano. Kakav ugled on posjeduje? To što će ga na ljubljanskim ulicama nekoliko tinejdžerki prepoznati nakon završene ljubljanske gaže? Ili je pak sve vraćanje duga članovima *Parnog valjka* što su u predizbornoj kampanji svirali za pobjedničku koaliciju? "Ne vidim ništa loše što smo svirali u predizbornoj kampanji. Pa i Barbra Straisand je pjevala u Clintonovoj predizbornoj kampanji" — brani se Preksavec. Jest, ali nije nakon toga imenovana kulturnim atašeaom u Kanadi ili Meksiku.

Vječni student

Još nekoliko Preksavčevih izjava, pravih bisera, zaslužuje posebnu pozornost i govori da je riječ o talentiranom diplomatu. "Netko od uglednih političara iz sadašnje vlasti, ne sjećam se više tko, predložio mi je da razmislim o novom poslu. Možda bih stvarno mogao nekog vruga promijeniti u svom životu". Doista diplomatski, ali krajnje neuvjerljivo zvuči izjava da ne znaš tko ti je promijenio život. "Smatram se autsajderom i bojim se nove odgovornosti i svjestan sam svojih nedostataka. Moje je znanje podosta rupičasto, ima segmenata koje ne poznajem i uopće me ne bi čudilo kada bi diplomatski profesionalci u Ljubljani zaključili da nisam kompetentan za taj posao i poslali me natrag u Hrvatsku", izjavljuje naivno Preksi i ostaje živ. Dakle, čovjek je svjestan svojih nedostataka i otvoreno govori da ide učiti na račun hrvatskih poreznih obveznika. Zanimljivi su i njegovi planovi da namjerava završiti fakultet. Zbog obveza u matičnom bandu nije stigao diplomirati, ali će sada, kada ima novi posao za koji nije osposobljen i na kojem će morati povući dvaput više, stići spremati ispite. Ipak, najsnažnije je odjeknula izjava novoimenovanog kulturnog atašea da je trenutno na obuci. "Dobio sam mnoštvo knjiga i CD-ROM-ova i ubrzano učim o hrvatskoj i slovenskoj kulturi". O, majko moja. Bio sam uvjeren da je prošlo doba *šnelkurseva* u kojima se za par dana ili tjedana može naučiti baš sve. Da nije tužno bilo bi doista smiješno.

Tisućljećima nije bilo riječi koja bi se dosljedno upotrebljavala za psihološki fenomen "želje za priznanjem". Platon govori o *thymosu* ili duševnosti, Macchiavelli o čovjekovoj težnji za slavom, Hobbes o njegovu ponosu ili taštini, Rousseau o *amour-propre*, Aleksander Hamilton o ljubavi spram slave, James Madison o ambiciji, Hegel o priznanju, a Nietzsche o zvijeri s crvenim obrazima. Želja za priznanjem je, navodi Fukuyama, najspeficijniji politički dio ljudske osobnosti jer potiče ljude da se nameću drugima i time učvršćuju Kantovo stanje "asocijalne društvenosti". Stoga nas ne mora iznenaditi što je toliko mnogo političkih filozofa središnji problem politike shvaćalo kao problem kroćenja ili *zauzdavanja* želje za priznanjem koje bi bilo korisno za političku zajednicu u cjelini. Stoga s ove pozicije, a u iluziji da novoimenovani kulturni ataše u okviru svoje dvotjedne obuke čita hrvatske kulturne novine, pa i *Zarez*, kao i onima koji su ga imenovali poručujem: "Gospodine Preksavec, najljepše Vas molim, zauzdajte svoju želju za priznanjem"! I povucite se na vrijeme, dakle odmah! ☒

neki je način bila gotova i prije negoli je dovršena. Paralelno s "pričama s kraja svijeta" nastajale su druge i drugačije, trebao

nisam znao kada. Da parafraziram popularni slogan – uz kupovanje i lizanje počelo se i pisati hrvatsko. Nije bilo nikakvih repova, priča, motiva ili zapleta zaostalih iz "pustinjske faze", iz jednostavnog razloga što ih nije moglo biti, jer – na sreću ili nesreću – *Mjesto na kojem ćemo provesti noć nije kompatibilno* s bilo kojim drugim tekstom na kojem radim ili bih u blizoj budućnosti želio raditi. Inače, što se same strukture tiče, priče bi se mogle nizati do u nedogled, kao *Rocky* ili *Rambo*

pamti samo u imenu i koji je do srca pustinja s neke obale dovukla žilava starica da bi nasukala ribetinu što njezinoj obitelji rastura snove otkad je svijeta i vijeka. U tom svijetu pravu je kartu teško nacrtati, jer je teško odrediti mjerilo. Udaljenost je sve i sve je udaljenost. U svakom slučaju uvijek postoji razlog za ostanak i mirovanje, tako da svi ti gradovi više slute nego što zapravo znaju jedan za drugoga. Američki krug i hispanski krug, protestanti i katolici, to je ta neka panamerička predapokaliptička pustinja ili postapokaliptička, zavisi kako se gleda na stvari.

Zašto tvoje priče pružaju čitatelju tako malo podataka, za razliku od klasičnog pripovijedanja?

– Ne mislim da tih podataka, pogotovo u nekim pričama, ima baš *toliko* malo. Priče o kojima govoriš, one koje se uglavnom zasnivaju na dijalozima i jako šturim opisima, priče su u kojima se pustinja naselila i u stil i u jezik, ali one nisu dominantne ili ih bar ja tako ne doživljam. Ali istina je da sam neko vrijeme bio fasciniran dijalogom, upravo zbog toga jer sam sumnjao da je moguć. Svijet *Mjesta na kojem ćemo provesti noć* zamišljen je kao svijet u kojem su svi razgovori već potrošeni, u kojem je govor beskoristan alat koji se zadržava još samo iz lijenosti ili sentimenta. Uopće, to je svijet koji boluje od nedostatka uzročno-posljedičnih veza, što malo otežava komunikaciju (ili olakšava, kad se i ako se navikneš). Redukcija o kojoj govoriš s druge se strane može objasniti mojom *neupućenošću* u svijet o kojem pišem, književnim utjecajima, liječnošću... ali sve to vrijedi i za one druge, i za raspricane priče kojih u knjizi nema malo.

Tko su tvoji književni uzori, naravno uz Márqueza?

– Izgleda da je to neminovno pitanje, i da ću na njega morati početi smišljati nove odgovore ili se potruditi čitati više. Ne ki od pisaca koje bih mogao navesti kao svoje književne uzore nemaju nikakve veze s ovom knjigom, a neki drugi opet da. Spomenuo si Márqueza, ja dodajem Hemingwaya, onda ćeš ti reći Salingera, ja Čehova, ti Faulknera, ja... itd. Svaki od tih pisaca na neki je način uvučen u tekst, tekst mu se utječe ili mu okreće leđa. Likovi se često razotkrivaju kao posuđeni, u pripovjedni svijet unosi se slutnja napisanosti, sumnja da negdje jako blizu postoji neko moćno svjetlo koje bi sve to moglo osvijetliti na drugi način i zauvijek promijeniti. Zato i tolika ponavljanja, kontradikcije, isti likovi u različitim ulogama, čudna ljubav vremena i prostora... ▣

Razgovori Roman Simić, pisac

Kontinent nove proze

Istina je da mojim pričama na razini radnje, prostora, vremena zaista nedostaje referenci na Hrvatsku, ali im sigurno ne nedostaje referenci na ono što sam ja, živeći u Hrvatskoj, osjećao i bio

Rade Jarak

Roman Simić je urednik časopisa *Quorum*, piše poeziju i prozu, dobitnik je druge nagrade na Goranovom proljeću 1993/94. Nedavno je objavio prvu zbirku priča *Mjesto na kojem ćemo provesti noć*.

Kakva je geneza izmišljenog svijeta tvojih pripovjedaka i koliko one duguju tvoje iskustvenom životu, a koliko pročitanoj literaturi?

–Baš u vezi toga zgodna se stvar dogodila neki dan, kada mi je Goran Rem, nakon nekoliko prelistanih stranica i nekoliko imena pročitanih u knjizi, rekao da kad sljedeći put nešto *prevedem*, da mu obavezno pošaljem. To je, onako prijateljski sažeto i efektno, procjena omjera iskustvenog i pročitanoj u *Mjestu na kojem ćemo provesti noć*. Druga bi mogla biti ona za koju ću se sam radije odlučiti, a koja kaže da je taj omjer uvijek omjer koji omogućava ravnotežu, onaj koji lekturu ukotvljuje u iskustvu, a iskustvu daje oblik unutar nekog od *pročitanih* obrazaca. Istina je da ovim mojim pričama na razini radnje, prostora, vremena zaista nedostaje referenci na Hrvatsku, ali im sigurno ne nedostaje referenci na ono što sam ja, živeći u Hrvatskoj, osjećao i bio. To možda ne olakšava stvari čitatelju, ali ih *meni* zasigurno olakšava. Jasno mi je da je jedna od stvari na koje se u *Mjestu...* najlakše spotaknuti upravo odstupanje od onoga što na prvoj razini prepoznajemo kao našu zbilju, a jasno mi je i zašto. Ali mi se svejedno čini da se takvo čitanje, ako je tvrdo i isključivo, iz jedne druge vizure samo razotkriva kao ograničeno. To ne znači da vrući kesten "krivnje u tekstu" pokušavam prebaciti u ruke čitatelja. Znači samo da priželjkujem da se o knjizi ne priča kao o *onoj-koja-promašuje-je-odstup* od nekog samorazumljivog modela, nego kao o tekstu koji unutar korica pokušava stvoriti svijet koji će čitatelj proživjeti po njegovoj dopadljivosti, sugestivnosti, i – ako je vjernost u pitanju – vjernosti samom sebi. Ne vjerujem u samorazumljive modele, ni u životu ni u književnosti. Ne vjerujem ni u to da pisac *mora* ispunjavati neku zadaću, koliko god ona važna bila, niti da je vrijednost teksta razmjerna vjernosti njegova prikazivanja "zbilje". A kad to kažem, ne ciljам na književnoteorijske razbibrige i pitanja poput: *Reci ti meni, što je to uopće zbilja?* Suluđo bi bilo opravdavati se zbog toga što u knjizi koju sam napisao nema dovoljno *šuga* za povjesničare proteklih desetak godina u Hrvatskoj. A opet, uvijek se nekako uhvatim u opravdavanje. Zato se treba malo praviti lud. Da sam u priče ubacio nekoliko uglačanih svemirskih brodova umjesto crvenih *chevroleta*, ili priče smjestio u neko tolkinovsko Međuzemlje, sve bi, čini se, bilo prihvatljivije. Ja bih dobio svoj rezervat, a čitatelji udoban pogled kroz uske žanrovske naočale.

Hoćeš li nastaviti s pričama na sličnu temu?

–To me više ne zanima. Ova knjiga na

mi je drugi prostor, zanimalo me drugo vrijeme, druge stvari u književnosti. Nekako prirodno dogodilo se i ono za što sam bio siguran da će se dogoditi, samo

čudniji gradski izdanci, prazne gradske ljuštore koje mirišu na *europeljstvo*, naselja koja ljubomorno mantraju svoju nemuštu gradskost, poput Puertomarina koji more

Glazbena kronika

Trostruki poučak

Ako prvorazredni orkestri mogu djelovati u jednom Glasgowu ili Helsinkiju, nema nikakvog razloga da barem jedan takav orkestar ne bi postojao i u Zagrebu

Trpimir Matasović

Nakon što je prošla koncertna sezona završila u velikom stilu nekolicinom značajnih gostovanja, ova je počela na isti način. U desetodnevnom okviru izredali su se na podiju Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski *Kraljevski škotski nacionalni orkestar* (7. listopada), *Helsinska filharmonija* (12. listopada) i *Berlinski simfonijski orkestar* (17. listopada). Kako već i priliči u takvim prigodama, sva su tri orkestra sa svojim dirigentima i solistima pripremili reprezentativne programe u standardnoj formi *uvertira-koncertsimfonija*. Na taj je način ostvarena mogućnost sagledavanja kvalitete svakog od ovih ansambala iz triju različitih vizura.

Od čarolije do tragedije

Uvertira ili kakva kraća orkestralna skladba obično ima dvojak ulogu – s jedne strane, služi svojevrsnom "zagrijavanju" orkestra i publike, dok, s druge strane, može biti dobra prilika da se orkestar i dirigent od samog početka predstave u što je moguće boljem svjetlu, a publiku natjera da s pozornošću prati cjelokupni koncertni program.

U skladu sa svojom reputacijom "filmskog" orkestra (*Titanic*, *Dan nezavisnosti*, *Batman*) *Kraljevski škotski nacionalni orkestar* započeo je svoj koncert Dukasovim *Čarobnjakovim učenicima*, djelom uvijekvečenim u Disneyjevoj *Fantaziji*. Zvuk ovog orkestra uistinu posjeduje određene osobine karakteristične za filmsku glazbu – besprijeekorna tehnika i savršena usklađenost tona svih sekcija rezultiraju kompaktnim i ujednačenim zvukom, u kojem će se međutim uvijek naći dovoljno prostora za kreativne solističke istupe, gdje god to zadane partiture iziskivale. Da ne bi sve završilo na razini holivudskog kiča *à la Stokowski*, pobrinuo se dirigent Walter Weller. Ne potirući *filmski* imidž Dukasove partiture, on svoju interpreta-

ciju nadograđuje upravo ondje gdje glazba naizgled prestaje – njegove ukusno odmjerene dramske pauze dale su tako či-

tavom djelu dimenziju koja ga čini dostojnom Goetheova pjesničkog predloška.

Helsinska filharmonija na početku je svog programa išla na sigurno. Glinkina uvertira *Ruslan i Ljudmila* omiljeni je dodatak na programima virtuosnih orkestra. Njenim uvrštavanjem na sam početak koncerta dirigent Leif Segerstam odmah nam je jasno dao do znanja da pred sobom imamo vrhunski orkestar. Za razliku od gotovo impersonalno kolektiviziranog *Kraljevskog škotskog nacionalnog orkestra*, glazbovanje *Helsinske filharmonije* odlikuje se visokom razinom individualnosti svih glazbenika. Oni stoga djeluju na način komornog glazbovanja, u kojem će upravo maksimalni angažman svakog pojedinca dovesti do skladnog suzvučja raznolikih glazbeničkih osobnosti.

Pomalo pretenciozno, *Berlinski simfonijski orkestar* svoj je koncert započeo Brahmsovom *Tragičnom uvertirom*. Premda je riječ o tek četvrtom od ukupno četiriju ansambala tog tipa, Berlinski simfonijski orkestar nije loš orkestar i zacijelo bi ostavio bolji dojam da se pred njim našlo neko od uglednih dirigentskih imena s kojima ovaj orkestar redovito surađuje. Umjesto toga u Zagrebu se pojavio stanoviti Jac van Steen, dirigent čija je interpretativna kreativnost svedena na puku metronomsku razinu. Brahmsovu se glazbu može i ne mora voljeti, no jedno je sigurno – ona nije "štreberska", a pogotovo nije ili barem ne bi smjela biti dosadna. No Jacu van Steenu uspjelo je tek Brahmsovu *Tragičnu uvertiru* učiniti uistinu *tragičnom*.

Autoritet u dodacima

Atraktivnosti ovih triju listopadskih koncerata svakako su bitno pridonijela autoritativna imena solista koji su nastupili uz tri gostujuća orkestra. Najviše se možda očekivalo od nastupa ruskog basa Jevgenija Nesterenka uz *Helsinsku filharmoniju*, kako zbog Nesterenkove impozantne operne karijere tako i zbog jednako impozantnog diskografskog opusa. No, kako to često biva, velike nade često rezultiraju velikim razočaranjima. Uza svu Nesterenkovu ljepotu glasa i ekspresivnu interpretaciju *Pjesama i plesova smrti* Musorgskog ipak se sjećamo i iz boljih izvedbi, primjerice onih Marjane Lipovšek i Irine Arhipove. Nesterenku u konačnici nije pomogla ni naglašena afekta-

cija, a cjelokupnom dojmu nije pogodovala ni borba s nespretnom instrumentacijom *Kalevija Ahoa*.

Ipak, Nesterenkove nedaće nisu ništa u usporedbi s onim sa čime se morao boriti Peter Donohoe. Hodnja Bartókovim *Drugim koncertom za glasovir i orkestar* bila je uvelike ometana nesposobnošću Jaca van Steena da pohvata sve konce nimalo jednostavne partiture, a spas se donekle ukazao tek u trenutku kad su članovi *Berlinskog simfonijskog orkestra* uvidjeli da im je pametnije slijediti solista, a ne dirigenta. Da nevolja bude još i veća, rashodovani je *Steinway* u Dvorani Lisinski teško odolijevao Bartókovim gotovo neprestanim tokatnim *martellato* udarcima. Uza sve to Donohoe se ipak pokazao kao prvoklasni solist, ne dajući se smesti prozaičnim izvanjskim okolnostima. Svoju veličinu možda je najbolje dokazao u drugom stavku *Koncerta*, ističući turobnu Bartókovu meditativnost, ali i često olako zanemarenu lirsku crtu.

Za razliku od Nesterenka i Donohoea Boris Pergamenščikov imao je privilegiju izvesti Elgarov *Koncert za violončelo i orkestar* u gotovo idealnim okolnostima neometane suradnje s Walterom Wellerom i *Kraljevskim škotskim nacionalnim orkestrom*. Njegova se interpretacija, potpuno u skladu s Elgarovom partitурom, zasnivala na savršenom ovladavanju Elgarovom oksimoronskom introvertnom ekspresivnošću. Ne upadajući u zamku u koju upadaju mnogi njegovi sunarodnjaci, poput primjerice Nesterenka, Pergamenščikov nikad nije došao u opasnost da pretjeranom ekspresivnošću pređe granicu dobrog ukusa koju postavlja Elgarova tipično engleska diskretna suzdržanost.

Donohoe i Pergamenščikov ipak su najviše zasjali u svojim solističkim dodacima. Nakon tokatnog Bartóka, Donohoe je prešao na jedan izrazito lirski Brahmsov *Intermezzo*, pokazujući nam da formom smirene minijature vlada jednako dobro kao i širokom koncertnom formom, čak i na jednom već potpuno posustalom *Steinwayu*. U kontrastiranju koncerta i dodatka još je dalje otišao Pergamenščikov. Nije doduše neuobičajeno da violončelisti u svojim dodacima posegnu upravo za stavkom jedne od Bachovih *Suita za violončelo solo*. No, za razliku od primjerice Davida Geringasa, zvijezde ovogodišnjeg izdanja *Varaždinskih baroknih večeri*, Pergamenščikov Bachu ne prilazi iz perspektive romantičarske ekspresivnosti, već naprotiv pronalazi dovoljno izražajnih mogućnosti i u okvirima smirenog *non vibrato* sviranja, kao i u baroknoj ornamentaciji koja diskretno dovodi u pitanje diktat taktne crte. Bilo je uostalom i vrijeme da se u našoj sredini konačno čuje i jedno *povijesno obaviješteno viđenje* Bachova pisanja za violončelo – ako već ne u Varaždinu, a onda barem u Zagrebu.

Simfonijska trijada

Kruna orkestralnog koncerta gotovo je

u pravilu simfonija. Njome će se svaki orkestar najpotpunije predstaviti, dok će dirigent dobiti priliku za *sukreiranje* najveće orkestralne forme. Walter Weller odlučio je s *Kraljevskim škotskim nacionalnim orkestrom* predstaviti rijetko izvedenu *Petu simfoniju* Aleksandra Borodina. Slušanje ove simfonije jasno otkriva uzroke njene tek sporadične prisutnosti na koncertnim podijima – riječ je o uredno instrumentiranom djelu jednako uredne formalne okosnice, koje međutim u sebi ne krije gotovo nikakvih osobitih izazova ni za izvođače ni za slušateljstvo. Pa ipak, Weller je upravo ovom simfonijom izveo pravi *tour de force*, pokazujući da vrhunski orkestar pod ravnanjem vrhunskog dirigenta može stvoriti pravi glazbeni događaj čak i od interpretacije jednog u osnovi nezanimljivog djela.

Leif Segerstam posegnuo je pak za Sibeliusovom *Drugom simfonijom*. Ovakav izbor bio je dvostruko opravdan – *Helsinska filharmonija* je orkestar koji je prouzveo većinu Sibeliusovih orkestralnih skladbi, dok je Segerstam dirigent čiju užu specijalnost predstavljaju upravo višeslojne partiture skladatelja na razmeđu 19. i 20. stoljeća, poput primjerice Mahlera i Sibeliusa. Simultanost raznolikih glazbenih misli u Sibeliusovu simfonizmu pod Segerstamovom je palicom uobličena u sklad koji prije svega proizlazi iz već spomenutog pristupa orkestru kao skupu kvalitetnih komornih glazbenika.

Druga simfonija, ali Brahmsova, bila je na rasporedu i koncerta *Berlinskog simfonijskog orkestra*. Na ovu međutim izvedbu ne treba trošiti previše riječi. I ovdje se naime interpretacija Jaca van Steena svela manje-više na metronomsko "hodanje po jajima", od čega je u konačnici ostao tek mučak.

Kako liječiti kompleks manje vrijednosti?

Gostovanja stranih solista i ansambala za našu su sredinu višestruko poučna. Uvid u inozemnu glazbenu reproduktivnu može biti kvalitetan putokaz i uzor našim orkestrima, solistima i dirigentima. *Kraljevski škotski nacionalni orkestar i Helsinska filharmonija* primjeri su vrhunskih orkestra koji dolaze iz sredina koje inače nemamo običaj smatrati velikim glazbenim centrima. Prema tome, ako prvorazredni orkestri mogu djelovati u jednom Glasgowu ili Helsinkiju, teoretski nema nikakvog razloga da barem jedan takav orkestar ne bi postojao i u Zagrebu. S druge strane, gostovanje *Berlinskog simfonijskog orkestra* pokazuje nam i da naš kompleks manje vrijednosti pred velikim glazbenim središtima nerijetko proizlazi iz određenih mitova i iluzija koje imamo o tim središtima. Nije zlato sve što sja, pa nije stoga ni svaki berlinski orkestar *Berlinska filharmonija*. No, hoće li se Zagreb ugledati na Glasgow, Helsinki ili Berlin, još uvijek ovisi ponajprije o nama, a ne o njima. ☒

Beckett s gitarom

Milan Manojlović Mance, *Covjek iz Katange/Plavi bar*, Arkzin d.o.o., Zagreb, 2000.

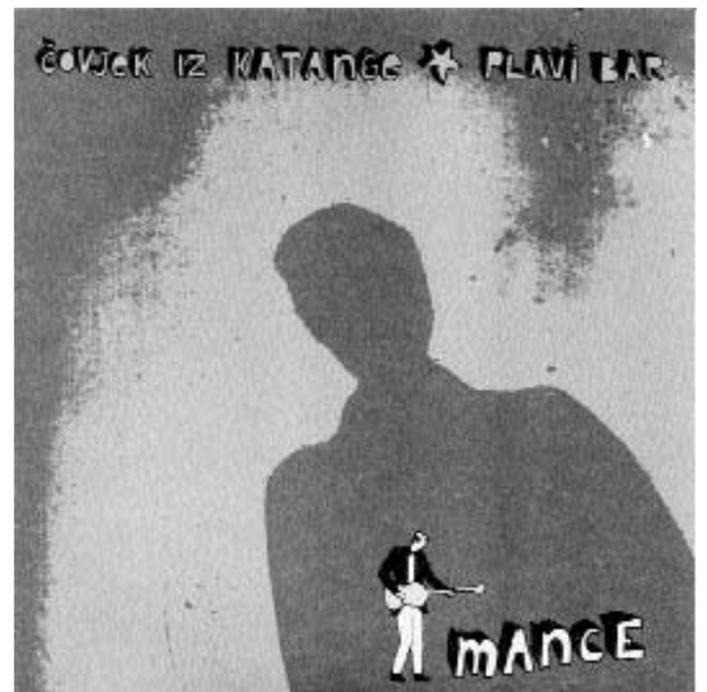
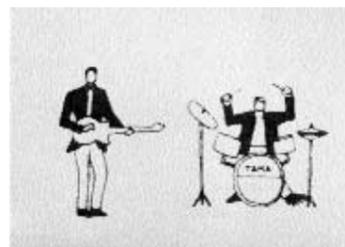
Karlo Nikolić

Album Milana Manojlovića Mancea napokon se može vidjeti i u izlozima prodavaonica nosača zvuka. Premda iza sebe ima dug kantautorski staž, dosad se njegove radove moglo nabaviti samo nakon nastupa ili posredstvom poznansta-

va od producenta Kornela Šerpera. Mance je još krajem sedamdesetih, surađujući s Rundekom i

Kugla-glumištem, počeo graditi svoj *namjerno nepromišljen* stil da bi se u devedesetim, koncertirajući uz gitaru i povremeno praćen trubom *rado viđenog gosta* Igora Pavlice, dokazao kao najosebujnija autorska osobnost *glazbe u Hrvata*. Njegove pjesme ponešto od zagrebačkih šansonijera, ponešto od crnačkih blues majstora, beogradskog novog vala, Dylana, Cohena, Cavea, Waitsa, Bowiea, no, za razliku od navedenih, Mance ne priča priče

niti *šalje poruke*. Nižući duhovitosti, *gorke životnosti* i potpune besmislice stvara svojevrsni glazbeni pandan teatru apsurdna. CD sadrži 26 dojmljivih beckettovskih skladbi te *bonus track* kultne *Javorove grane*, cvrkuća ptica i koračanja. Na snimanju su uz već spomenutog Pavlicu gostovali Ivan Marušić Klif (udaraljke) i izvjesni Ivana i Hrvoje (glas), a autor ilustracija na omotu sam je gospodin Manojlović. Slušati pozorno (i oprezno). ☒

Jazba

imamo osjećaj za tu muziku. Da smo stvoreni da sviramo nešto drugo, svirali bi nešto drugo.

mo otvarati. Ne bi imalo smisla kad bi nam muzika bila hermetična.

— **Luka:** Pokušavamo organizirati muziku stvari tako da se ona približi publici, a tu se stvaraju kompromisi.

Gdje se očituju kompromisi?

— **Jerko:** U temama, a pokušavam svirati i što više organiziranih dijelova, dakle, s manje slobodne improvizacije.

— **Luka:** Nastojimo više svirati u veza-
nom ritmu, tako da publici bude lakše slu-
šati, iako i u *free jazzu* ima harmonije koja

nije na prvi pogled vidljiva. Kao i u kaosu, tako i ovdje ima nekog reda.

Kako je to doći na stage i svirati muziku koju voliš pred jedva petnaest ljudi?

— **Luka:** Odavno smo ispucali sve frustracije, tako da sada sviramo zbog muzike, a i nije baš često da dobivamo priliku svirati, pa nam je bolje da je iskoristimo. Steve Lacey je svirao pred praznim klubom.

— **Jerko:** To je stvar reputacije profesionalnog muzičara. I taj jedan čovjek ko-

Odavno smo ispucali sve frustracije, tako da sada sviramo zbog muzike

ji dođe zaslužuje da se svira za njega. Iako u zadnje vrijeme ima više ljudi na našim koncertima nego prije.

Kako vidite jazz u u hrvatskoj?

— **Luka:** Ne znam za druge gradove,

ali u Zagrebu su pomaknuti kriteriji. Nije u redu da se npr. Boilersi smatraju eksperimentalnim bendom ili Cubismo nekom vrstom latinskog jazz-benda. Ipak, mislim da nije stvar u muzici, već u organizaciji.

— **Jerko:** Situacija je sada ipak bolja. No, teško je uhvatiti publiku za rep. Na primjer na festivalu u Splitu pojavilo se puno ljudi, a onda u Zagrebu jako malo.

Spomenuli ste organizaciju i festivale u hrvatskoj. Što je s klubovima?

— **Luka:** B.P. je jedini pravi jazzklub, no ni on nema *jam session*, gdje bi glazbenici mogli doći i uz jednu stalnu ritamsku sekciju mogli svirati. Zapravo, to je jedna od stvari koje nedostaju, tradicija *jam sessiona*.

— **Jerko:** U Evropi nisu toliko naglašeni klubovi koliko festivali. Uobičajeno s tim festivalima ide neki popratni program, tako da se privuče što veći broj publike i da se svi dobro zabave.

Kakva je situacija s jazzom danas?

— **Jerko:** Danas više sviraju bijelci nego crnci. Bolje rečeno, Evropljani i Amerikanci.

No je li dobro raditi rasne razlike u jazzu i uopće u muzici?

— **Jerko:** To se nameće samim socijalnim, kulturnim i povijesnim okvirima.

— **Luka:** To je više stvar razmišljanja negoli boje kože. Crnci o muzici razmišljaju na emotivan način, a bijelci racionalno, kako će što odsvirati.

Za jazz se kaže da nije isplativa profesija. Jedan gitarist je rekao da se u jazzu može zaraditi milijun dolara ako prvo zaradite dva.

— **Luka:** Na jazzu se ne može zaraditi. *Kako vi preživljavate, s obzirom da ste profesionalni muzičari?*

— **Jerko:** Radim u školi. Bubnjar je u Big Bandu, a basist je u Exportdrvu. Valjda zato i svira kontrabas.

— **Luka:** Ja tražim posao i dajem instrukcije. ☒

Autor fotografije: Istvan Szomi

Kako je izgledao vaš prvi koncert?

— **Luka:** Kao da smo nekome bacili teške note u glavu.

Kakava je perspektiva free-jazza?

— **Luka:** Perspektiva je odlična jer nema nikoga osim nas.

— **Jerko:** Ima ljudi koji žele svirati *free*. No, druga je stvar kako će publika reagirati. To je kod nas nešto novo, publika nije još s tim upoznata.

Kako publika reagira na vašu muziku?

— **Luka:** Oni koji dolaze dobro reaguju. To je uglavnom mlada publika, većinom studenti.

Što je publici teško u free-jazzu?

— **Jerko:** Jezik. Tako da se i mi mora-

između ostalog, pjesme *Try* i *Kozmic Blues*. Kao prvo, *Pearl* joj nije drugi, nego četvrti album i

autora i izvođača ima začuđujuće puno za takvo izdanje. Jasno se osjeća koji su mu žanrovi omiljeni, kao i koji bendovi i desetljeća (osamdesete i devedesete – o tome je najviše pisao, vjerojatno jer ima najviše podataka). Tome se kao njegovu osobnom izboru i ukusu ne smije prigovarati, no smatram da je zbog toga izostavio mnogo bendova i autora koji su se trebali naći u izdanju o *esencijalnim albumima*, kako kaže nadnaslov *Vodiča*.

Očito je da autor favorizira *country*, *folk* i tzv. *indie* muziku, jednom riječju bjelačku muziku (što je već stari problem na ovim prostorima). Crnačka muzika se po starom običaju najčešće ignorira, a kad se to ne može, pišu se kratke, šturo natuknice. Kako inače objasniti činjenicu da je, na primjer, napisao dvije i pol stranice o Emmylou Harris i po stranicu i pol o *Merleu Haggardu*, *Cowboy Junkies* i *Tindersticks*, a recimo o Lee "Scratch" Perryju ispiše tek osamnaest redaka, o *Metersima* pet, a o Robertu Johnsonu šesnaest. Također je teško naći objašnjenje za gotovo potpuno ignoriranje *rapa* i *hip hopa*, možda i najrelevantnijih muzičkih žanrova devedesetih. Spominje jedino *Public Enemy*, a među onima od kojih je barem još nekoga trebalo spomenuti spadali bi, recimo, *Eric B. And Rakim*, *Jungle Brothers*, *A Tribe Called Quest*, *Run DMC*, *De La Soul*, *EMPD*, *Boogie Down Production*.

Poseban je problem nespominjanje onih koji su direktno utjecali na autore i izvođače koji *jesu* zastupljeni u knjizi, pa tako Gall piše o *Guns'n' Roses* i *Metallici*, a

izostavlja *Taste*, *Grand Funk*, Roryja Gallaghera i *Humble Pie*. Potpuno je jasno da ni u kakvom vidu ne bi bilo mjesta za sve izvođače i za nabranjanje svih onih koji su utjecali na važnije predstavnike pojedinih glazbenih žanrova, no radi bolje slike u

nastavku prilažem popis nekih od zastupljenih imena čiji pret-hodnici i uzori nisu uvršteni u *Vodič*, a mislim da im je tamo mjesto.

Siniša Bogunović, London

Enciklopedija s propustima

Pismo iz Londona

Uz Enciklopedijski CD-vodič Zlatka Galla, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.

CD-vodiču Zlatka Galla već je pisano i u *Zarezu* i drugdje, no u Londonu, gdje živim, do knjige i recenzija došao sam nešto kasnije. Čini mi se, međutim, da ima nekoliko razloga da se o knjizi ponovno piše. Dok se u recenziji objavljenju u posljednjem predljetnom broju *Zareza* Branko Kostelnik ispravno više bavio formom, strukturom i naslovom ove *enciklopedije*, smatram da treba upozoriti i na niz detalja i faktografskih propusta oko *CD-vodiča*. Čini se naime da na velikom broju mjesta Gallovi podaci ne odgovaraju činjenicama.

Na početku, primjerice, u natuknici o grupi *ABC* spominje Trevora Horna kao producenta, ali pogrešno navodi ime njegove grupe: umjesto *Buggles*, napisao je da mu se grupa zvala *Budgie*. To nije tiskarska greška zato što je u sedamdesetima postojala grupa tog imena, svirali su *hard rock*, a vođa im je bio basist i pjevač Burk Shelly. Za Janis Joplin napisao je da je drugi album *Pearl* snimila s *Kozmic Blues Bandom* i da su se na toj ploči našle,

nije ga snimila s ovom grupom, nego s grupom *Full Tilt Boogie Band*, a kao drugo, spomenute pjesme uopće se nisu našle na tom albumu, već na *I got dem ol' kozmic blues mama*. U naslovu natuknice o Ianu Duryju također je napisao da se njegova grupa zvala *Ian Dury and the Bollocks* (umjesto *Blockheads*) kao i da se gitarist grupe *Roxy Music* zove Ray Manzanaera, a ne kao što mi svi mislimo Phil. Očito ga je pobrkao s Rayom Manzarekom iz *Doorsa*. Za J. J. Calea kaže da je snimio dvanaest albuma od 1972. do 1976. godine, što ne stoji, a njegov album iz 1990. umjesto *Travel-log* naziva *Flight log*. Možda ovo nekome izgleda kao cjepidlačenje, ali ako se piše "enciklopedija" onda barem činjenice trebaju biti točne, a propusta (ovdje nisu navedeni svi) je previše da bi moglo biti riječ o tiskarskim greškama.

Smatram da vrijednost *Vodiča* umanjuje i stalno korištenje šablona u pisanju, od kojih je autoru najdraža *emocijama natopljeni*. Za Petera Greena je rekao da su mu *fluidna bluesom označena sola* – što to znači? Pa čovjek je *blues* gitarist. Također, koliko god Gall upozoravao da je njegov izbor nužno subjektivan, propusta u spominjanju važnijih

CD-Vodič spominje:	CD-Vodič ne spominje:
Chemical Brothers	D. A. F., Heaven 17
The ORB	Tangerine Dream
Cabaret Voltaire	This Heat, Eyeless In Gaza
John Mayall	Alexis Korner, Graham Bond
Mano Negra	Salif Keita
King Sunny Ade	Fela Anikulapo Kuti
Madness	The Beat
Johnny Winter	Edgar Winter
Cliff Richard	Hollies, Tremeloes, Pretty Things
Indigo Girls	The Slits, Funny, Cookie Crew
Janet Jackson	Betty Davis
Amon Dull 2	Neu, Guru-Guru, Birth Control
Erykah Badu	D'angelo
The Beastly Boys	3rd Bass
Robert Cray	Sonny Boy Williamson, Son House
Earth,Wind And Fire	War
Lenny Kravitz	Wilco Johnson
Jamiroquai	Bobby Womack, Bobby Byrd
Offspring	Undertones
Clannad	Incredible String Band
Joan Armatrading	Tracy Chapman
UB40	Linton Kwesi Johnson, Burning Spear
Carter USM	Cockney Rebel
Hall and Oates	Staple Singers
Frankie Goes To Hollywood	Slade
Donovan	Cat Stevens, Lloyd Cole
Stereolab	Residents, Magma, Henry Cow
Weather Report	Mahavishnu Orchestra, Return To Forever
Billy Joel	James Chance, James "Blood" Ulmer

Informativnost i umjetnost

Peti međunarodni festival novog filma, Split, 23 - 30. rujna, 2000.

Juraj Kukoč

Međunarodni festival novog filma u Splitu dobio je, nakon mnogo godina nepravednog medijskog ignoriranja, publicitet koji zaslužuje. Ali, samo količinski. U medijima se, naime, digla prilična halabuka zbog organizacijskog nereda u kojem se festival odvijao. Ne negirajući opravdanost mnogih od pritužbi, ipak treba istaknuti nekoliko važnih činjenica. Iako je festival ove godine, za razliku od prijašnjih, dobio veću količinu novaca od Grada, ukupna financijska potpora i dalje je mizerna (oko sto tisuća maraka), a o podršci lokalne sredine dovoljno govori činjenica da organizatori za otvaranje nisu uspjeli dobiti kino Central. Prigovaralo se zbog kasnog određivanja satnice, ali u uvjetima u kojima organizatori ne znaju kad će i hoće li stići film koji se dva dana prije željene projekcije prikazuje na festivalu npr. u Turkmenistanu, te su pritužbe ako ne neopravdane, onda nepotrebne. Treće i najvažnije, neizmerno je nepravedno tako oštro kritizirati festival koji uz Animafest jedini u Hrvatskoj ima važno mjesto na svjetskoj festivalskoj karti, a nastaje u tako očajnim uvjetima.

Mnogi će reći da se nakon pet godina postojanja ovakve organizacijske greške više ne mogu tolerirati te da se kritikama samo želi pomoći festivalu. Međutim, mnogi su ljudi festival pratili samo preko novina, a u njima se više pisalo o organizaciji nego o filmovima. Pozitivna kritika trebala bi uzeti u obzir i količinu vrhunskog programa koji je festival ove godine ponudio i ne nasjedati dojmu da je festivalu ove godine puno lakše samo zbog toga što ima podršku vlasti, jer od veće načelne podrške se ne živi.

Prevelika ambicioznost

Ove je godine pripremljen odveć ambiciozan program i to je najbitniji razlog zbog kojeg je organizacija bila slabija nego prijašnjih godina. Sljedeće će godine glavni zadatak festivala biti prilagoditi se skromnijim mogućnostima. Mnogo stvari krenulo je krivo upravo zbog nemogućnosti kontroliranja (i oglašavanja) tolikih zbivanja, a gledatelj zbog preklapanja termina teoretski nije mogao vidjeti više od trećine programa koji se dnevno počeo prikazivao tek oko 17 sati. Osnovno pravilo trebalo bi biti da se bar termini video i filmske konkurencije ne preklapaju, što nije bio slučaj. Dok sam trčao od jedne do druge projekcije pokušavajući uhvatiti što više filmova, palo mi je na pamet da bi agent Ethan Hunt, koji rješava svoje nemoguće misije bez problema, u Splitu naišao na nerješive probleme. Zbog nemogućnosti da budem na dva

mjesta u isto vrijeme, skoro oko polovice filmova iz konkurencije, uključujući i većinu nagrade-

Nešto slično izveo je s erotskim predznakom Stuart Pound u videofilmu *9 1/2 tjedana u 8 minu-*

nih, nisam odgledao.

Ocjena velikog broja kritičara, gostiju i članova žirija jest da je glavni festivalski program, pogotovo videokonkurencija, pomalo razočarao. Autori su u nedostatku ideja vrlo često posezali za starim oprobanim formulama eksperimentalnog filma. Uspješan je primjer film poznatog finskog umjetnika Petrija Huurainaina *Beyond the Skin*, u kojem autor stvara jezovitu atmosferu trinaest minuta obasjavajući u mraku svjetlićkom dijelove svojeg tijela koje se u mutnoj silueti ističe na pozadini. Uzdižući tjelesnost kao važan vid postojanja autor ne stvara možda ništa novo, ali poentu postiže vrlo efektno. Andrej Zdravič, koji je pobijedio prethodne godine radom *V steklu reke*, oduševio je filmom *Otkucaj srca*, novim radom koji i nije baš novi. Godine filmskog djelovanja koje je posvetio proučavanju ritma prirode Zdravič je spojio u jedan film u kojem je, koristeći snimke iz svojih ranijih radova, usporedio otkucaje srca s ritmom pokreta u prirodi i krvni sustav s eko sistemom okoline. Pobjednik videokonkurencije švedski *Gemini* Andreasa Gedina prikazuje dva blizanca (zapravo ista osoba na dvije polovice ekrana) koji čitaju tekst o zajedničkom životu, tako da svaki izgovara polovicu svake riječi u rečenici.

Dokumentarna igra i deformiranje slike

Filmski su radovi vizualno bili puno privlačniji od videokonkurencije, iako su i oni, nažalost, uglavnom prikazivani na videu. Za razliku od videoradova filmovi su većinom imali narativni siže, što govori u prilog tvrdnji da su primjeri brisanja granice između filmske i videoprodukcije zasad sporadični i da još uvijek postoji tehnološki i stilski jaz između ova dva medija. Jedno od najzapaženijih ostvarenja bio je dugometražni film *Killer. Berlin.doc* Tine Ellerkamp i Jörga Heitmanna. Riječ je o mješavini dokumentarnog i fikcionalnog kroz stvarno odigranu i dokumentiranu igru u kojoj deset ljudi dobije zadatak pratiti jedni druge i smisliti savršeno ubojstvo. Sasvim je drugačiji film *Black XXX-mas* Belgijanca Pietera van Heesa, koji kroz stilizirani groteskni siže daje crnohumornu sliku gore budućnosti koja je već počela. Film je vrlo duhovita odlika se kompaktnom cjelinom.

Grand Prix dodijeljen je dvama radovima. Austrijski *Izvana (Outer Space)* Petera Tscherkaskyja doista ga je zaslužio. Kadrovi iz nekog holivudskog filma s Barbarom Hershey deformirani su udvostručivanjem i trešnjom slike, poigravanjem s filmskom vrpcom, manipuliranjem teksturom slike, jezovitim zvukovima, čudnom montažom da bi se dobila mračna, klaustrofobična atmosfera. I na alternativan se neholivudski način može uspješno prikazati horor-putovanje u mračne predjele uma.

Drugi je dobitnik *Zona Bena van Lieshouta*, dokumentarac o ponižavajućem životu prostitutki. Od nenarativnih radova spomenimo vrlo dobar film *Podnevna sjena* Nicka Collinsa koji duhovito uspoređuje sjene koje daju goli kamenjar i gusta šuma, vizualno ističući kontrast ova dva prirodna okruženja.

Dugometražni film ove je godine bio bitno zastupljeniji nego prošlih, a osobito se ističu dva mađarska rada. Prvi je novi film

Loše je to što se izbornici nisu smilovali ugurati u konkurenciju koji hrvatski film, dok je sramotan izostanak makar bilo kakve odvojene projekcije naše novije produkcije

Bele Tarra *Werkmeisterove harmonije*. Za razliku od *Sotonskog tanga*, ovaj film traje samo dva i pol sata ali Tarr ostaje vjeran svom znanom stilskom postupku dosljedne upotrebe dugih kadrova. Tarr je najavio da će ga prikazati i u Zagrebu, naravno, bude li udovoljeno njegovim perfekcionističkim kriterijima. Drugi je sjajan film *Simon čudotvorac* redateljice Ildiko Enyedi, a s Tarrovim ga povezuje perfekcionizam. Radnja se odigrava u suvremenoj Francuskoj, a glavna narativna linija sadrži niz fantastičnih elemenata i govori o vidovnjaku Simonu i njegovu čarobnjačkom konkurentu koji ga stalno nagovara da se s njim natječe u disciplinama koje bi posramile i Davida Copperfielda. Drugi narativni rukavac sentimentalne je naravi i govori o Simonovim ljubavnim pokušajima da pridobije djevojku koju uopće ne razumije jer ne zna francuski. Konflikt Simonova natprirodnog dara i težnje za običnim životom predočen je spajanjem stiliziranog nadrealnoga ugođaja sa stilskom jednostavnošću mirnih kadrova u sporij izmjeni.

Obavijesna vrijednost

Jedna od profilirajućih značajki festivala bila je težnja *informativnosti*. Ne insistirajući na strogo estetskim kriterijima, izbornici programa često su odabirali ona ostvarenja koja najbolje prikazuju aktualni ili povijesni trenutak društvenog i kulturnog života raznih podneblja, od nama bliskih do prilično udaljenih sredina. Od filmova vrlo niske estetske, ali dragocjene informativne vrijednosti tu su dvije retrospektive, *Umjetnost današnjice je otpor*, posvećena amaterskim radovima koji prikazuju otpor aus-

trijskog naroda protiv desničarske vlasti na čelu s Haiderom te retrospektiva dokumentaraca o eskimskoj kulturi. Toj se grupi niskom kvalitetom približava ambiciozni hrvatsko-nizozemski dokumentarac Svebora Krantz (odvjetnik iz filma *Mondo Bobo*) *Zanimanje: izbjeglica*, koji anemično i površno prikazuje sudbine izbjeglica iz raznih krajeva svijeta, od Tibeta do Hrvatske. Kombinaciju prljavog i zaostalog mongolskog života i bogatstva tradicije prikazuje razvikani, a potpuno kaotičan *State of Dogs* belgijsko-mongolskog redateljskog dvojca Brosens-Turmunkh. U "naše" krajeve stižemo Žilnikovim *Kud plovi ovaj brod*, koji želi šarmirati potpunom pripovjedačkom anarhijom u kojoj se izmjenjuju likovi raznih nacionalnosti i predjeli od Italije do Crne Gore u cilju prikaza raznih balkanskih i inih mentaliteta. Informirali smo se još, na bolje ili gore načine, o Karadžiću, pohodu po Nigeru, ratu u Čečeniji, životu u finskoj provinciji, Gadafijevoj ideji o navodnjavanju pustinja, njemačkim skitnicama, građanskom ratu u Gruziji, židovskom progonu, butanskoj svakodnevnici... Ciklus *Image* bio je posvećen filmovima o umjetnicima. Uz dokumentarce o iranskom filmu, Ejzenštajnu, Hitchcocku i Selznicku najviše pažnje dobio je dokumentarac Chrisa Markera o Tarkovskom *Jedan dan u životu Andreja Arsenjeviča*.

Neizmerno vrijedna bila je retrospekcija filmova braće Whitney, prvaka apstraktnog filma i prethodnika upotrebe kompjutorske grafike u umjetnosti. Braća (od kojih je filmski aktivniji bio John) su već krajem 50-ih radila apstraktnu kompjutorsku grafiku koju su zamislili kao vizualni ekvivalent glazbenom dijelu, a preferirali su klasičku, jazz i istočnjačku glazbu. Dragocjeno

Neizmerno je nepravedno tako oštro kritizirati festival koji uz Animafest jedini u Hrvatskoj ima važno mjesto na svjetskoj festivalskoj karti, a nastaje u tako očajnim uvjetima.

je u njihovim filmovima to što pokreti njihovih linija i točkica ne slijede na doslovan način glazbeni ritam, već posjeduju i svoj autonomni život. Gledatelj je uvučen i u misaoni proces kojim pokušava shvatiti logiku povezivanja i razdvajanja linija, točkica i geometrijskih tijela.

Izostanak hrvatskog

Festivalskoj direkciji treba čestitati što je sačuvala segment *Novih medija* iako je on zahtijevao najveći dio proračuna. Ovakav program instalacija, CD-ROM-ova, internetskih-projekta-

ta i performansa zaista je dragocjen i jedinstven u ovom dijelu Europe. Nagradu o ovoj kategoriji pokupio je hrvatski internetski-projekt, koji, uz neodržan Grimanijev performans, retrospektivu Toma Gotovca (inače dobitnika nagrade za životno djelo) i Krantzov dokumentarac, upotpunjuje mršavu hrvatsku ponudu. Loše je to što se izbornici nisu smilovali u konkurenciju ugurati koji hrvatski film, dok je sramotan izostanak makar bilo kakve odvojene projekcije naše novije produkcije. Ovakav festival bez lokalne prepoznatljivosti mogao se održavati i u Tadžikistanu.

Nagrađeni internetski projekt *Zatvorena zbilja-embrio* djelo je grupe autora (Andreja Kulunčić, T. Lane, G. Radak, M. Puzar, I. Martinović) i dio opsežnijeg projekta o biogenetici koji uključuje istraživanja, predavanja, izložbe. Korisniku je omogućeno da na Internetu, skupa s drugim korisnikom, stvori bebu birajući joj svojstva. Ideja manipuliranja izgledom i osobinama buduće čovjeka vrlo je zanimljiva, ali tek je u početnoj fazi razade, jer svoju bebu za sada nećete moći vidjeti ni gledati kako raste. Zbog spomenutih nedostataka možemo zaključiti da je žiri pomalo i pretjerao u lokalnom favoriziranju jer je većina ostalih radova bila puno bogatija. Poznati spisatelj John Rechy zamislio je svoj rad *Searching the World of John Rechy* kao putovanje po glavnim punktovima svoje autobiografije, od djetinjstva do spisateljske karijere. Najdramatičnije je Rechy prikazao sukob između svog kršćanskog odgoja i homoseksualne opredijeljenosti u prizoru crkve u kojoj se ikone križnog puta pretvaraju u prikaze sado-mazo igrice. Debra Petrovich otkriva nam na početku rada *Uncle Bill* okolinu malograđanske provincije i obiteljskog života, a ulaskom u kuću i kopanjem po njenim ormarima i sobama polako doznajemo sve mračne tajne "sretne" obitelji, od seksualnog napastvovanja do fizičkog kažnjavanja. Od instalacija treba istaknuti spektakularni rad Nizozemca Cälina Dana *Happy Doodday!* koji koristi sprave za fitness kao *joysticke* za upravljanje ratnom igrom na dva ogromna ekrana, a koristeći teške sprave igrač se i fizički umori dok pokušava uništiti neprijatelja. Od najavljena tri performansa izveden je samo jedan, sjajni francuski *Metamkine* J. Noetingera, C. Augera i X. Querela. U potpunom mraku po platnu blješte kaotične slike zastrašujućeg hipnotizirajućeg dojma uz povremenu pojavu ljudskog oblika, a sve je praćeno neobičnom glazbom, stvorenom na licu mjesta.

Razmišljajući o značenju i budućnosti festivala treba ozbiljno uzeti u obzir zaključak organizatora jednog poljskog festivala Piotra Krajewskog, izrečen na okruglom stolu *Pristup europskoj filmskoj baštini: pristup naslijeđu i festivalske inicijative za očuvanje filmskog i videostvaralaštva*. Po njemu, festivali danas zamjenjuju ulogu art-centara i umjetničkih zbirki, koji u mnogo sredina ni ne postoje, pa njihova svrha nije samo prezentacija, već i cirkulacija i arhiviranje filmova. Cilj je festivala i upoznavanje autora i razmjenjivanje filmova i ideja. ■

smo lovili ovaj zapadni.
Jeste li ga ulovili?
 – Da, super je bilo. Svi su super reagirali na film.

mislim da je cijeli film lagan, a u Puli su mi neki stranci rekli da su cijeli taj dućan shvatili kao metaforu Hrvatske. Do sada su ljudi nametali kritike društva, a meni se to nikako ne sviđa.

vatskoj?

– Hm, ne znam. Ne znam što da ti kažem. Po tom pitanju, na žalost, nema pravila i mogu ja sad pričati da će svi jednog dana raditi nešto, da će svi raditi filmove, ali to je malo utopistički. Pitanje je borbe, koliko se tko bori da napravi film. Najgluplje je čekati i sjediti, čekati da ti ga država da.

Film je rađen u produkciji Hrvatske televizije. Koliki je bio budžet i koliko je dugo sniman?

– Kada ovdje kažem ljudima koji su došli izvana koliki je bio budžet, malo me čudno gledaju. Iznosi 250.000 američkih dolara zajedno sa ovom majicom na meni. To je malen budžet, ali kod nas televizijska produkcija očito ne može imati velike novce. Mi

lo i dosta šala i zabuna. Prvi je naslov uvijek najbolji naslov.

Kada ga možemo očekivati u kinima?

– Baš prolazimo kroz tešku fazu. Jedan dio prikazivača nema termina, jedan dio nije zainteresiran za domaći film. To je katastrofalna borba. Užasna je konkurencija jer sada dolaze Clint Eastwood i takvi filmovi. Naišli samo na malo bezobrazan stav, morat ćemo nekim zakonom reagirati i zaštititi film... Mislim, zašto hrvatski film ne bi bio gledaniji od nekog američkog? Kako sada stvari stoje, neće se prikazivati prije dvanaestog mjeseca. Foršpan je skoro gotov i radimo promotivne materijale.

Neki će se glumci iz Blagajnice pojaviti u novom projektu.

– Neki da, ali će biti dosta novih glumaca. Simpatično mi je otkrivati neka nova imena. Ima samo jedno pravilo: kome paše koja uloga. Ja sam uvijek smatrao da i najgori glumac može funkcionirati ako dobro radiš s njim. Mislim, postoje i nemogući ljudi, ali i ljude koji su se najviše iskompromitirali može se iskoristiti za neke stvari.

O čemu će biti riječ u novom filmu?

– Bit će dosta škrta. Riječ je o filmu ceste. To uvijek naglašavam zato što je jako smiješno raditi film ceste u zemlji gdje od točke a do točke b stigneš za pet sati. To znači nije Texas, Colorado, gdje ti putuješ danima, ali u tome je kvaka cijeloga filma. Riječ je o jednom emotivnom akcijskom filmu ceste. Sada završavam scenarij, a film se spremam raditi u proljeće. ☒

Dalibor Matanić, redatelj

Sadržaj vidljiv iz naslova

Smiješno je raditi film ceste u zemlji gdje od točke a do točke b stigneš za pet sati

Ana Wild

Vaš film Blagajnica hoće ići na more hrvatsku je premijeru imao na Filmskom festivalu u Puli, a međunarodnu na onom u Sarajevu. Je li ponuđen i nekim drugim festivalima?

– Da, bili smo na festivalu *Film by the Sea* u Nizozemskoj, a sada čekamo seriju jakih festivala tipa Mannheim, Rotterdam. Berlin je teško dobiti, ali pokušat ćemo. Prihvatili bismo ga u bilo kojoj opciji. Užasna je konkurencija u smislu kvantitete. Također planiramo ići u Kijev, a sada su ga već zvali svugdje, u Skopje, Bugarsku... Riješili smo ovaj istočni blok festivala, u Nizozemskoj

Prije projekcije u Sarajevu, film je bio predstavljen kao melodrama s primjesama komičnosti, a prepoznaje se i ozbiljna kritika društva te poruka o socijalnoj nepravdi kao svakodnevnici. Kako su reagirali gledatelji?

– Nekim ljudima iz Njemačke najviše se sviđalo što je svaki kadar žestoka kritika, ali u različitim metaforama i simbolima. Mislim da je bio plan da se suprotnijom varijantom izloži cijeli niz malih ironičnih detalja, e sad koliko je tko otkrio u filmu... Ja

Izgleda da se nitko u Hrvatskoj ne dotiče ozbiljno pitanja politike i bivšega režima. Mislite li da bi se to uskoro moglo promijeniti?

– Mislim da se uopće ne treba dotaknuti pitanja politike i bivšega režima, mislim da to treba shvatiti kao razdoblje neke dep-

I najgori glumac može funkcionirati ako dobro radiš s njim

resije, da se treba ubaciti u normalno filmsko razmišljanje. Mislim da se svaka tema može napraviti filmski, može se napraviti i Domovinski rat, i Sabor i sprovod bivšega predsjednika, ali mislim sa se uopće ne treba zadržavati na takvim glupostima. Govorim naročito o glupostima koje su se događale između 1995. i nulte godine. Mislim da se treba okrenuti totalno drugim stvarima, stvarima koje bi zanimale ljude vani.

Na primjer?

– Vidjet ćete u idućem filmu.

Kakve se mogućnosti pružaju mladoj generaciji redatelja u Hr-

smo probali napraviti film koji izgleda kao film za trećinu budžeta pravog filma, ali smo zato trebali napraviti stamperu od 25 radnih dana, 30 pozicija kamere, a svatko tko radi film znat će o čemu se radi.

Tko je smislio naslov i je li bilo drugih prijedloga?

– Od prvog se dana tako zvao. Uvijek se šalim kako je naslov filma takav radi toga da bih kada me pitaju o sadržaju mogao reći da se on vidi iz naslova; tako da ne moram puno pričati o tome. To je bio prvi i jedini radni naslov, koji sam vukao od početka. Ljudi su se često čudili, čak je bi-

Dalibor Matanić apsolvent je filmske režije na ADU. Radio je na dokumentarnim filmovima *Metropola* (nagrada FRKA), *Bag*, *Sretno i kad naša glazba zagrmí*, te na pilot epizodi sapunice *Novakovi*. Također je napravio špicu Motovunskog festivala i ovogodišnjeg Pulsog. Trenutačno na festivalima predstavlja novi kratki film *Tišina* te dugometražni *Blagajnica hoće ići na more*. ☒

izložba

Greenawayeva Ljubljanska karta za raj

Izložba Petera Greenaway na Ljubljanskom gradu

Mojca Rapo

Prošlog je mjeseca u Ljubljani gostovao Peter Greenaway. Promocijom knjige *Peter Greenaway's book*, koja donosi tekstove znanih slovenskih autorica i autora Renate Salecl, Majde Širca, Ljiljane Stepančić, Jure Mikuža, Stojana Pelka i A. B. Kovacs, započeo je tjedan najrazličitijih događanja povezanih s ovim znamenitim autorom. Bila je to prigoda za filmske retrospektive slovenske kinoteke, sinkronizirane kinematografske predstave, izložbe i razgovore. Sve je to bio svojevrsan uvod u središnji i završni događaj koji se zbio 30. rujna, kada je na Ljubljanskom gradu publika, većim djelom pod kišobranima, imala priliku vidjeti projekt *A Map to Paradise from Ljubljana / Karta za raj iz Ljubljane*, koji je dio međunarodnog projekta *Serendipity 1-5*. Nakon uvodnih riječi ministra za kulturu Rudija Šeliga, Ljubljanske gradonačelnice Viktorije Potočnik i britanskog veleposla-

nika u Sloveniji, publici se, iz nje same, obratio i Peter Greenaway.

Taj znameniti i kontroverzni filmaš, slikar, kustos intrigantnih

su ga poduprli Gradska općina Ljubljana, Ministarstvo za kulturu Republike Slovenije te Britansko veleposlanstvo. Projekt pre-

muzejskih izložbi, autor arhitektonskih instalacija (u Ženevi, Veneciji, Bologni i dr.) i režiser opernih predstava rođen je u Newportu 1942. godine. Studirao je slikarstvo na Walthamshow College of Art, nakon čega se bavio montažerstvom i dokumentarcima. Njegovi kratkometražni filmovi pod utjecajem su strukturalističke lingvistike i filozofije. Osamdesetih godina, filmovima temeljenim na formalnim igrama, numerologiji, katalogiziranju i strukturalizmu, postaje jednim od najekstravaganantnijih suvremenih filmaša. Njegov bogat filmski opus (npr. *ZOO*, *Okna*, *Kuhar*, *lopov*, *njegova žena i njezin ljubavnik*), uz prepoznatljivu glazbu Michaela Nymana, odlikuje jasno izražena konstrukcija i izvanredna kompozicija filmske slike. Filmovi su mu povezani i s poviješću slikarstva, a slikarstvo mu je, kako sam kaže, najpoticajniji način kulturnog izražavanja.

Međunarodni projekt *Serendipity 1-5* ostvaren je uz pomoć niza slovenskih kulturnih i znanstvenih institucija, od Zavoda za umjetničku produkciju, posredovanje i izdavaštvo do Regionalnog centra za zaštitu prirodne i kulturne baštine, a financijski

dstavlja svjetske autore kojima je zajedničko upisivanje senzibiliteta u lokalne osobitosti grada. Za Greenawayem će slijediti četiri umjetnika iz Japana, Europe, Amerike i Australije, a njihovi se radovi protežu od arhitekture kao najšireg područja, preko opere, baleta i kazališta do režije, a zadiru u samu gradsku jezgru, naglašavajući tako značaj i položaj nekog grada u svijetu. Svrha i primarni cilj ovog projekta miješanje je svijeta u kom živimo, ondje gdje živimo, a sredstvo za njegovo doseganje je misao suvremenih umjetnika.

Pozdravni darovi i znakovi smrti

Peter Greenaway zato svoj projekt započinje vlastitom mapom za raj, apliciranom na konkretan prostor grada Ljubljane.

Svaki je posjetitelj likovnog događaja na Ljubljanskom gradu mogao dobiti i paket u kome je između ostalog mogao otvoriti, pronaći ili pročitati, odgonetnuti vrlo zanimljive misli, predmete i stvari. Ambivalentnost gradskog izvanjskog i unutarnjeg podrumskog, kazamatskog prostora u jednom trenutku ovog likovnog događaja zanimljivo je presječna izlaskom na otvoren prostor

Ljubljanskog grada te ponovnim vraćanjem iz stvarnog prostora u prostor izložbe. Nekad je taj prostor bio zatvor u kom su spavali bjegunci, od četrnaestog do dvadesetog stoljeća tamo su zatvorenike bacali u okove, a zidovi ovih podruma bili su prepuni zaidanih prozora, lažnih vrata, kanala i enigmi. Ljubljanska je karta sastavljena od dvanaest dijelova, možda križnih postaja, povezanih s talismanima, perima, krpama, vrpčama, ostacima odjeće, užetima, kolutima i krugovima, koji mogu biti shvaćeni ludički, ali i kao simbolička svjedočanstva. Pomoću talismana i atributa prostor je razdijeljen na tri dijela, u prvom su znakovi smrti, u drugom rastanka i odlaska, a u trećem pozdravni darovi povezani s rajem. Od znakova smrti možemo izdvojiti vosak, koji je bio znak autoriteta, pravednosti, a istovremeno i znak pečačenja Usuda, ili vezice za cipele, zaplijenjene zatvorenicima, za koje su tamničari mislili da bi mogli prevartiti pravičnost svoje smrti. Pisma, kao znakovi rastanka, uglavnom su bila ljubavna te su možda bila posljednja korespondencija duše na njezinu ili njegovu putu. Od pozdravnih darova spomenimo zlatne kolute i perã. Zlatni su koluti talismani mornara, a simbolika im potječe od plaćanja vozarine preko rijeke Stiks. Sto laubudih pera na zadnjem uskom panelu moglo bi biti ponuđeno anđelima kao zamjena za krila.

Prema Greenawayu svi smo sada kartografi, svi sastavljamo karte za raj, a za taj bi nam potхват mogle, između ostaloga, trebati obične olovke, bijela kređa, crne vezice za cipele, ljestve, drveno ili metalno ravnalo te raz-

ne boje, od kobaltno plave do žute poput jajeta. Greenawaya osobito privlače zemljovidni koji nisu samo geografski, već svijet tumače na simboličkoj i figurativnoj razini. U programu on piše: *Prve su karte prikazivale ideje, a ne geografiju. U desetom su stoljeću kršćani najviše cijenili karte na kojima je Jeruzalem bio središte svijeta, a nebo i pakao na krajnjem sjeveru ili jugu. Takeve karte danas su izgubile vrijednost i postale dokumentima. Suvremenim kartama divimo se ponajprije zbog njihove točnosti. Postale su oruđe za osjećaj orijentacije, a ne nacrti za shvaćanje neke ideologije ili pjesničke zamisli. Karte, po Greenawayu, djeluju neizravno. Nikada nisam ni vidio ni naišao na ili čuo kartu koja vrišti. One ti u potaji kažu gdje si bio, gdje jesi i gdje ćeš biti, gdje bi mogao biti, ili si bio ili ćeš dalje biti. Karte treba da budu kombinacija javnih i privatnih govora, u omjeru 1:1, moraju navoditi na tjelesnu aktivnost, tako da ih možemo prohodati vodoravno i okomito, zabijevati od nas penjanje i skidanje neravnih površina, tako da ih možemo doživjeti trodimenzionalno. Kada (pro)nađem takeve karte, pokušavam odgonetnuti njihovo značenje i izreći da je stvarno riječ o kartama koje nas mogu odvesti ne u Berlin, New York, Tokio ili Ljubljani, Parmu ili Vilnius, premda to možda usput učine, već u raj. I svatko vjerojatno zna gdje je njegov raj, problem je kako do njega doći.*

Za sve one koji žude za otkrivanjem dobrih stvari, slučajno neslučajne namjernike i ostale dobrodošle izložba *Map to Paradise from Ljubljana* ostaje otvorenom do 8. studenoga. ☒

dok Broch svugdje vidi *nastavak ravnodušnosti* prema Drugome (u kojoj je, podsjetimo, "sve moguće"), a koja je po njegovu miš-

jem je *sve moguće* – uključujući genocid blagosiljan svećeničkom rukom. Drugim riječima, perjanici srpske demokracije, skupini

Nemačkoj nastoji suvremenu Srbiju prikazati kao ispačeno dno tzv. Balkana, zašto nam se nova apoteoza srpske žrtve suptilno sugerira usporedbom Berlina 1945. godine i Beograda 2000. godine, tobože *podjednako razorenih* bombardiranjem saveznika? To je, naime, ponovno princip brze i površne identifikacije, da ne kažem laži: orden "veće žrtve" u ovoj usporedbi dokazivo je na strani Berlina. Nadati se da Srbija ima još *poneki* identitet osim ovog trajno žrtvovalačkog.

Obespravljeni Brecht i žličica Arendt

Daljnja razina elegantne zlopotrebe političkog teksta događa se uz pomoć jednočinke Bertolta Brechta pod nazivom *Onaj koji govori DA i onaj koji govori NE*. Prepiska Broch/Zühlsdorff dodatno je, naime, dramaturški zaokružena izvedbom spomenuta Brechtova kratkog komada, i to tako da posljedice pristanka uz državni aparat ("onaj koji govori DA") otvaraju predstavu, dok bi je posljedice nepristanka ("onaj koji govori NE") trebale zatvarati. No elegična nota kojom završava beogradska predstava, nagovješćujući kako će onaj tko izražava neslaganje s grupom ionako nastradati na isti način kao i onaj koji se ranije s grupom složio, još jednom nas podsjećaju na osnovni stav predstave o tobožnjoj "uzaludnosti" protesta; očito jedini izlaz iz totalitarizma videći u Zühlsdorffovu kršćanskom milosrđu (jedva se suzdržavam da ne napišem koju o historijski *nemilosrdno* kompromitiranoj majčici Crkvi), a ne u politički odgovornom građaninu. Na pozornici se zakratko pojavljuje i Hannah Arendt, još jedan briljantan filozofski um te egzilant Hitlerova režima koja svoj glas udružuje s Brochovim (tvrdjeći da njemački malograđanin i na ruševinama ostaje jednako ovisan o lažima i ravnodušnosti koje su ga do ruševina i do-

vele), ali bljesak njezina malenog govora ne može se mjeriti s govorancijama dvojice centralnih protagonista predstave. Uopće bismo mogli ustvrditi da je ozbiljni nedostatak predstave *O Nemačkoj* njezino paternalističko oslanjanje na logocentrički autoritet; zamrzavanje glumaca (Brocha igra Predrag Ejduš, Zühlsdorffa Ljubivoje Tadić, Arendtovu Marija Opsenica, a kor/studente Milorad Damjanović, Vladislava Đorđević i Marko Gvero) u položaj govorećih drvenih lutaka koje nam se obraćaju sa sučeljenih katedri. Polarizaciju uloga prati i vizualna podloga predstave: insistiranje na crno-bijelim ideološkim rješenjima u pratnji jednako tako crno-bijele scenografije sitnih kockica iza i ispod glumaca (njezin autor je Branko Pavić). *O Nemačkoj* ostavlja dojam sterilne, cerebralne i hladne predstave, a ne provokativnog ili ma po čemu *drskog* političkog cabareta koji bi (u teoriji) u raspravu mogao uključiti i publiku.

Too little, too late

Ovaj tekst dakako pišem u trenutku u kojem Hrvatska prolazi kroz vrlo mučno suočavanje s vlastitim ratnim zločinima, ali tim više se ne bih složila s tezom kako *ad hoc* legitimacija *općeg opraštanja* predstavlja najbolji način nošenja s ratnom krivnjom. Da preformuliram Zühlsdorffa: *oprostit* će Nebesnici, a na ljudima je da *sude* (demokracija zato i njeguje niz korisnih stvarčica koje još zovemo i Ustav, Krivično pravo, Građansko pravo, Imovinsko pravo, Ratno pravo, Međunarodni sud u Haagu itd.). To isto tako ne znači da mislim da srpski (ili bilo koji) narod "zaslužuje" godine gladi, nezaposlenosti i smrzavanja na ulicama, ali ne bi li već jednom, *nakon* pomoći izvana, netko iz srpske sredine mogao prihvatiti i činjenicu da će si kad-tad morati pomoći i *iznutra*, primjerice uspostavom novih, vrlo pragmatičnih kriterija ekonomskog razvoja te političke odgovornosti? U programskoj knjižici uz predstavu saznajem kako Drinka Gojković drži da Srbima "nije potreban srpski Brandt", znači nije im potrebno da se ispričaju stradalnicima srpskog režima. Vjerojatno ti Drugi doista *nisu bitni* narodu čiji je novoizabrani, trijumfalno demokratski predsjednik Vojislav Koštunica (ako je vjerovati *The New York Timesu*) izjavio kao smatra *normalnim* da predsjednik neke države automatski bude i nacionalist. Je li to demokratska retorika? Je li možda u Srbiji preko noći nastala nekakva nova i djelotvorna opozicija onome što Ivan Čolović naziva "etnonacionalističkim mitom"? Ili samo slušamo blaže verzije iste logike koja je kraljevala i za Miloševićeva režima? Moj je odgovor podosta pesimističan. Što se tiče predstave, ostajem pri stajalištu kako u Zagrebu nije gostovao nikakav revolucionarno hrabri kazališni događaj, već zanatski osrednja i politički demagoška, starim mitovima ispunjena predstava. Njezino "slatko" rješenje kršćanskog milosrđa ravno je malograđanskom apelu za rastapanje u sentimentalnosti po cijeni od Brechtove opere za tri novčića. Brecht, sjetite se, licitira i parodira poziciju "žrtve" kao poziciju apsolutnog konformizma. ☐

Bitka za stjecanje povelje Najveće žrtve

Uz gostovanje beogradske predstave

O Nemačkoj u zagrebačkoj Tvornici

Nataša Govedić

Qvako Arendtova (*Izvori totalitarizma*): "Koncentracijski logori i logori smrti totalitarnim režimima služe kao laboratoriji u kojima se dokazuje osnovno uvjerenje totalitarizma, naime da je *sve moguće*." Gledati beogradsku predstavu u kojoj barem zakratko *nije* moguće prešutjeti vezu Miloševićeve Srbije i nacističke Njemačke svakako je politički i/ili demokratski dobrodošla gesta – u Beogradu. U Zagrebu je pak riječ o konvencionalnom ili prihvaćenom stavu. Zagrebu nedostaje predstava koja bi adresirala koncentracijske logore za koje je odgovorna Hrvatska, ponovno zato da u Hrvatskoj *ne bi bilo* "sve moguće". Pa i zato da prestane biti moguće *izjednačavati* hrvatsku i srpsku odgovornost za rat na tlu bivše Jugoslavije: Srbi su vodili osvajačke ratove protiv gotovo svih "nacionalnih manjina" (čitaj: ne-srpskih etniciteta) bivše Jugoslavije, u periodu od deset godina, s posljedicama ogromnog broja ljudskih žrvi. Hrvati su vodili obrambeni rat koji ipak nije ostao imun na najteže povrede ljudskih prava, a u odnosu na Bosnu i Hercegovinu krivi smo i za šestogodišnji period sramotno ekspanzionističke politike. No čak i ako se složimo oko toga da je razlika između Miloševića i Tuđmana simetrična razlici Hitlera i Franca, ta *razlika* ipak postoji. Nije "sve svedeno" i nije "sve moguće", kao što ni odgovornost za rat Hrvata i Srba nije "podjednaka". Nije čak ni slična.

Srbija još uvijek Najveća žrtva

Problemi počinju kada izađemo iz šarmantnog okvira domaće "političke korektnosti" (dakle stava kako sve što *nije* zadojeno nacionalizmom, a dolazi iz Beograda, ujedno predstavlja i snage demokracije) te razmislimo o estetskom, ali ništa manje i ideologijskom kroju beogradske predstave. Krenimo od njezine dramaturgije. Model teatra/sudnice omogućio je redateljici Ani Miljanić da izvede na pozornicu knjigu privatne korespondencije između Hermanna Brocha i Volkmar von Zühlsdorffa (pisma nastala u razdoblju 1945-1949), dakle dijalog jednog vrhunskog književnika i osrednjeg političkog aktivista, u kojem, u najboljoj tradiciji srednjovjekovne debate Osvete i Opraštanja, ovdje pak implicitno Demona (Broch) i Anđela (Zühlsdorff), dok bi viktorijanci rekli Razuma i Osjećaja, raspravljaju o krivnji netom poražene njemačke nacije. Pa

ljenju i dovela do nacizma, Zühlsdorff u njemačkim ruševinama vidi tek glad, bolest i bijedu. Zühlsdorff čak smatra da bi Židovi koji su preživjeli Holokaust sada morali financijski pomoći Nijemcima, jer da je *sadašnja* glad uvijek *iznad* bivših političkih nepravdi. Na Brochovo pitanje ne bi li Židovi ipak trebali pomoći, rečimo, osiromašenim i izgnanim Židovima prije nego Nijemcima, Zühlsdorff odgovara: *Dajte da ljubavlju i prijateljstvom započnemo jedno novo bratstvo; neka sudi Bog, a ne mi*. Vidimo da je temeljna razina kazališne debate rezervirana za spor kršćanskog milosrđa (Zühlsdorff) naspram političkog pragmatizma (Broch), pri čemu je važno naglasiti da apel za opraštanjem zločincima ne dolazi ni iz Auschwitza ni iz Dachaua ni iz Buchenwalda (dopisujem: ni iz Prištine ni iz Sarajeva ni iz Vukovara), nego upravo od onih aktera koji su "sada" na redu za uspostavu povijesne odgovornosti. Što se pak tiče apela za *sveopćim bratstvom* (po Levinasu demagoške i totalitarne poruke *par excellence*), pitam se ne bi li prije provedbe kolektivnog zaboravljanja i pankršćanske ekstaze ipak trebalo obaviti sve te "prizemno" sekularne poslove kao što je Haški sud i uopće uspostava građanskog društva (pa onda i pravne države) na tlima bivše Jugoslavije? Tek toliko da nas opet ne pogodi stanje u ko-

pod nazivom *Centar za kulturnu dekontaminaciju*, ne bi se trebalo toliko žuriti da Srbe pročitaju u ključu *najveće žrtve* srpske politike. Ako je vjerovati Žarani Papić, nezavisnoj srpskoj politologinji, Srbija je od početaka rata na tlima bivše Jugoslavije svoja zvjerstva opravdavala upravo tobožnjim "stanjem viševekovne žrtve" srpskog naroda; propagandom da je "konačno" došao trenutak

U Zagrebu nije gostovao nikakav revolucionarno hrabri kazališni događaj, već zanatski osrednja i politički demagoška, starim mitovima ispunjena predstava

da "žrtva" svih tih povijesnih nepravdi "zgrabi" svoj dio teritorijalnog kolača. Pozicija žrtve koristila se kao alibi za "osvete" i daljnja ubijanja. Osim toga, čitav niz suvremenih sociologa i psihologa ionako je uvjerljivo pokazao da preuzimanje uloge žrtve UVIJEK dohranjuje i jača poziciju njezinog krvnika. Ako O

kazalište

Čakajoč Slovence

Uz gostovanje Slovenskog narodnog gledališta iz Ljubljane,

5-9. listopada u Dramskom kazalištu Gavella

Lada Čale Feldman

Premda ravnatelj gorespomenutog kazališta nije Zarez počastio besplatnim ulaznicama (njegova volja, «pate» ionako Slovenci), mamac već više godina provjeravanog jamstva da će gostovanje Slovenskog narodnog gledališta biti jedan od «događaja sezone» nadišao je moguće trenje između želje za privatnim gledateljskim užitkom i uskogrudno shvaćene profesionalne dužnosti: Slovencima se jednostavno mora odati počast koju zaslužuju! Unaprijed žalim što će ovo izvješće biti tek blijeđa i opsegom nedostojna crtica o četirima odgledanim predstavama (*Vita & Virginia* Eileen Atkins u režiji Borisa Cavazza, *Lorenzaccio* Alfreda de Musseta u režiji Sebastijana Horvata, *Idiot* Fjodora Mihajloviča Dostojevskog u režiji Mile Koruna i *Čekajući Godota* Samuela Becketta u režiji Dušana Jovanovića), koje bi više zaslužile ili ushićeno bunčanje nemuštih superlativa ili pak, svaka zasebice, pomne kritičke osvrtstudije. Isto mi je tako žao što ću morati birati imena iz tog iznimnog ansambla, u kojemu je podjela na «velike» i «male» glumce ili uloge izgubila svaki smisao – svi su «veliki»!

Tako i epizodni, prgavi Pietro Strozzi Bojana Emeršića već sutradan može narasti do studiozne ekshibicionističke samodestrukcije Hipolita Dostojevskog, da bi treće večeri zasjao kao proustužni klaun-klošar Estragon. Modernistička revija SNG-a, s jednim krakom u romantizmu (Musset) i drugim u postmodernizmu (Beckett), ispucala je ovom prilikom samo četiri od čak dvanaest svojih godišnjih premijernih aduta, opskrblivši nas u jednom hipu i četirima omanjim (ukusno opremljenim i ilustriranim) zbornicima, katkad pretežito stranih, katkad «domaćih», ali u svakom slučaju relevantnih i nerijetko svježih teorijskih radova na temu svakog od spomenutih predložaka napose, od kojih se jedan, onaj Eileen Atkins, čak donosi u cijelosti preveden. To su, zamislite, «kod njih» ono što mi zovemo «kazališnim ceduljama», «programom» ili pak «knjižicom»!

Od redatelja k glumcu

Počelo je s muškobanjastom, neinhibiranom, a ipak ranjivom Vitom Saše Pavček & strogom, kontemplativnom, čas precizno pronicavom, čas u prazno zagledanom Virginijom Silve Čušin te se u krešendu nastavilo sve do grotesknog, sablažnjivo komičnog i karikaturno tragičnog Luckyja Alojza Svetea, posvema pretvorenog u kostur presvučen kožom prebijenog, a ipak žilavog, uciviljenog psa. Režija u našem smislu, naime i najinertnijoj svijesti u gledalištu osjetno doznačena «redateljska koncepcija» s nužnim brojem upamtljivih ishitrenih iritacija oka, uha i duha, u ovdje predočenu nizu slovenskih predstava mogla bi se krstiti «diskretnom», te bi joj po namjerice izazvanu sukobu stilskih registara predložka i izvedbenog tumačenja najbliža bila postava *Lorenzaccija* Sebastijana Horvata, ali, avaj, i tu glumci i predobro znaju zašto rade sve što rade, pa i kad, premda u ulozi firentinskih plemića, opušteno pučkaju i cokću u opatičkoj odori, polugoli poziraju za sliku ili u složnoj hrpici cupkaju za svojim dokora ubijenim i ležerno zamjenjivim voj-

vodom. Nema nesretnog sruza vizualne brižljivosti – čistih linija dekora, prigušeni svjetla pod kojim se ljudske figure doi-

Gregor Baković, Bojan Emeršić, Alojz Svete, prizor iz predstave

maju kao isklesani hladni kamen što ističe tiraniju ljepote svojstvenu renesansnim skulpturama, kao i freski katedrale projiciranih na zasunima ili na pozadini pozornice – i govorničkog nehaja, te nam trenutni mađioničarski nestanak stola za kojim sjede potencijalni urotnici protiv medičeske tiranije jednako plijeni pozornost koliko i oduži Lorenzacciov monolog što ga hamletovski neodlučan, mekoputni Branko Šturbej – sljedeće večeri posve oprečni knez Miškin – izgovara pod iznenađnim jarkim svjetlom proscenija.

Ovaj je rijedak repertoarni izbor učinjen u duhu suvremene svijesti o onemoćalom antijunačkom raspoloženju svojstvenom svim aktualnim revolucionarnim prevratnicima, koji svoje terorističke istupe danas prije mogu zaodijevati u ruho «bezrazložnih činova» negoli u programatski profiliranu borbu za bolje političko sutra: i sam je Lorenzaccio upleten u dekadentnu komediju brzo potrošive žudnje i pogubno učinkovite fikcije moći, u nama lako samoprepoznatljivu «paralizu društva koje se ne može obnoviti i preobraziti, pa tetura između prošlosti i budućnosti», kako se povodom Mussetova djela izrazio Robert Abirached. To teturanje u mraku apatije i poteza bez osiguranih temelja osobito je dočaralo pomiješano znakovlje kostimografkinje Belinde Škarice, pa Aljoša Koltak kao mladi slikar i plaćeni ubojica Tebaldeo – pred kojim udosađeno društvanje s bahatim Aleksandrom (Igor Samobor) na čelu lelujavo pozira u kakvoj mitološki ovjerenj pozici – nosi spoj trenirke i plemićkog plašta na ramenima, dok brbljave i pohotne, lako odbacive djeve firentinskog dvora šeću pripijene večernje haljine dubokih izreza s današnjih modnih pista, koje će isticati slobodnu rasprodaju tijela, ali i obrise njihovih zamjenjivih silueta, i kao umišljajnih prikaza i kao lomljivih kipova.

Zakutci reinterpretacije

Lorenzaccija je za izvedbu prilagodio Primož Vitez, reduciravši bujnu Mussetovu retoriku, kojoj će Horvat redovito podmetati drastični raskorak tjelesne «situacije». Nasuprot tomu, drugi «pravovjerno dramski» predložak ovojesenske slovenske posjete, *Čekajući Godota*, izveden je s klasicističkom pobožnošću prema svakom uzdah, riječi, pauzi: do zla boga servilno, rekli bismo, i sasvim passé, kad nas glumački virtuoz ne bi tako djelotvorno podsjećali da se «novost» izvedbenog preinačivanja rasporeda punovažnih i marginalnih naglasaka katkad može ocrtavati i u kutku zajedljivo iskrivljenih usana, iznenadnoj kretnji i zamahu glave (recimo, dirljivo okrutnog Pozza Jerneja Šugmana), ne samo u općem komešanju uznemirenih struktura navodno korijenski «centrističke» dramske i kazališne koherencije. Tako su tu upravo fabularno bespomoćnije karike u četveročlanom lancu, Estragon i Lucky, odnosile nesumnjivo izvedbenu «pobjedu» u cirkuskim nadmudrivanjima, ostavivši otvorenima sve Bec-

kettove enigme, počevši od one ključne – tko je Godot i zašto ga (neki) čekaju (da i ne govorimo o nezanimarivu pitanju zašto mi tom čekanju prepunom neispunjenih vremenskih i značenjskih rupa i dalje – ako nas, kao ova slovenska, predstava «nagovori» – pristajemo nazočiti). Četvorka se akrobatskom spretnošću i preciznošću borila za svoj štedljivo ustupljeni prostor, smjenjujući svoje položaje u lažljivoj razmjeni egzistencijalne ili pak refleksivno/djelatne «statike» i «dinamike» te gurajući se na strmoj polutki kakve ex-périjevski-maloprinčevske planete, koja je svojom smeđom spužvastošću dozivala asocijacije u rasponu od mekanog krila «majke zemlje» do blatnog izmetnog otpatka, a svojom isprekidanom naboranošću sasuenog brabonjka parodirala potrebu starice Eu-

rope da marketinškim liftinzima izglača brazde nacionalnih granica. Ako i jest – kako zli jezici vole otpisati «klasiku» – odabir Becketta djelomice bio uvjetovan potencijalnom uporabivošću predstavlačkog inputa na satovima školske lektire, onda su zasigurno Dušan Jovanović i njegovi nesputano komični, inteligentni glumci barem pružili dobre razloge za nešto voljkiji interes spram toga hermetičnog autora, umjesto da ga monotoniom svojih zaumnih htijenja «novijim naraštajima» za sva vremena zgrade.

Dramskost epistula i romana

Međutim, SNG je došao pokazati kako se nosi i s dvama izvorno nedramaturškim izvedbenim povodima, s adaptacijom autentične epistolarnog «grade» (pisama Virginije Woolf i njezine prijateljice/ljubavnice/konkurentice Vite Sackvil-

Možda je upravo tu vrstu potpune glumačke investicije i ujedno intelektualne distance utopijski, ali s nevjericom, sanjao Pirandello kada se rugao nemoći kazališne družine da doista "proživi" tragediju Šest osoba

le-West) iz dramaturškog pera engleske glumice Eileen Atkins, kao i s Korunovom adaptacijom *Idiota* F. M. Dostojevskog. Čega da se prije dohvatio? Ima li, kako bi možda netko priupitao, «danas smisla» adaptirati bilo epistolarni bilo realističko-modernistički roman za pozornicu? George Steiner, jedan od onih zamornih staraca koji više nisu «in», mislio je da ima: pomno razjasnivši okolnosti pod kojima se u drugoj polovici 19. stoljeća dramaturško umijeće povuklo u poeziju i roman. U svojoj je knjizi što dijeli «epskog» Tolstoja od «dramskog» Dostojevskog (1960) u prilog kazališnosti potonjega ispisao neke od najuzbudljivijih stranica *idiotologije*. Istim je povodom, nećete vjerovati, naveo i Goetheovu misao o dramaturškoj prilagodljivosti epistolarnih romana, zbog toga što se u pismima pripovjedno «ja» izravno obraća svojem implicnom sugovorniku. Bojala sam se da će se Eileen Atkins, a s njome i Cavazza i Čušin i Pavček, odati pobudi umjetne konstrukcije živa komornog dijaloga uzajamno izravno sučeljenih ženskih spisateljskih lica, u doslovnom smislu, ali oni su se odlučili za tvorbu i gusto nabijeno presijecanje dvaju frontalno odigranih, in-

timnih, osobnih prostora unutar kojih se naizmjenice i usporedno grade monološka obraćanja, stvaraju opsesivne ideje o bliskosti i zavisti, ljubavi i napuštenosti, hine uzajamne ravnodušnosti i iskreno liju suzne ispovijedi, smišljaju osvete i pružaju ruke u pravcu nedohvatnog tijela pismotvoračke družbenice. Kako su se pisma nadohranjivala glumačkim domišljajima njihovih pozadinskih strasti, nepriznatih tvrdih crta grimasa, zatomljenih gesti proklinjanja i zagrljaja što su nad njima lebdjela? Saša Pavček kao Vita grabila je prostor, srljala da nam se utisne u pamćenje, odvažno klizeći i osvajajući poglede, protejski mijenjajući kostimografske naznake, sretna u svojem tijelu, pokretna i nadmoćna poput autentične aristokratske putnice koju nam je htjela dočarati u svojoj njezinoj vitalističkoj seksualnoj neobuzdanosti koja je Virginiju toliko privlačila i plašila. Silva Čušin zgrčeno se oslanjala na stolicu, prigušeno i jetko prigovarala, zatvarajući se u orahovu ljusku gdje će sročiti svoju šaljivu, hvalospjevnu i pakosnu romanesknu odu Viti, njezino «najduže ljubavno pismo», *Orlanda*. No nismo samo, gledajući te dvije promišljene glumačke odčitavateljice ljubavno-spisateljske seizmografije, protrčali jednom intrigantnom ljubavnom putanjom što je razmjenjivala tekstualne medijacije tragičnih solipsističkih pokušaja da se za sebe prisvoji ili pak sobom obdari ona Druga: gledali smo i maštovito rekonstruirane istočnjačke krajolike kojima je komentatorski sočno i hirovito prohodala Vita, vidjeli bombe što su Virginiju skrenule u fatalnu, samoubilačku rijeku, htjeli da im se ruke spoje kada su se razilazile i plakali što se Virginijina glava smirila na Vitinu krilu tek u sumračju rata, u auri smrti.

A *Idiot*, ta naizgled kazališno nepregledna prozna «paleta» posvajačkog bezumlja modernog, novcem i društvenim dekoromom opsjednuto egoizma? Na početku predstave zgrumi nas postrojeni niz brojnih glumačkih pogleda uprtih u gledalište: već prepoznasmo i «čistoga», ali odlučnoga Miškina (Branko Šturbej) i ubojitog, strašću zarobljenog Rogožina (Jernej Šugman) i Nastasju Filipovnu (Nataša Barbara Gračner) pričljivo bolne ljepote, nepokolebljivu u ponosnoj obznani svojeg uništenog dostojanstva i razmaženu, bistru Aglaju (Polona Juh) prkosna duha, i ostale, nezasluženo ovdje prikraćene Osobe – znam, kvaliteta koja bi pristajala možda kakvom Stanislavskijevom ansamblu, no slijedilo je munjevito nizanjanje malenih glumačkih traktata o svakom liku posebice, «polifonijski», rekao bi Bahtin, ukrštenih u zakletom metafizičkom okršaju, što su pronicljivo sjedinjavali uživljavateljsku predanu transfiguraciju u sukobljene sile ruskoga salona i reklo bi se brehtijansku hladnoću karakterološke vivisekcije. Je li to, dakle, bila «poetsko-realistička» predstava, zorno, dovitljivim znacima optočeno, «čitanje teksta» kakvih nam je već na vrh glave? Unutar prostora proscenija vrzmao se uskiptjeli slovenski ansambl, u borbi na život i smrt, kao da će, ne uvjere li nas kako se razrješenje njihova tragičkog uloga uistinu i baš sada zbiva, izgubiti nešto presudno, nešto vitalno, što će ih natjerati da ugasnu, upravo na način Pirandellove uciviljene Majke i ustreptalog Oca što su nas poput sablasnih simbola nedosezive umjetničke snage, nedavno, u kontroverznoj splitskoj, ne baš posvema zadatku dorasloj izvedbi, posjetili na pozornici HNK-a. Zatim bi se, na znak da moraju ustuknuti, slovenski glumci povukli u pozadinu, kako bi mirno sjedeći i promatrajući situaciju iz koje su izbačeni i u koju moraju dokora upasti pričekali svog sljedeći «izlaz». Možda je upravo tu vrstu potpune glumačke investicije i ujedno intelektualne distance utopijski, ali s nevjericom, sanjao Pirandello kada se rugao nemoći kazališne družine da doista "proživi" tragediju Šest osoba. Korun i njegov ansambl opasno su se toj utopiji približili, toliko opasno da sam bila sklona zazorno pomisliti kako se bolje i ne može. Moglo se samo pljeskati. ■

kazalište

Razgovori: John Kelly, plesač

Upoznavati se kroz ples

Plešući najprije iscjeljujemo odvojenost od svojih tijela, učimo se kretati. Pa iscjeljujemo odvojenost od emocija da možemo ponovno osjećati. Iscjeljujemo odvojenost od uma da možemo ponovno znati

Ana Janjatović-Zorica

Za one koji su srasli sa stolicom

Misliš da bi razgovor o ovoj metodi mogao biti zanimljiv za novinu koja se bavi kulturnim i društvenim pitanjima? Ima li tu previše "mistike", "iscjeljenja" i sličnih tema?

– Upravo suprotno! Intelektualci su ljudi koji se, vrlo često, uz veliko korištenje svojih intelektualnih sposobnosti i znanja, vrlo malo kreću. Sjede, čitaju, razgovaraju, pišu...i vrlo često zaboravljaju na svoje tijelo! To se uostalom često događa i drugim kategorijama odraslih osoba. Kretanje nam postaju automatizirane, rigidne, ponavljamo ih u obrascima. Kao djeca kretali smo se spontano, prirodno, prelazeći iz jednog ritma u drugi. No pod utjecajem društvenih uvjeta mi se prilagođavamo prevladavajućem ritmu i on postaje naš obrazac i ujedno naš kavez. Zarobljeni, odvojeni od raznolikosti ritmova preživljavamo osiromašeni za bogatstvo koje oni donose, jer svaki ritam ima specifičnu kvalitetu i osobitu energiju.

Koji su to ritmovi? Mogu li se oni verbalizirati?

– Mogu pokušati. Oni su zapravo vrlo jednostavni, a opet, teško ih je ukratko obuhvatiti. Najbolje se razumijevaju tjelesnim prolaženjem. Grafički bi se njihov tijek mogao prikazati u obliku Bellove krivulje, jer ritmovi u energetske obliku čine val, imaju prirodan kronološki slijed: tekući, staccato, kaos, lirski i duboka tišina. Samo vježbanje pet ritmova vrlo je jednostavno: pokretima slijedimo njihovu

energiju praveći oblike koji im odgovaraju. Vježbajući te oblike oslobađamo tijelo i vraćamo ga u tijek života. Tekući ritam je

zaokružen, ženski, uzemljen. Pokreti su obli, prelijevaju se jedan iz drugoga, šire se i otvaraju. Staccato je ritmičan, linearan, muški – ritam srca. Kaos je kombinacija tekućeg i staccata – paradoksalan jer je istovremeno tekući i ograničen. Slijedi ga lirski faza, u kojoj su pokreti lagani i zaigrani. Duboka tišina ili mirovanje je sporo svjesno kretanje, plesna molitva. Nakon prolaska prethodnih ritmova pokreti su opuštani, vrlo lagani i meki. Prolaženje kroz ritmove je putovanje u našu unutrašnjost. Svako putovanje donosi nešto novo i drugačije.

E-motion

Pokretanjem tijela pokreće se energija i što još?

– Pokretanje i oslobađanje tijela je ključno. Ples pomaže ljudima da se iz glava spuste u tijelo i ožive ga, jer tijelo je mjesto u kojem spajaju energije. Kako se kroz ples tijelo počinje slobodnije kretati, tako se pokreću i emocije. Prostor emocija je prostor neprestanih promjena (e-motion). Nekim se ljudima događa da ostanu u jednoj emociji cijeli život, pa su ljudi ili tužni ljudi. Plešući 5Ritmova vježbamo pokretanje vlastite energije, prelasku iz ritma u ritam i iz emocije u emociju. Prolazimo kroz strah, ljutnju, tugu, radost i suosjećanje i na taj ih način dopuštamo i upoznajemo – povežemo se s vlastitim emocijama. Sljedeći korak je povezivanje s osobnim životnim razdobljima – vraćanje u prostore djetinjstva ili adolescencije u kojima su često pohranjeni različiti traumatični doživljaji koji utječu na naš sadašnji život. Kroz ples se možemo vratiti u prošlost i osloboditi zaostalu energiju. Plesanje 5Ritmova pomaže nam da uvidimo vlastitu dubinu, jer mi smo zapanjujuća bića. Otvaramo svjetove unutar sebe i bolje vidimo vanjski svijet koji postaje sve fascinantiji.

Kako si se ti zainteresirao za istraživanje ritmova i postao njihov učitelj?

– Kao dijete sam, kao i svi mi, bio povezan s prirodnim životnim ritmovima i kasnije se od njih odvojio. Ipak, mogu reći da sam ih tražio na različite načine. Ponekad bih im bio blizu dok sam čitao knjigu, koji put u planinama, ponekad igrajući nogomet. Bilo je trenutaka u kojima sam osjećao kako se moja energija kreće. Kao dvadesetogodišnjak počeo sam vježbati yogu. Puno sam meditirao. Znao sam

satima nepomično sjediti u lotus-poziciji i zanemarivati bol. Tako sam ozlijedio koljeno. Međutim, naučio sam tehnike disanja i načine "prebacivanja" energije te iskusio promijenjena stanja svijesti. Nakon toga razdoblja puno sam boravio vani – pješačio, bavio se speleologijom i drugim aktivnostima koje su povezane s povišenom razinom adrenalina. Privlačilo me uzbuđenje i strah. U to vrijeme radio sam kao socijalni radnik s maloljetnim delinkventima. Sudovi bi, umjesto da ih stave u zatvor, meni povjeravali brigu za te mlade ljude. Vodio sam ih u prirodu, radili smo predstave, glumili, svirali, pjevali i družili se.

Tako si zapravo radio na sebi i u isto vrijeme pomagao tim mladim ljudima.

– Pomažući njima pomagao sam sebi. U njihovoj sam neprikladnosti vidio svoju. Pokušavao sam im pomoći da se uklupe u društvo, da ne uništavaju sami sebe, ni druge ljude. No shvatio sam da postoji još nešto dublje. Ponekad su se događale situacije u kojima bi oni osjetili nešto stvarno i podijelili to s drugima, energija bi potekla – negdje u prirodi ili u dramskoj grupi. Ti trenuci zapravo su mi bili poticaj za proučavanje psihologije, psihodrame i terapije dramom. Zanimala me dubinska psihologija te mogućnosti otpuštanja, oslobađanja energije, a osobito ritualni aspekti različitih ceremonija i njihov utjecaj na ljudsko ponašanje. Htio sam vidjeti da li bi rituali mogli pomoći mladim ljudima kao obredi inicijacije, npr. ulaska u svijet odraslih. Tako sam krenuo istraživati druge kulture i došao do šamanizma. Povezao sam se s ljudima koji su od američkih Indijanaca učili drevne rituale i običaje. Boravili smo u prirodi, skupljali ljekovito bilje, gradili kolibe za znojenje pokušavajući iskusiti tradicionalne plemenske oblike iscjeljivanja. Tada sam pročitao prvu knjigu Gabrielle Roth *Mape do ekstaze – učenje urbanog šamana* koja me je privukla i zainteresirala.

Dobna demokracija

Ovaj sustav plesa je demokracičan – iz njega nitko nije isključen. Plesati mogu svi – bez obzira na spol, dob, prethodna iskustva, veličinu i oblik tijela.

– Plesanje je naše rođenjem stečeno pravo. Mi ne postajemo plesači – mi smo svi rođeni plesači. Odrastajući nažalost naučimo kako zaustaviti svoj ples. Vraćanjem u cjelovitost prisjećamo se svog plesa/čice/ča. Učimo kako osloboditi pokret. Pojavljuje se spontano koja dolazi iz našeg vlastitog izvora, a ne nekog kondicioniranog dijela. Plešući u grupi povežemo se sa drugim ljudima. Naime, podučavaju nas odvojenosti, pripadnosti određenom plemenu i odvojenosti od drugoga. Identificiramo se na negativan način. *Nismo* ovo ili ono. Vraćajući se izvoru vraćamo se onom što zapravo jesmo kao ljudska bića. Kad smo u prirodnoj energiji, to je jezik koji ne laže i koji komunicira kroz rasna ograničenja, kulturne razlike, dob i povezuje nas. Jer se radi o univerzalnom neverbalnom jeziku. Važno je da shvatimo da su naše sličnosti veće nego naše razlike. I to slavimo, slavimo našu različitost i našu sličnost – kao ljudska bića rođena za ples.

Ništa bez Indijanaca

Kako je započeo tvoj rad s Gabrielle i plesom 5Ritmova?

– Gabrielle je ubrzo u središtu Londona održala radionicu "5 ritmova" koja me je "rasturila". Iz prirode sjeverne Engleske došao sam u srce Londona, u funky hotel u koji su dolazile rock-zvijezde i sudjelovao na radionici šamanskog plesa, što je u najmanju ruku bilo neobično. No Gabrielle je gradsko dijete, Njujorčanka. Njoj su vrlo bliske ulice velegrada sa svim neobičnim facama i likovima koji tamo žive i njihovim ritualima. Gabrielle poput plemenskog vrača iz Amazonije liječi plemena u gradovima – zato je ponekad nazivaju gradskim šamanom iako je sada više usmjerena prema režiranju i urbanoj kulturi. Na toj sam radionici otkrio ples. Gabrielle u svome radu ocrta ono što naziva mapama ili kartama – prostore ili teritorije. Poziva te da u te prostore uđeš kroz ples i praćenje ritmova. Ona ne govori kako ti

prostori izgledaju. Spominje samo stvari koje možeš sresti, daje smjerove i postavlja putokaze. Ples nam nudi mogućnost iscjeljivanja tijela, emocija, uma i duha, postignuće stanja čudesnog spoja i ravnoteže koje Gabrielle naziva ekstazom. Ona nas poučava ulaženju u prostor ekstaze koja je normalan oblik funkcioniranja naše energije – kad smo prisutni!

Začuduje tvrdnja da je ekstaza normalna pojava. Rekla bih da su ljudi sve prije nego li ekstatični. Kako bi ju definirao?

– Plešući najprije iscjeljujemo odvojenost od svojih tijela, učimo se kretati. Pa iscjeljujemo odvojenost od emocija da možemo ponovno osjećati. Iscjeljujemo odvojenost od uma da možemo ponovno znati. Iscjeljujemo odvojenost od duha – da se možemo ponovno povezati sa svime i svakim. Zašto se iscjeljujemo? Jer želimo biti cjeloviti, želimo biti sveti, želimo se dobro osjećati. Sve duhovne tehnike nam pomažu iscjeliti tu odvojenost. A ples je meditativna praksa u kojoj se događaju trenuci u kojima prestajemo biti plesači i postajemo ples! U cjelovitosti se zapravo gubimo, paradoksalno, stapamo se s ritmom u trenutku. Tada doživljavamo cjelovitost, ekstatičnost onoga što zapravo jesmo. U plesu, u pokretu ti mi se trenuci događaju češće negoli dok sjedim u lotosu i dugo meditiram, pokušavajući ne misliti o svojem koljenu. No, ekstaza nije cilj. Cilj je iscjeljenje, a ekstaza je nusproizvod koji se prirodno događa.

Dobna demokracija

Ovaj sustav plesa je demokracičan – iz njega nitko nije isključen. Plesati mogu svi – bez obzira na spol, dob, prethodna iskustva, veličinu i oblik tijela.

– Plesanje je naše rođenjem stečeno pravo. Mi ne postajemo plesači – mi smo svi rođeni plesači. Odrastajući nažalost naučimo kako zaustaviti svoj ples. Vraćanjem u cjelovitost prisjećamo se svog plesa/čice/ča. Učimo kako osloboditi pokret. Pojavljuje se spontano koja dolazi iz našeg vlastitog izvora, a ne nekog kondicioniranog dijela. Plešući u grupi povežemo se sa drugim ljudima. Naime, podučavaju nas odvojenosti, pripadnosti određenom plemenu i odvojenosti od drugoga. Identificiramo se na negativan način. *Nismo* ovo ili ono. Vraćajući se izvoru vraćamo se onom što zapravo jesmo kao ljudska bića. Kad smo u prirodnoj energiji, to je jezik koji ne laže i koji komunicira kroz rasna ograničenja, kulturne razlike, dob i povezuje nas. Jer se radi o univerzalnom neverbalnom jeziku. Važno je da shvatimo da su naše sličnosti veće nego naše razlike. I to slavimo, slavimo našu različitost i našu sličnost – kao ljudska bića rođena za ples.

Plesne radionice 5Ritmova rade se i s djecom, starcima, bolesnima.

– To je još jedan oblik iscjeljivanja odvojenosti – od naše zajednice u kojem su i djeca i starci i bolesni. Odvojenost nas čini nezadovoljnima, nenahranijenima, s osjećajem nepotpunosti. Na prvoj razini iscjeljujemo sebe, a na drugoj razini svoju povezanost s drugima: s osobama koje su nam bliže (partnerima, roditeljima, djecom, prijateljima, šefovima) dok na trećoj razini iscjeljujemo odvojenost od svoje zajednice. Plesno iskustvo nam

pomaže da pronademo mogućnost komunikacije srcem, kroz suosjećanje. Gabrielle smatra da je važno povezati se s djecom, adolescentima, starijim ljudima, ljudima koji imaju različite probleme i više ne funkcioniraju na uobičajen način. Međutim, i oni kao i svi ostali, kada to žele, pronalaze mogućnosti kretanja, bez obzira na svoju dob, konfekcijski broj ili dijagnozu. Pronalaze načine stapanja sa svojom zajednicom, plemenom rasplesanih ljudskih bića. To je zapravo jedino "članstvo" koje trebamo.

All That Jazz

Glazba je važan dio radionice. Kakvu glazbu koristiš improviziraš li pri tome?

– Ritam je srce glazbe. Glazba je jezik duše. Plešući se spajamo s našim srcem, tijelom i dušom. 5Ritmova su univerzalni i prisutni u glazbi svih kultura, vremena i stilova, od klasične do country & western glazbe. Potiče me nevjerojatno bogata knjižnica svjetske muzike. Također radim sa živim muzičarima, ponekad sam bubnjam te radim s tišinom. Ranije sam pravio popise glazbenih brojeva, prelagivao ih i provjeravao. Ponekad se prisjetim tih popisa i vidim da sam ih radio dobro. Sada znam raditi s jednim te istim brojem više puta. To omogućuje plesaču da dublje uđe u ritam.

Osim pokreta i glazbe na radionici se koriste i druge vrste kreativnog izražavanja: slikanje, gluma, izrada maski itd.

– Plesom se oslobađa nevjerojatna količina kreativne energije koju se povremeno kanalizira u neki umjetnički izraz. To nisu nužno remek-djela, nego su zapravo vrlo iskreni izrazi trenutka pojedine osobe i mogu im puno značiti. Zaista je sjajno koliko mogućnosti ljudi u sebi kriju! Jer mi smo rođeni umjetnici: glumci, pjesnici, slikari, iscjelitelji. Plesom pozivamo svoje izgubljene umjetnike. Ako pokrenemo tijelo, ono će spontano naći načina kako da se osjeti i izrazi. Uz pomoć boja i kista, gline ili pera moguće je isto. Samo je važno preskočiti naučenu prepreku koja najčešće zvuči: "Ti to ne možeš!"

Prizma povrede

Koristiš se i ritualnim teatrom.

– Da. Ritualni teatar je sredstvo kojem me naučila Gabrielle Roth. Kroz njega postajemo vidljivi ostatku plemena. Odabiremo trenutke u kojima smo bili povrijeđeni, bolne i teške trenutke i ritualiziramo ih kroz pokret i/ili izjave. Ostatak plemena s nama suosjeća, prepoznaje bolne trenutke iz vlastita života. Priznata energija se počinje mijenjati. Tako rade šamani, a i u teatru od njegovih početaka – nije bilo odvojenosti gledatelja i glumaca i publike – svi su bili dio istog rituala. Ritualni je teatar moćni proces iscjeljenja.

Upravo pripremaš performans u Gavelli u sklopu projekta "Teatar i mit"?

– Da, i jako sam uzbuđen oko toga. Gavella je pružila prostor umjetnicima da istraže temu "Teatar i mit", od instalacija do performansa. No suština 5Ritmova sigurno nije u pokazivanju, u predstavljanju. Grupa ljudi koja je sa mnom plesala proteklih godinu dana pokušat će istražiti povezanost između osobnog procesa, nastupanja i javnog rituala. Rezultat ćemo pokazati početkom prosinca. ☑

Skot John Kelly, učenik Gabrielle Roth i priznati učitelj 5Ritmova, specifične metode plesa kao oblika meditacije, održava plesne radionice u Hrvatskoj već godinu dana. Završio je studij psihologije, učitelj je yoge i usvojio član šamanske grupe Deer Tribe. Na plesnom putu je deset godina. Za to vrijeme vodio je radionice 5Ritmova u Velikoj Britaniji, Teksasu i sada u Sloveniji.

5Ritmova je metoda plesa i pokreta koja pretpostavlja spontanost i želju za kretanjem – nema zadanih koraka ili pokreta. Tjelesnim praćenjem tijekova izmjene ritmova plesač, a to može biti bilo tko od nas, prolazi kroz individualno iskustvo koje može biti vrlo zanimljivo, opuštajuće i/ili poticajno (i obratno). Metodu je osmislila Amerikanka Gabrielle Roth (r. 1940), umjetnica koja se bavi plesom, kazališnom režijom i glazbom. Kao "dijete cvijeća" provodila je noći slušajući rock'n'roll i prepuštajući se ritmovima. Otkrila je da je pokretanjem tijela moguće ulaziti u različita, dotada nepoznata iskustva ili različita stanja svijesti. Tako je za nju ples postao meditacija i mogućnost oživljavanja koju nudi ljudima koji su voljni upustiti se u avanturu. ☑

kazalište

Premijere

Sceničnost duše

Uz premijeru multimedijalne predstave *Žestoka vožnja ili o duši* Damira Bartola Indoša i grupe "D. B. Indoš – House of Extreme Music Theatre", 20. rujna 2000. u Tvornici

Suzana Marjanić

Kada je Hugh Kenner pisao o Beckettovim *dramskim* i *romanesknim* biciklistima, primjerice o Molloyu i njegovoj moći da sa svojim invalidskim, *trpećim* tijelom vozi bicikl – prisjetimo se kako je štake učvršćivao na bicikl – zaključio je: "Kartezijanski Kentaur je čovjek koji vozi bicikl." U usporedbi s navedenim hibridom koji ostvaruje harmoničnu spregu tijela i uma Indošev *hibrid* u antiautomobilskom, što će reći biciklističkom, i heraklitovskom performansu *Žestoka vožnja ili o duši* figurira kao andeoski "čovjek bicikl" koji priziva božansku harmoniju tijela i duše, a koja se može *desiti* kada bi ga usmrtio potencijalni *metalni* ubojica na "divljim" ulicama grada *bez biciklističkih staza*. Tako performansom izražava zahvalnost svima onima koji nisu *iskoristili* mogućnost da postanu sudionici njegove ulične egzekucije.

Heraklitovski performans

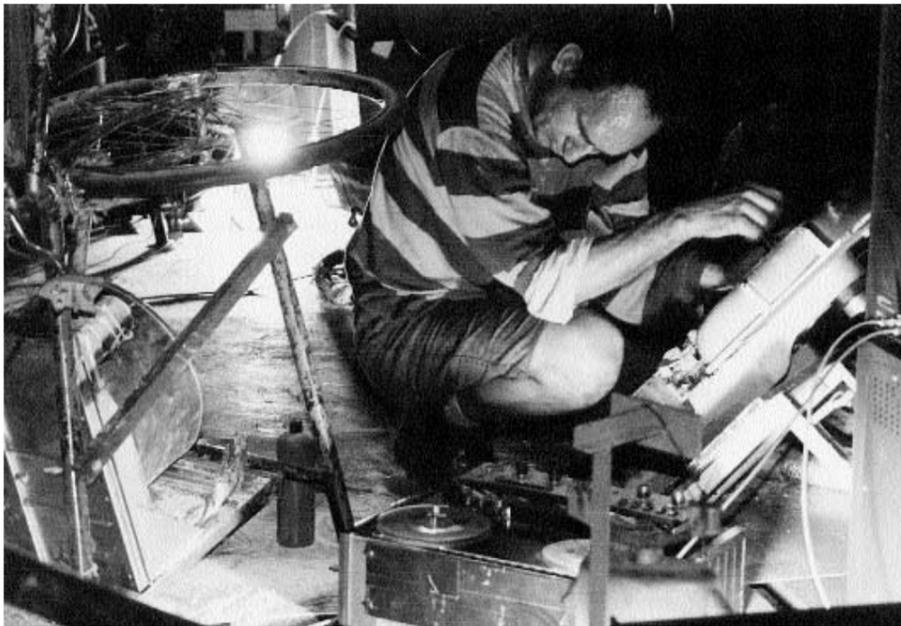
Žestoka vožnja ili o duši ne nastaje na tragu kolektivističkih akcija RTS-a (Reclaim the Streets) s *anti-roads* protestima, već na intimnoj, autobiografskoj projekciji kojom propituje "Kakav će biti moj ubojica". U kontrapunktu između realiteta *urličuće* vožnje biciklom i mogućega postojanja *duše*, ukoliko ga neki automobil, agresivni neprijatelj života" smrtonosno udari, D. B. Indoš doslovno nastoji prevesti dva Heraklitova fragmenta na scenu. Zanimljivo je što pritom zagrebački ZET ispada iz *mučke* igre. Dio Heraklitova 76. fragmenta – "Vatra živi smrću Zemlje, / Zrak živi smrću Vatre, / Voda živi smrću Zraka, / Zemlja živi smrću Vode." – prevodi na scenu činom kada se premazuje *blatom*, pri čemu *Zemlju* na svom tijelu

uzima kao metaforu za smrt. Naime, u Heraklitovu određenju najgušći dio Vatre postaje Zemlja, a Vatra je Duša kao životvorno načelo. Heraklitov 36. fragment *Duša i voda* scenski je preveden trenutkom kada ulijeva vodu u "obrednu posu-

smještena u prsima ili se razumijeva u odnosu s protokom krvi. D. B. Indoš ostvario je prikaz psihonavigacije kao rijedak kazališni primjer. Ako ne i jedini ove vrste (?)

Dobar i zao bicikl

Pored dobrog bicikla, danskoga *Centuriona*, što mu ga je u Kopenhagenu poklonio Zlatko Burić-Kićo, a o čemu D. B. Indoš govori u *Pjesmi o Centurionu*, postoji i zao bicikl, austrijski *Puch*, čiju je

Damir Bartol, prizor iz predstave

du kadu" i trenutkom kada na sebe postavlja metalni "kostur prsa" kojim prostorno određuje dušu. Time se inducirao cjelokupan događaj smrti. Duša, koja na postmortalnom putovanju izlazi iz prsiju, obuzima i metalne ubojice, prožimajući njihovo tijelo i izlazeći kroz njihov kostur – *auspub*, ispušnu cijev duše. Prijelazom *granica* mirovanja i smrti duša ulazi u *prijelazna* stanja – kretanje i (novi) život. I scenska prisutnost Heraklitove Vatre, inače u njegovoj dijalektici poimane kao *simbola* vječnoga kretanja (izgaranja), označena je vatrenom rotacijom u unutrašnjosti dvaju metalnih valjaka, što predodređuje energiju (znoj) koja je utrošena u *žestokim* vožnjama biciklom kada je, ali sasvim *iznimno*, moguće ostvariti transcendentalan susret s vlastitom dušom. Do Indoševa heraklitovska performans nism prisustvovala scenskom prikazu *nematerijalne* duše, koja je ipak prema našim shvaćanjima duboko materijalizirana, jer je prostorno – kako neki pomišljaju –

sudbinu opjevao u recitalu *O Puchu*. Riječ je o biciklu što ga je pronašao kraj Ebenseea, nedaleko ostataka ograde koncentracijskog logora, o biciklu koji je u svom kosturu upio *zlo* prostora na kojemu je pronađen. Vozeći *Puch*, D. B. Indoš zadobio je udarac u "kožnu glavu" i, kako navodi, "ludističkom" interpretacijom proglasio ga zlim. Trenutak stradanja na *zlom* biciklu scenski prikazuje premazivanjem lica i tijela crvenom bojom (krvi), nakon čega u scenskom ispisu teksta tijela slijedi intenzivna izmjena prstiju i iskrivljavanja, križanja ruku u području glave (o izvedbenoj simbolici rada prstima i ruku usp. razgovor s D. B. Indošem u *Zarezu* 1. listopada 1999). Tako je za potrebe svojih metalnih scenografskih instalacija, ili kao što ih naziva – *duhovno reciklirano smeće*, upotrijebio i dijelove navedenih biciklâ, prinoseći ih kao žrtve za potrebe predstave. Riječ je o mrtvim biciklima koji su osakaćeni za glavu (*guvernal*) i za nogu (jedan kotač).

Glazba, video, strip o "čovjeku biciklu"

Nicole Hewitt videosnimkom koja se simultano prikazivala na videozidu i TV-ekranima montažno je secirala ritmičke isječke kretanja žutog automobila prema "kraju" tunela, pri čemu kretanje završava bljeskom svjetla ili bjeline duše u svijetloj smrti. Uz strip, koji je nacrtala na temu performansa Indoševa kći Hana, projiciran je i novinski članak o prvoj ljudskoj žrtvi u automobilskoj nesreći. Riječ je o Henryju Haleu Blissu kojega je 13. rujna 1899. usmrtio električni automobil u New Yorku.

Eksperimentalnu glazbenu pozadinu ostvario je bečki glazbenik Helge Hinteregger (inače djeluje u bendu *Charbizma*) i saksofon Damira Price Kafke, a u izvedbenom dijelu performansa sudjeluje vječna pratilja u Indoševu životu i na sceni Dubravka Šikić (koja je i autorica simboličke naslovnice kataloga predstave). Ostvarena je apsolutna korespondencija između urušavajuće Hintereggerove glazbene pozadine i Indoševa sviranja na *duhovno recikliranom smeću*. Industrijsko-metalurška glazba škripe, cviljenja, udaranja, turpijanja na konstrukcijama metalnih otpadaka, inscenacija buke i Indoševa bajajuće-šamanističkoga glasa kroz metalne lijevke (megafo-ne) kao izvora transa transponiraju bol tijela u arhitekturnu scenu duševnih patnji andeoskoga "čovjeka bicikla". Nažalost, mračna utroba Tvornice pokazala se ogromnom za intimne svjetove Indoševih zvučnih skulptura.

Promjena brzine

Antiautomobilski performans D. B. Indoš izveo je i u sklopu Dana bez automobila (22. rujna) koji ukazuje na ekološki prihvatljivije mogućnosti kretanja. I time je iz apstinencije bavljenja političkim kazalištem ponovno vraćen iz svog *duhovno recikliranog smeća* u borbu protiv društveno opasnijeg *smeća*. Pritom, i političko i religiozno *Kuglino* kazalište, koje se sada pojavljuje pod imenom *D. B. Indoš – House of Extreme Music Theatre*, objedinjeno je šamanističkim odstranjivanjem sistema protivnih Prirodi i Čovjeku.

Ostaje nada da se neće ostvariti Beckettov *Svršetak igre* gdje postoji samo prisjećanje na vrijeme kada su još postojali bicikli; jer kako je najavljeno prema prijedlogu prometnog rješenja Generalnog urbanističkog plana grada – u sljedećih dvadeset godina Zagreb će dobiti 240 km biciklističkih staza. A do tada – kako navodi D. B. Indoš – "Život (žestoka vožnja) se nastavlja!"

tički odredi pravu fizionomiju aristotelovske filozofije; 1571. godine to je počeo činiti Franjo Petrić prvim sveskom *Peripatetičkih rasprava*.

Discussiones Peripateticae pretisnute su prošle godine kao deveta knjiga znanstvenog niza *Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte* (*Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest*); u ovom nizu pojavili su se npr. pretisci djela Jurja Dragišića i Bartola Kašića te znanstveni radovi o povijesti franjevaca u Bosni i Hercegovini kao i oni o nastanku hrvatskog književnog jezika. Petrićeva analiza Aristotela pro-

rešnu paginaciju (savjesno ipak čuvajući svjedočanstvo o izvornoj grešci) i upozorio na postojanje određenih manjkavosti predloška. Pretisak je osuvremenjen i odličnim uvodnim tekstom Elisabeth von Erdmann-Pandžić o Petrićevu životu, o kontekstu u kojem su nastale *Discussiones* pa i o modernosti i ispravnosti pojedinih Petrićevih metoda pri prosudbi Aristotelova opusa. Uvod Erdmann-Pandžić i laicima će pružiti kako probitak tako i užitak; autorica ne gnjavi propovjedima o Petrićevoj važnosti, već uvjeravanje prepušta snazi argumenata, iznesenih jednostavno, precizno, razložno. Užitek pojačava i uvodni gambit teksta; Erdmann-Pandžić priču o Petriću počinje upravo šamarima koje je *Peripatetičkim raspravama* opalio Giordano Bruno, uz opširan talijanski citat odgovarajućeg mjesta (istraživači Petrića skloni su, inače, čedno zaboraviti barem citiranje točne stranice nepovoljne Brunove kritike, a ja sam autoričinu gestu, kao što ste vidjeli, sa zadovoljstvom ukrao); nema boljeg aperitiva od čašice skandala). Uvodu je dodan još bibliografski opis 26 Petrićevih djela te vrlo internacionalan i ažuran izbor iz sekundarne literature s daljnjim bibliografskim putokazima.

Raščlamba Aristotela koju je poduzeo Petrić mukotrpan je i pipkav posao; to je, u biti, filološko seciranje jednog živog organizma koji je nastajao stoljećima, koji je, putem svake puti, živio postao nepravilan, nečist, nepredvidljiv. Petrić, radišan crv i marljiv mrav, lako će probuditi antipatiju svakoga obdarenog i najmršavijom romantičnom žicom, svakoga tko dijeli ničeovsku antipatiju filozofa prema filozofima. Osim toga, Petrićevo čišćenje Aristotela od komentara stvorilo je – danas bismo ironično pripomenuli "dakako" – novi komentar, ni posljednji ni malen. *Discussiones Peripateticae* knjiga su koja fizički zastrašuje: četiri sveska protežu se na ukupno petstotinjak nepreglednih stranica sitnog i gustog tiska, gdje svakih desetak redaka tekst (na latinskom!) prekidaju citati Aristotela (na grčkom!), slo-

Pretiskane peripetije peripatetika

Franjo Petrić želio je prodrijeti do Aristotela palimpsesta, ispod slojeva komentara i *spuria*; u tom pothvatu odlučio je Aristotela tumačiti njim samim

Franciscus Patricius, *Discussiones Peripateticae*. Nachdruck der vierbändigen Ausgabe Basel 1581, izdao Zvonko Pandžić, Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1999.

Neven Jovanović

Zamislimo – *probabile est* – da netko poželi napisati povijest knjiga ispisanih na pasja kola. Takva povijest morat će istaknuto mjesto odvojiti za *Discussiones Peripateticae* (*Peripatetičke rasprave*) Crešanina Franje Petrića (1529 – 1597). Ovo je djelo, naime, temeljito iznerviralo nikog drugog do Giordana Bruna; slavni je mislilac, kozmolog i višekratni izopćenik (iz različitih je vjeroispovijesti ekskomuniciran barem tri puta) opalio našeg sunarodnjaka i svog suvremenika rafalom zločestoće, uz završnu tvrdnju da bi Petrićevu knjigu "u ruke trebao uzeti onaj tko želi vidjeti u koliku se ludost i ispraznost može strovaliti i stropošati pedanterija." Knjiga koja je Giordanu Brunu toliko išla na jetra zavrijedjet će, mislim, barem prstohvat radoznalosti dekadentnog XXI. stoljeća.

Franjo Petrić u jednom autobiografskom tekstu spominje kako je na mletačkoj galiji sudjelovao u pomorskoj bici s Turcima; imao je tada *devet* godina. Pod ovim znakom *drame sa začkoljicom*, u tipično renesansnom vrtlogu hirovitih spojeva, proteći će i ostatak Petrićeva života: putuje, filozofira, upoznaje buduće pape, Turci mu kvare trgovinu s Grcima, putuje, sakuplja grčke kodekse i objavljuje knjige, dopijeva u financijski škripac te prodaje kodekse knjižnici španjolskog kralja Filipa II, putuje, drži sveučilišne katedre, oduševljava se Zoroastrom i Hermesom Trismegistom, polemizira s Ariostom držeći stranu Tassu, dopijeva na crkveni *index librorum prohibitorum*.

Nešto ranije, nepuno stoljeće prije Petrića, zahvaljujući ponajviše padu Konstantinopola, Zapadna je Evropa sa zaprepaštenjem upoznala jednog novog Aristotela; na Zapad je s grčkim školnicima stigao *Aristoteles Graecus*, svestraniji i drugačiji od logičara kojeg je poznavala i kanonizirala skolastika. U eksploziji otkrića počela su kolati mnoga nepoznata Aristotelova djela, ali i mnoga koja su filozofu iz Stagire pogrešno pripisana. Pojavile su se tako i mogućnost i potreba da netko kri-

Aristotel njim samim

Renesansni *corpus Aristotelicum* sadržavao je podjednako autentične spise kao i *spuria*, podjednako izvorne Aristotelove formulacije kao i mjesta iskvarena ili netočno protumačena. Franjo Petrić želio je prodrijeti do Aristotela palimpsesta, ispod slojeva komentara i *spuria*; u tom pothvatu odlučio je Aristotela tumačiti njim samim, odrediti izvorna filozofova učenja metodom prikupljanja identičnih mjesta iz ukupnosti Aristotelova korpusa. Tu metodu, kako se sam Petrić čudi, nisu primjenjivali ni grčki, ni latinski, ni arapski komentatori; oni su se ograničavali na proučavanje *pojedinih* Aristotelovih djela, ne čitavoga korpusa. Nadalje, Petrić je odredio kriterije kojima će odijeliti originalne Aristotelove tekstove od apokrifnih. Napokon, najvažnija Petrićeva metoda istražuje *originalnost samog Aristotela*; Petrić odvaja izvorne Aristotelove ideje od onoga što su Stagiraninu donijeli prethodnici i tradicija (među Aristotelove prethodnike Petrić ubraja Platona i predsokratovce, ali i spise pripisivane božanstvu Hermu Trismegistu; ovi su tekstovi za Petrića bili stariji od Mojsijeva doba, a za nas predstavljaju plodove helenističkog "popularnog platonizma", pripadaju, dakle, dobu *nakon* Aristotela).

Aristotelove laži protiv Platona ispitao je tek Petrić, tisuću osamsto godina kasnije

Dvema se stvarima najviše čudim. Jedno je što Aristotel, tako ugledan filozof, onaj koji izjavljuje da istinu smatra važnijom od prijatelja, važnijom od svojih vlastitih spisa, posvuda protiv Platona iznosi bjelodano lažne i neosnovane prigovore; zaista, da su propale Platonove knjige, kako se desilo s drugim starim

misliocima koje Aristotel napada, Aristotelova istina bila bi prihvaćena bez trunke sumnje. Drugo je što se među tolikim tisućama aristotelovskih i platoničarskih filozofa nije našao nitko da u Aristotelu ispita istinitost ovih zamjerki, nego su meni ostavili da nakon tisuću i osamsto godina budem prvi na tom polju.

(*Franjo Petrić, Peripatetičke rasprave, sv. 3, knj. 7, str. 359*)

teže se na četiri toma; u izdanju iz 1581. godine bile su to četiri fizički odijeljene knjige, u pretisku iz 1999. g. one su objedinjene. U prvom svesku Petrić prikuplja i kritički ocjenjuje dotad poznate podatke o Aristotelovu životu, knjigama, tumačima i nastavljačima, ali i o onome što je u Aristotelovu učenju najbolje te o načelima i metodama Aristotelove filozofije. Drugi svezak razmatra podudaranja između Aristotela i filozofa koje Petrić smatra Aristotelovim prethodnicima, i to podudaranja na području logike, metafizike, teologije, matematike, filozofije prirode i filozofije morala. Treći svezak analizira suprotan pol, *odstupanja* Aristotela od hermetičkih tekstova, od predsokratovaca i Platona. Napokon, četvrti donosi Petrićevu ocjenu izvornih Aristotelovih filozofskih učenja.

Izdanje iz 1999. g. pretiskuje, naravno, i cjelovite popratne tekstove uz *Discussiones* iz 1581. godine. To su uobičajena posvetna pisma – zanimljivo je da treći svezak Petrić posvećuje "božanskoj ženi" Tarquini Molzi iz Modene, koju je učio grčki; jedino za Tarquinu filozof sastavlja stihove, parafrazira Katula – ali i opsežan stvarni i imenski indeks; sastavljen u renesansi, koristan je i danas.

Šamari Giordana Bruna

Priredivač modernog pretiska na nekoliko stranica *Discussiones* ispravio je pog-

ženi renesansnim grčkim slogom, črčkama još sitnijim od ostatka teksta i za današnje oko beznadno enigmatičnim. Izživčanost Giordana Bruna pred ovim kolosom razumljiva je ne samo laicima, već i onima kojima je suvremeni pretisak *Rasprava* kao izdanje građe (*Studienausgabe*) prvenstveno namijenjen: žiteljima znanstvene republike.

No, premda moderno doba tu malu istinu nije sklono isticati, i mi, divovi, balansiramo na ramenima prethodnika. Jasnno je da bez angažmana legije zastarjelih i zaboravljenih *petrića* danas na polici ili u kompjutoru ne bismo držali spartansku jednostavnost oksfordskih izdanja, Aristotelov tekst srezan do maksimalne filološke aerodinamičnosti; ne bismo danas mogli ni posezati za kompendijima, leksikonima i analizama njegova učenja, sve knjigama oku zavodljivim, istraživaču korisnim, a znanstveno ažurnim. Opet, jasno je i neumitno da i sam komentar jednom postaje predmet komentara, izvor spoznaje ne o svome predmetu, već o samome sebi, svome autoru i svome vremenu. Napokon, sad već govoreći posve pragmatično: želimo li imati Petrića kao filozofa, kao renesansnog filozofa, kao hrvatskog renesansnog filozofa (pogodnog za jačanje identiteta i organiziranje znanstvenih skupova), nama je Petrića čitati. A za to moramo prvo imati tekst. ▣

Aristotelove izreke

No, kako imaju veze s njegovim karakterom i postupcima, na ovom ću mjestu donijeti Aristotelove aforizme i izreke koje sam uspio pronaći. Kad su ga pitali koji je korist lažljivcima od laganja, odgovorio je: "Kad govore istinu, ne vjeruju im." Kad ga je netko izgrdio što je udijelio milostinju pokvarenom čovjeku, rekao je: "Nisam se sažalio nad karakterom, nego nad čovjekom." Znao je često govoriti učenicima i prijateljima: "Kao što vid svjetlo dobiva od zraka, tako i duša od znanosti." Govorio je da su Atenjani otkrili i žito i za-

kone, da se žitom koriste, ali zakonima ne. "Korijeni su obrazovanja gorki, a plodovi ugodni." Pitali su ga što odmah ostari: "Učinjeno dobročinstvo." Zapitali su ga što je nada: "San na javi." Diogenu je nudio kolač, a Aristotel je naslutio da ga, ako kolač ne primi, čeka neki Diogenov aforizam, pa reče: "Propadoše Diogenu i kolač i aforizam." "Obrazovanju je potrebno troje: priroda, disciplina, praksa." Čuo je da ga je netko olajavao; "Dok me nema," reče, "neka me slobodno i bičuje." ▣

(*Franjo Petrić, Peripatetičke rasprave, sv. 1, knj. 1, str. 12*)

KRITIKA

Što je to novo i važno u glasgowskome otkriću? Prije svega ono povećava Marulićev latinski Najveći dio Marulićeva kraćeg latinskog pjesništva poznatog prije škotskih novosti potpuno

Od papa do Prijapa

Nepoznati Marulić najviše iznenađuje kao ljubavni pjesnik kojemu nije strano ni tjelesno ni lascivno

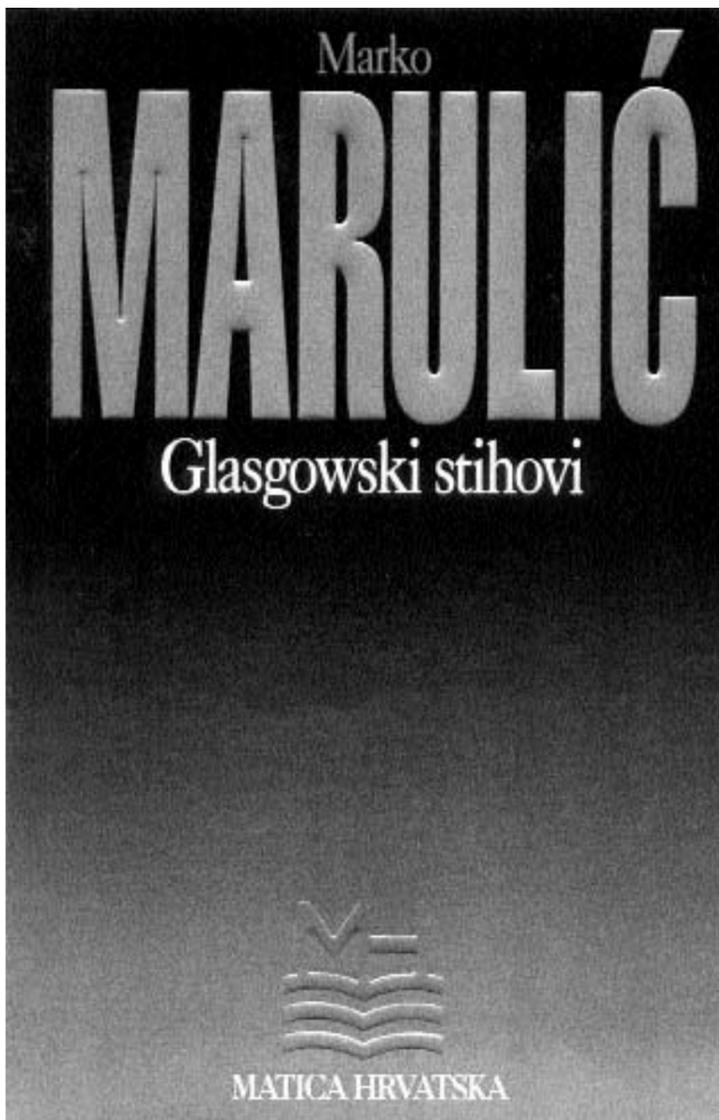
Marko Marulić: *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko Novaković, Matica hrvatska, Zagreb, 1999

Tomislav Bogdan

Stihovi iz glasgowskoga rukopisa Marulićevih latinskih djela nedvojbeno su jedan od najznačajnijih maruloloških nalaza uopće. Njihovo nas je otkriće suočilo s drugačijim, novim Marulićem, prisililo da revidiramo svoje viđenje Marulova književna lika. Štoviše, književna evolucija koju nam predočuju pokazala se relevantnom ne samo za književnog povjesničara, već i za biografa. Škotska je senzacija bila toliko djelotvorna da su oživljene neke davno marginalizirane pretpostavke o radikalnim mijenama u Marulićevoj biografiji.

Kodeks koji se danas nalazi u glasgowskoj Sveučilišnoj knjižnici nastao je po svemu sudeći u Splitu, nedugo nakon Marulove smrti i vrlo je vjerojatno pripadao nekom od humanista iz obitelji Papalić. Prvi ga je pomno pregledao Darko Novaković 1995. godine da bi sljedećih godina priredio *editio princeps* njegovih stihova te u nekoliko navrata objavio prijevode pojedinih pjesama. Rukopis inače sadrži i Marulićev prozni epigrafski ogleđ *In priscorum epigrammata commentarius*, poznat i iz drugih izvora, no svakako važniji i zanimljiviji njegov dio je zbirka sa 141 pjesmom. Sve su pjesme u rukopisu nazvane epigramima, ali premda je uglavnom riječ o kraćim sastavcima, ne zadovoljavaju svi tu žanrovsku odrednicu.

Novo lice Marulića

opus za 130 nepoznatih pjesama (ukupno 596 stihova) i omogućuje obuhvatan kronološki pregled njegova latinskog versificiranja. Glasgowska zbirka naime obuhvaća pjesme koje nisu samo tematski vrlo raznolike, već su i nastajale u različitim i vrlo udaljenim razdobljima Marulićeva života. Njezina pak najvažnija novost razmjerno je skromna zastupljenost religioznih tema te činjenica da se Marulić u njoj pojavljuje kao ljubavni pjesnik i nesmiljeni satiričar, a nekoliko pjesama, uglavnom u obliku epitafa, posvećuje i životinjama.

se uklapao u ukorijenjenu sliku o prvenstveno religioznom autoru, kršćanskom moralistu posve specifičnih književnih interesa. Poznate *Carmen de doctrina*, *Hymnus ad Deum* ili *De duodecim Apostolis* pjesme su koje, primjerice, govore o svetopisamskim osobama ili tematiziraju neke od osnovnih kršćanskih dogmi.

Nepoznati Marulić stoga najviše iznenađuje kao ljubavni pjesnik kojemu nije strano ni tjelesno ni lascivno. Lirski subjekt njegovih epigrama u jednoj prigodi zavidi seksualnom napasni-

ku, a u drugoj je impresioniran učinkovitošću jednog erotomana. Upoznajemo autora obrazovanog na svim područjima klasične literature, humanista sklonog svjetovnom Ovidiju, Propertiju, Katulu, pjesnicima svoje mladosti koje je kasnije počistio iz vlastite biblioteke. Marulićevo ljubavno pjesništvo najviše duguje antičkim uzorima, ponajprije rimskim ljubavnim elegičarima, ali jedan se tekst, što je osobito zanimljivo, dotiče i petrarkističke elokvencije. U epigramu pod brojem 36 lirski subjekt koristi petrarkističku antitezu toplog i hladnog obraćajući se ironično nekom splitskom Tomi koji se zbog ljubavi smrzava i izgara izvan sezone.

Marulova novootkrivena satirička lirika vjerna je Marcijalovu žanrovskom predlošku. Njezina brojnost i beskompromisnost pokazuju Marulića kao strasnog i ustrajnog satiričara, autora koji ni u poodmaklim godinama nije oklijevao napasti, i to u nadgrobnicima. Nerijetko lokalizirani, satirički epigrami ne prezaju od podsmijeha tuđoj nevolji, naslađivanja nad bespomoćnošću fortunine žrtve ili ismijavanja tjelesnih nedostataka i nakaznosti. Marulićev humor rijetko kad je subverzivan, ne dolazi odozdo, već se strogo i superiorno okomljuje s visoka, s pozicije moći. Osim što su dio žanrovske konvencije, Marulovi otvoreni satirički napadi i nadmoćno izrugivanje govore, izgleda, nešto i o antropološkim strukturama dugoga trajanja u splitskome kraju.

Marulovi mitovi

Od ostalih novina glasgowske zbirke valja spomenuti mitološke distihe koji, zauzimajući šestinu svih stihova, ocrtavaju likove iz Ovidijevih *Metamorfoza*. Riječ je, smatra se, o ranim školskim vježbama, koje dokazuju kako Marulića za njegova humanističkog obrazovanja nipošto nisu sablažnjivale mitološke skice s lascivnim aluzijama. Niz prigodnih tekstova uključuje Marulićevo posljednju pjesmu – pozdravnicu papi Klementu VII. nastalu u posljednjem mjesecu pjesnikova života, kao i stihove posvećene Hanibalu Luciću, koji predstavljaju prvi spomen Lucićeve književnoga stvaranja. Neke pjesme vrlo su brzo stekle "antologijski" status, a vjerojatno naj-

poznatija od njih tužaljka je za ubijenim psom Morom, jedna od triju pjesama posvećenih životinjama i možda najemotivniji sastavak cijele zbirke. I među jedanaest otprije poznatih tekstova nalazi se nekoliko neprijepornih hitova, poput poslanice Frani Martinčiću o tegobama starosti ili elegije o dnevnom snu. Posljednje mjesto u zbirci pripada, znakovito, epigramu koji stoji u najoštrijoj suprotnosti s Marulićem kakav nam je bio poznat prije glasgowskoga otkrića. Riječ je o opscenoj pjesmi koja apostrofira Prijapa, antičko božanstvo plodnosti obdareno ogromnom falusom, i tematizira istospolnu mušku ljubav.

Zaokret prema religioznom

Istaknuta svjetovnost zamašnjog i vjerojatno mladenačkog dijela Marulićevih stihova kao i njihova rezerviranost prema svakome moraliziranju i didaktičnosti uvjerali su Novakovića u opravdanost pretpostavke o pjesnikovu naglom književnom, ali i životnom zaokretu prema religioznom. Tako je, što se Marulićeve konverzije tiče, posljedica u vidu poetičkog procjepa rehabilitirala stara svjedočanstva o presudnom značenju uzroka – smrti pjesnikova brata Šimuna. Tko zna, možda ni legendarni kolotur kojim su se Marul i Papalić noću uspinjali zajedničkoj ljubavnici nije potpuno ispao iz igre.

Cetiri godine nakon senzacionalnog otkrića glasgowski su stihovi zahvaljujući Darku Novakoviću dočekali svoje dvojezično ukoričenje. Latinski izvornik i njegov potpuni hrvatski prijevod popraćeni su vrsnim Novakovićevim pogovorom, izdašnim komentarima uz svaku pjesmu, bogatim kritičkim aparatom te komparativnim tekstološkim upućivanjima na Marulićeve antičke i humanističke izvore. Čitatelj koji se navikao vraćati stihovima uzalud će tražiti kazalo pjesama s njihovim naslovima, ali u njegovu nedostatku sasvim dobro u snalaženju pomažu kazalo imena i *index nominum* ovoga izvrsno opremljenog izdanja. Nejasna, lutalačka sudbina glasgowskoga kodeksa teško se mogla sretnije okončati. Novakovićevo izdanje njegovih stihova vrhunski je marulološki i filološki događaj. ☑

ukratk

pretpostavit će o čemu je i u ovom albumu riječ. *Život okorjelog pokvarenjaka* još je jedna provala odvratnosti, nastranosti, gadosti i degutantnosti dove-

Samoironični outsider

Jean-Marc Reiser, *Život okorjelog pokvarenjaka*, prevela Biljana Grubačević, Šareni dućan, Koprivnica, 2000.

Milan Pavlinović

U slučaju francuskog crtača stripa Jean-Marc Reisera (1941–1983) izdavačka kuća Šareni dućan vrlo je agilna. Nakon izdavanja stripova *Život na friškom zraku* i *Život beštija* dobili smo i treće *žitije*, *Život okorjelog pokvarenjaka*. Ljubitelji underground stripa koji su upoznali Reisera u *Poletu* ili u novim šarenodućanskim izdanjima

denih do vrhunca.

Reiser, suvremenik šezdesetmaša i idol mnogih anarhista i punkera, ovaj put nas upoznaje s bezimenim (anti) junakom čija se zabava i društvena djelatnost svodi na prđuckanje u liftovima, kopanje nosa, pokazivanje penisa, hvatanje žena po busevima ili mokrenje sa skakaonice u bazen. Bačvolikog izgleda, ogromne trbušine, i kratkih udova, odjeven jedino u poluspuštene, rastegnute *klokan-gaće*, *isflekane* najrazličitijim (muškim) izlučevinama autorov lik predstavlja najgoru noćnu moru za pristojan građanski ukus. Inače, stariji pokvarenjak najčešće izruguje i izluđu-

je osobe nježnijeg spola, razotkrivajući ih do kostiju, što se ne bi svadjelo nijednoj feministkinji. No, pogledavši kako je prikazan naš junak, a i ostali *macho*i u stripu, muški rod bi se trebao crvenjeti.

Naravno, na udaru Reiserova crnog *drek-humora* našli su se svi i svašta: od hrane, životinja, trudnica, pohotnih slijepaca pa do građanskog morala, demokracije i Boga.

Taj vam se prizemni humor može sviđati ili ne, ali nije toliko ni banalan ni jednostran koliko izgleda. U liku osamljenog, samoironičnog *outsidera* autor nas cinički, pronicljivo i vrlo inteligentno suočava s onim što dobro znamo da postoji u svima nama: bestijalna i nakaradna ljudska priroda što teži zadovoljenju najnižih nagona. Dok čitate ovaj strip, Reiser će vam izvući utrobu i napraviti fileke, nasmijati vas do tragikomičnosti i razotkriti apsurdnost življenja. Što je mislio o ovome svijetu, svjedoče posljednji tabloidi stripa u kojima otužni samac, nakon inspirativne društveno-sociološke analize konzerve graha i sarkastičnoga obraćanja Bogu, izgovara "Život je samo jad i tuga" režući vene poklopцем te iste konzerve. ☑

KRITIKA

li u pojedinačnim svojim segmentima (umjetnošću u slikama, crtežima, performansima, skul-

predstavljena pripadnicima dviju različitih generacija. S jedne strane to je mladi njujorški pisac ži-

duje bogatstvo i raznolikost pjesničke scene pjesmama autora različitih generacija, socijalnoga i obrazovnoga statusa i različitih poetskih usmjerenja – od semantički hermetičnih kombinacija iskidanoga svakodnevnoga iskustva (John Ashbery), preko istraživačkih pohoda na prostor Drugoga (Sophie Cabot Black), feminističko-buntovničkih tekstova (Maggie Estep), filozofijsko-intertekstualnih igara (Daniel Halpern, Carolyn Kizer), metatekstualno-narativnih plutanja (Billy Collins), poetskih rekonstrukcija autentičnoga neameričkoga podrijetla pri čemu su zamjetna dva tipa odnosa prema tradiciji: afirmativno (Nick Carbo, Martin Espada) i negativno konotiran (Wang Ping). Slijede pjesničke posvete Kurtu Cobainu (Jim Carroll, inače i autor romana *Dnevnik košarkaša*), pa sve do potresnih referenci na srpsko-bosanski rat (Nicholas Christopher). Tu je, naravno, nemoguće spomenuti sve pjesnike obuhvaćene izborom. Neki se od njih osim pisanjem poezije bave i pisanjem dramskih tekstova pa su im djela čak izvođena na Broadwayu (James Merrill, Kenneth Koch). New York ima i kulturni *Nuyorican Poets Cafe* u kojemu se četvrtkom i petkom održavaju javna čitanja poezije, a izdana je i antologija *Aloud* gdje su uvršteni i neki pjesnici iz *Quorumova* izbora.

ne (Marcel Duchamp/Velvet Underground, primjerice), o aktualnoj hip-hop kulturi te plesnim pravcima izniklim iz nje, o crnačkoj (funky, hip-hop, rap; Public Enemy, Wu-Tang Clan) i bjelačkoj glazbenoj sceni (Sonic Youth, Swans, Pussy Galore, Cramps, Laurie Anderson, Nirvana, Smashing Pumpkins, Sundgarden te postbluzerski bendovi kao što je Madder Rose). Posve drukčije intoniran je tekst Tončija Kožula koji kritizira glazbenu scenu u New Yorku 90-ih tvrdeći kako dugo nije bila marginalnija.

Kazališni dio priče potpisuju Sanja Nikčević, Srećko Borse, David Lefkowitz i Dubravka Vrgoč. Nikčevićin *Teorijsko-putopisni vodič po Broadwayu* (po mome sudu jedan od najuspješnijih tekstova) izvrstan je iscrpni informator o prostornim i terminološkim putokazima vezanim uz Broadway, o povijesnom razvoju broadwayskoga kazališta, o gubitku i razlozima gubitka nekadašnjega ugleda i značenja, o off i off-off kazalištu te o njihovoj vezi s Broadwayem, o kazališnoj kritici i njezinoj (presudnoj) ulozi u kreiranju statusa predstave, o publici i o mnogim drugim segmentima. "Hrvatski izvedbeni umjetnik" Srećko Borse govori o predstavama koje je radio u njujorškim off-off kazalištima *La Ma Ma* i *PS 122* te o vlastitu, više negativnom nego pozitivnom stavu o njujorškom kazališnom životu. David Lefkowitz autor je prikaza najuspješnijih predstava na off-broadwayskoj sceni, a Dubravka Vrgoč nudi sliku njujorškoga teatra s kraja 1999. godine.

Stripovskim dijelom zatvara se transmedijalni prikaz New Yorka. Goran Sudžuka piše o jednoj od najvećih američkih izdavačkih kuća u svijetu stripa *DC Comics*, čije junake, crtače i scenariste predstavlja.

Primijetit ćete da nema filma 90-ih, ali to nekom drugom zгодom, možda u *New Yorku II*. ☐

Iz New Yorka i o New Yorku

New York je specifična multikulturalna meka sa snažnim ehom identiteta i utjecajima i izvan granica svoga otočkoga carstva

Quorum – tematski broj posvećen New Yorku, časopis za književnost, godina XV, broj 5-6, Zagreb 1999.

Sanja Jukić

Jedan od uvodnih citata kojim su urednici bez konvencionalnoga uvoda odlučili otvoriti priču o New Yorku i potvrditi opravdanost ovakvoga *Quoruma*, kaže: *New York, grad šest milijuna stranaca, metropolis je znatiželje i sumnje. To je grad bez međaša, dom trajne nestalnosti, dinamične nepokretnosti.* (Malcolm Cowley). U te dvije rečenice iskazana je posebnost ovoga monumentalnoga grada metropole koji je unutar svoga prostornoga okvira zgrnuo svijet. Simultano postojanje kulturnih, nacionalnih, vjerskih, političkih i socijalnih različitosti poželjno je i čini ga košnicom pojedinačnih kreativnih senzibiliteta što istodobno, implicitno ili eksplicitno, daje uvid u globalni svjetski dijakronijsko-sinkronijski poredak. New York je, dakle, specifična multikulturalna meka (gradonačelnik Rudolph Giuliani je podrijetlom Talijan) sa snažnim ehom identiteta i utjecajima i izvan granica svoga otočkoga carstva čiji nam kolažni portret nudi ovaj tematski broj *Quoruma*. O njujorškoj umjetničkoj sceni imali smo već prilike čitati u starijim brojevima *Quoruma*, koji su se njome bavi-

pturama, multimedijalnim projektima 80-ih, američkim gay-pjesništvom, suvremenom američkom prozom, filmom...). Ovaj broj pokušao je načiniti sveobuhvatniji prikaz reprezentativnih imena i područja umjetničkoga rada u New Yorku, s naglaskom na 90-ima, definirajući, između ostaloga, i mjerila koja ga određuju kao prostor metropole preko teorijsko-povijesnog pristupa (Dieter Hoffmann-Axthelm opisuje suegzistenciju različitih jezika, naroda i kultura te postanak metropole od Aleksandrije do New Yorka), kroz prizmu individualnoga iskustva (Florentia Costa u metonimijski sročenoj razglednici New Yorka, Tarik Kulenović, Dragan Jurak, Damir Uzunović, Jimmy Jellinek) te kroz prizmu literature (Stipe Grgas o romanu Josepha McElroya).

Prozni New York

Blok *Književne prakse* donosi izbor iz njujorške poezije i proze 90-ih te iz hrvatske prozne produkcije o New Yorku. Proza je

dovskoga podrijetla Nathan Englander čija je priča *The Gilgul of Park Avenue* iz zbirke *For the Relief of the Unbearable Urges* u cijelosti prevedena. U razgovoru Englander otkriva zašto svoje priče doživljava kao američki proizvod iako su općinjene židovskim kulturnim i religijskim naslijeđem. Drugoj generaciji pripada jedan od najznačajnijih pisaca suvremene američke književnosti (o čijem smo djelu već čitali u jednom od ranijih brojeva *Quoruma*) Paul Auster, predstavljen ulomcima iz autobiografske *Crvene bilježnice* uz najnovijega romana *Timbuktu* uz kritički osvrt Filipa Krenusa. Isječkom iz romana *Zavezanih očiju* čitateljstvu je predstavljena američka spisateljica Siri Hustvedt, a tu su još i tekstovi Lyne Tillman i Williama T. Vollmanna koji se javljaju početkom 90-ih nastavlajući se (samo vremenski!) na hit-prozu 80-ih Jaya McInerneya, Tame Janowitz, Breta Eastona Ellisa, Davida Leavita o kojoj se također pisalo u ranijim brojevima *Quoruma*. Hrvatska proza se na različite fiktionalne (Dragan Koruga, Tatjana Gromača, Lucija Stamać, Krešimir Pintarić, Stjepan Balent, Rade Jarak, Robert Mlinarec, Miroslav Kirin) i fiktionalno-nefiktionalne načine (Igor Rajki, Tanja Tarbuk) referira na New York, a svim je tekstovima zajedničko postojanje podvojenoga osjećaja spram grada – znatiželja pomiješana s kritičko-ironijskim odmakom od onoga što uz takvu metropolu ide, dostupnost svega pa i onoga što u našim prilikama izaziva skanjanje.

Pjesnička šarolikost

Njujorška poezija 90-ih potvr-

ukratk

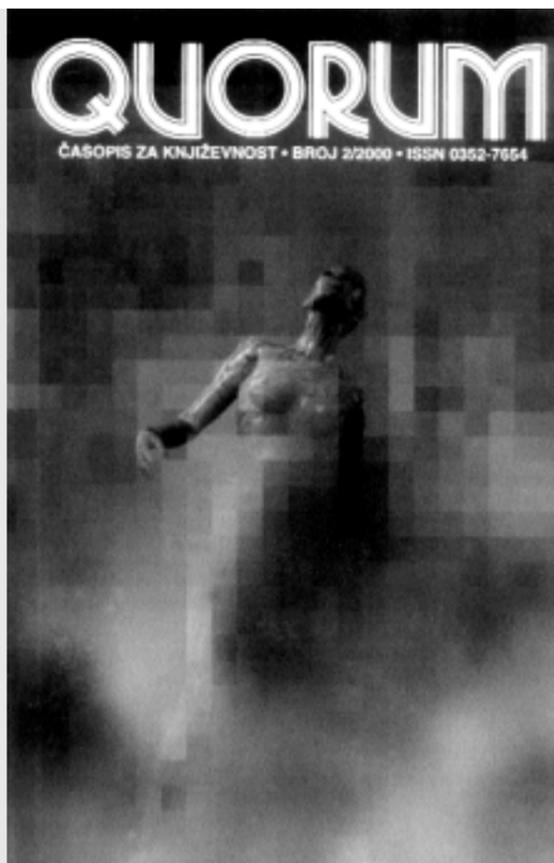
Časopisi

Quorum, časopis za književnost, Naklada MD, Zagreb, br.2/2000, urednici Miroslav Mićanović, Roman Simić

Petar Pelepić

Quorum broj 2/2000 predstavlja ovogodišnjeg dobitnika nagrade Goran za mlade pjesnike Bojana Radašinovića. Radašinovićevo poezija uklapa se u najnoviji «narativni» trend mlade hrvatske poezije. Također, *Quorum* donosi izbor iz poezije pohvaljenih mladih autorica Darije Kovačić i Andrijane Jukić koje su bile samo na korak do nagrade. U bloku poezije možemo pročitati i pjesme Ivana Hercega, Rade Jarka i Sime Mraovića, a eseji o Radašinoviću i Maruninu pjesništvu izašli su iz pera Krešimira Bagića i Tvrtka Vukovića. Rubrika koja sustavno predstavlja hrvatske pisce u ovom broju rezervirana je za Zorana Ferića. Unutra se nalazi jedna Ferićeva priča *Smrt djevojčice sa žigicama*, eseji o njegovim djelima Krune Lokotara i Leone Baumann, također i već uobičajeni autopoetski esej, koji nam iz broja u broj na zaista zanimljiv način predstavlja domaće autore.

Slijedi već ustaljena *Kratka priča Commonwealtha*. Zastupljeni su pisci Ian McEwan, Graham Swift i David Malouf, prevoditelji su Radaković i Koruga. Potom se upoznajemo s autorom scenarija za kontroverzni jugoslavenski film *Bure baruta* Deanom Dukovskim i možemo pročitati ulomke iz njegova

dramskog teksta. Na kraju, čitamo nekoliko eseja na temu kloniranja koje je priredio Hrvoje Jurić. U *Offlineu* je portugalski pjesnik Al Berto, koji je većinu života proveo kao skitnica i klošar – čitamo dobar prijevod Tanje Tarbuk. Broj je ukrašen fotografijama mladog dubrovačkog fotografa Marka Ercegovića. ☐

NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!
NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!
NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!
NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!
NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!NOVO!

Fantastični bestijarij Hrvatske

Dr. H. C. Zabludovsky

Osigurajte na vrijeme svoj primjerak

Tel.: 01 / 46 77 431

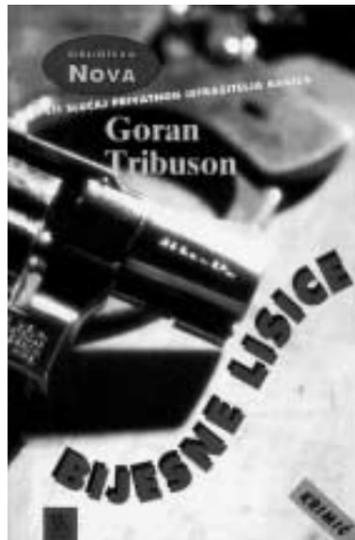
KRITIKA

devedesetih dvjema knjigama eseja koji se po duhovitoj evokaciji komunizma mogu mjeriti i s Vieweghom. Ciklus krimića s

se sastojali od dvaju odjelitih svemira. Prvi svemir bio je onaj američke žanrovske tradicije *crnog filma*, Chandlera i Hammeta.

Bijesne lisice nasrću na grad

U ovoj je knjizi Tribuson otvoreni i eksplicitni društveni kritičar, možda i najotvoreniji unutar korpusa cijelog hrvatskog romana devedesetih

Goran Tribuson, *Bijesne lisice*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Jurica Pavičić

Sastavljajući nedavno virtualne hrvatske književne reprezentacije osamdesetih i devedesetih Robert Perišić je u *Globusu* napisao kako bi se ta dva odabrana sastava poklapala samo u jednom imenu: negdje u sredini terena, rekao je, bio bi Goran Tribuson. U tome ima istina. Sve nacionalne književne vedete osamdesetih – Ugrešić, Aralica, Pavličić, Drakulić, Irena Vrkljan, Šnajder, Anka Žagar – u devedesetima su u Hrvatskoj imale rubnu ulogu: neki zato jer su bili fizički ili politički distancirani od nacionalne kulture, neki zato što nisu pisali, neki zato što jesu pisali, ali knjige kojima nisu obranili stečeni ugled.

Goran Tribuson pred petnaestak je godina u odnosu na spomenute ljude bio ipak u drugom planu. Bio je popularan, čitan i kritici simpatičan, ali ipak nije imao dignitet značajne književne činjenice. Tribuson je od svih hrvatskih pisaca srednje generacije pokazao da najbolje zna starjeti. I on se, doduše, ponavljao i pokatkad reciklirao isto, ali reciklirao tako da bi makar za minimum pomicao stvar naprijed i nabolje. Njegov autobiografski ciklus – vjerojatno najbolje što je napisao – nadograđen je potkraj

Nikolom Banićem neposredno je nakon Oluje nadgradio dotad najboljim – *Noćnom smjenom*. Odstao je od samopokazivanja vlastitih fantastičarskih književnih početaka i pristao objaviti izbor svojih ranih horor-priča *Osmi okular* koji je za mnoge mlađe čitatelje bio istinsko otkriće. Novouspostavljeno primirje s vlastitim borhesovsko-bulgakovljevim ranim danima zapečatio je i ne tako dobrom zbirkom *Zvijezda kabarea*.

Ciklus o Nikoli Baniću

Tribuson je i u osamdesetima i danas nepravедno bio najpoznatiji po svojim krimićima. Ciklus o Nikoli Baniću vjerojatno je najvažniji vezani ciklus knjiga hrvatske kriminalističke literature. On ima boljih knjiga (*Zavirivanja*) i manje dobrih (*Siva zona*). Nijedna od tih knjiga ne može se mjeriti s Tribusonovim *highlightsima* poput *Povijesti pornografije* ili *Mirisa lizola*, ali bi svaku od njih čovjek rado pročitao.

Tribusonovi krimići uvijek su

obavljao poslove za ambivalentne i mračne sjevernozagrebačke bogataše, bio zgužvan, razveden i sve u svemu gubitnik. Drugi svemir bio je onaj jugoslavenske i hrvatske društvene zbilje: mladih kapitalista, komunističke elite, kontroliranih medija, svijet u kojem likovi voze Banićev *renault 4*. Teolozi još od vremena ratova s monofizitima kažu kako Isus ima dvije prirode i kako su te dvije prirode – ljudska i Božja – nepomišane. Tako su i dvije prirode Tribusonovih krimića – američka i istočnoeuropska – suprisutne, supostojeće, ali u njegovim romanima kao da između njih teče žičana ograda s električnom strujom i ne da im nikad da se pomiješaju. Tako je to i u najranijim romanima i u onim iz devedesetih. Razlika je tek u tome što su se akcenti mijenjali. Rani Tribusonovi krimići pretežno su čisti *hardboiled* s malo socijalističkog začina u ikonografiji i tipologiji likova. Noćna smjena, a pogotovo najnoviji krimić *Bijesne lisice* u velikoj su mjeri socijalni romani razapeti na kostur chandlerovskog modela.

Duhoviti satiričar hadezeizma

Bijesne lisice napisane su za posljednjih godina tuđmanizma, a spletom okolnosti izišle su kad je on, ako ne umro, onda barem pao. To ne znači da će iduća rečenica glasiti "šteta što roman nije izišao odmah", jer je to glupost: takva teza podrazumijeva da je pisanje romana natjecanje u građanskom neposlulu, ali i to da su čitatelji idioti koji se ne sjećaju ambijenta u kojem su živjeli još pred deset mjeseci.

Tribuson ne eksperimentira previše sa žanrovskom formom.

Bijesne lisice su čistokrvni *hardboiled* sa svim motivskim i strukturnim atributima. Banić ponovno dobiva posao od glamuroznog podsljemenskog bogataša, ponovo imamo posla s nestankom glamurozne bogatašice, Banić se opet nađe negdje na trećini knjige umlaćen i ponižen da bi krenuo u protunapad i raskrinkao vlastita poslodavca. Tu su i druge uobičajene sastavnice *banićijane*: Tribusonov vještiti operater Pako i njegovi poslovni podvizi *halo-bing-kakobrat*, Banićeva kći i bivša žena. Sukladno logici *banićijane* obiteljski trio u svakom romanu nagovještava velik korak naprijed, pa bismo već u idućem romanu Nikine roditelje mogli vidjeti nanovo vjenčane.

Tribuson često ozbiljno zamjeraju predvidljivost i recikliranje dobro provjerenog recepta. U određenoj su mjeri ti prigovaratelji u pravu: Tribuson se doista ne da eksperimentirati i inovirati i udobno se smjestio u uspješnu formulu. S druge strane, valja imati na umu da je takva repetitivnost legitimna žanrovska osobitost po kojoj se Tribuson ne razlikuje znatno od svojih kanoniziranih američkih uzora.

Ono u čemu je Tribuson voljan istraživati nije siže i žanr, nego diskurs. Baš kao i u *Noćnoj smjeni*, u *Bijesnim je lisicama* Tribuson otvoreni i eksplicitni društveni kritičar, možda i najotvoreniji unutar korpusa cijelog hrvatskog romana devedesetih. Svojim autobiografskim knjigama Tribuson se posljednjih godina nametnuo i kao izvrstan humorist. Ta se značajka prvi put u *Bijesnim lisicama* seli i u njegove krimiće: Tribuson u ovoj knjizi teži i najčešće i uspijeva biti duhoviti satiričar *hadezeizma*.

Politički fatalizam i urbani rasizam

Nastale u fazi raspada tuđmanovštine, *Bijesne lisice* nisu, međutim, vedro satirična knjiga. To je knjiga koja zrcali gnjilež i u kojoj je smijeh sarkastičan i go-

rak. To je i prvi svezak o Baniću bez stvarnog hepienda, osim ako hepiendom ne shvatimo završni masakr kad očajni veteran, kojem su tajkuni ubili brata, u suicidalnom masakru ne poubija čitav roj negativaca. Sjetimo se, takav slični gorki kraj Tribuson je upotrijebio i u scenariju Ogristine *Crvene prašine*.

Bijesne lisice nisu samo gorka, nego i fatalistička knjiga. Središnji ideologem knjige ujedno je i njen naslov: bijesne lisice. Kao što se u uvodu knjige navodi da bijesne lisice sa Sljemena nasrću na grad, tako je kod Tribusona grad na udaru društvenih bijesnih lisica: tajkuna, novokomponiranih bogataša, dinarskih primitivaca, nove destruktivne elite, balkanskog divljaštva. U *Bijesnim lisicama* ta zaraza bjesnoćom prestaje biti samo proizvod stanovite politike i društvenih prilika i postaje fatalistički porazni usud poput velike kuge ili socijalnih boginja. Tribusonov groteskni prikaz hrvatske *upper class* devedesetih gotovo da se približava groteskama Ive Brešana. I kod Tribusona imamo posla s neiskorjenjivim, samoniklim i vječnim divljaštvom koje će nas nepovratno zagušiti.

Bijesne lisice u žanrovskom su smislu najzamršeniji, a u kontekstualnom najbogatiji Tribusonov krimić. Istovremeno, to je knjiga koja počiva na dvjema antipatičnim premisama. S jedne strane, počiva na jednoj vrsti političkog fatalizma prema kojem su bijesne lisice hrvatski kulturni usud. S druge strane, počiva na natruhama onog što naši desničarski kolumnisti zovu "urbani rasizam": na neodređenom osjećaju da su za sve što nam se događa krivi Dinarci, divlji Balkanci, selo, preciznije (premda neizrečeno) Vlaji i Hercegovci, bijesne lisice koje se uvijek, a danas više nego ikad, s obronaka brda obrušavaju na grad. ☒

Pisac sa zapadne strane

Iako govori sa zapadne strane i za zapadnu publiku, riječ je o izuzetno poštenom piscu, piscu – moramo priznati – vrlo visokog stila

Josip Novaković, *Grimizne usne*, Meandar, Zagreb 2000

Rade Jarak

Zbirka pripovijetki *Grimizne usne* izbor je iz djela američkog pisca našeg porijekla Josipa Novakovića, a predstavlja pravo prozno osvježanje. Novaković je dosad objavio tri zbirke priča: *Apricot from Chernobyl*, *Yolk* i *Salvation and Other Disasters*. No, na neki način nije potpuno američki pisac. Značajan je i za domaću književnu scenu, iako piše na engleskom, jer su njegove teme zapravo naše i tiču se razdoblja o kojemu piše većina suvremenih pisaca u Hrvatskoj. Odmah moram reći da su rijetki hrvatski pisci koji imaju tako dobre ratne fabule i koji su tako dobro pogodili bit rata i etničke mržnje. Moram priznati da sve do nedavno nisam čuo za Josipa Novakovića. Kad se iznenada, kao grom iz vedra neba, pojavi novi pisac, dobar pisac, onda ga publika i kritika prilično teško primaju. Teško je priznati i reći: ovaj iz Amerike nadmašuje većinu domaćih pisaca. Bolje se kuži u naše stvari, bolje opisuje rat, etničku mržnju i apsurd takvog života, bolje nego mi, domaći,

pogađa bit problema. Teško je to priznati "strancu" koji piše na engleskom i živi u Americi. I tko je uopće taj američki baptist koji je došao dijeliti pravdu u našem dvorištu?

Engleski jezik na kojemu piše samo je jedan od Novakovićevih paradoksa. Naime, iz Hrvatske je emigrirao 1976. godine i s vremenom djelomično zaboravio jezik. Dakle, imamo čovjeka, pisca, koji izuzetno dobro poznaje prilike kod nas, a ne zna dobro naš jezik, pa imamo još jednog zapadnjaka koji stvari bolje poznaje od nas samih. Na stranu politika, to je za pisca izuzetna pozicija. Egzil je odlična stvar za tu vrstu mazohizma, sjetimo se, na primjer, da je Günter Grass napisao *Limeni bubanj*, zavičajnu epopeju o Danzigu, za vrijeme boravka u Parizu.

Egzil kao prostor nostalgije

Egzil otvara prostor nostalgije: Novaković na jednom jeziku traži ono što je izgubio u drugom. On je možda želio rekonstruirati stari, izgubljeni svijet. U tome je uspio, a to je prije svega uradio za zapadnu, američku publiku. Taj odmak, svojevrsni didaktički ton, pomalo vrijeda domaćeg čita-

telja, jer mu objašnjava tko je tko, kao da to na Balkanu već svi odavno ne znaju. Inače to je jedan od temeljnih problema svih onih koji pišu na hrvatskom, a bili su dovoljno ambiciozni da zamisle da će se to možda jednog dana prevesti na neki svjetski jezik. Treba li u tom slučaju zamišljenom čitatelju opisivati tko je bio ban Jelačić, kako izgleda njegov brončani kip i u kojem je smjeru okrenuta njegova sablja?

Novakovićeva proza funkcionira na svim razinama. Svladao je jezik realističkog pisma i s njime majstorski barata. U korištenju porredbi, toplom i sentimentalnom tonu pripovijetki podsjeća na Danila Kiša (obiteljski ciklus), naročito kratka priča *Led*. Ne samo da podsjeća, već mjestimično doseže kiševske visine. Po udjelu religijskog podsjeća i na ruske židovske pisce, primjerice Kanovića. Ipak, baptizam je u Novakovićevu pismu čudno isprepleten s grijehom, sa seksualnim prijestupima. Njegovo pismo ima određenu žicu ironije prema religiji i žicu duboke pobožnosti. Sam za sebe kaže: "Ja sam površinski ateist, a dubinski teist." Stoga se njegov stav može usporediti s neobičnim, dvstrukim Rushdijevim odnosom prema religiji. Pogledajmo, na primjer, ulogu falusa starog baptista zidara kao algoritma dobra i zla u priči *Kraj*. S druge strane, osjeća se tek mali utjecaj američke proze, u apsurd, u neurotično-filozofskoj rečenici sličnoj Pynchonu.

Mit o vječnom zlu

U moralnom ili etičkom pogledu, onaj diskurzivnoj razini koja bi se morala nalaziti u temeljima svakog literarnog djela, također

je korektan. Dokazuje nemogućnost i glupost uopćavanja, apsurd rata, užas kolektivne mržnje, ratno profiterstvo itd. Možda je najuvjerljiviji u onim pričama u kojima kritizira američki imigracijski sustav. Dakle, s te strane ništa mu se ne može prigovoriti. Stoga je na ovom mjestu potreban manji ekskurs, moraliziranje o moraliziranju. Možda postoji jedna jedina stvar koja, iznimno meni, smeta. Zašto se Novaković utječe neumitnom kruženju zla? On je vrlo blizu fatalističkoj tezi o zamršenim i skoro vječnim spletkama između balkanskih plemena. Možda to ima veze s njegovom baptističkom tradicijom (i baptizam je još jedan razlog njegove drugosti, stranosti). Na taj način povratkom na cikličko kruženje zla, povratkom u skute balkanske mitologije, on zaista ima čudan odnos prema ratu i mržnji. U okviru svoje naratologije eksploatira ga – i kao što sam kaže u jednom razgovoru – profitira, postaje *ratni profiter*, na indirektna način, naravno.

Dakle, mitologija zločina, uranjanje u mitski Balkan ima ponešto andrićevsko, dobro za zapad, a loše za nas ili sam možda spomenuo Andrića ondje gdje ne treba. Kakav bi bio drugi pristup, možda različit od onog koji priznaje primat i snagu zlu? Ne znam. Možda jednostavno manje pesimističan, ako je to uopće moguće. Stoga, treba čitati Novakovića i treba prihvatiti Novakovića. Jer iako govori sa zapadne strane i za zapadnu publiku, riječ je o izuzetno poštenom piscu, piscu – moramo priznati – vrlo visokog stila. Ako ništa drugo, Amerikanci bar znaju otkriti književni talent i odati mu priznanje. ☒

DA LI JE VLAST VIRTUALNA ILI REALNA? ZAŠTO SE NIJE U SRBIJI PONOVILO RUMUNJSKA?
DA LI JE BAJUK ČLAN ORGANIZACIJE OPUS DEI? ŠTO SU RADILI GENERALI U KNINU?

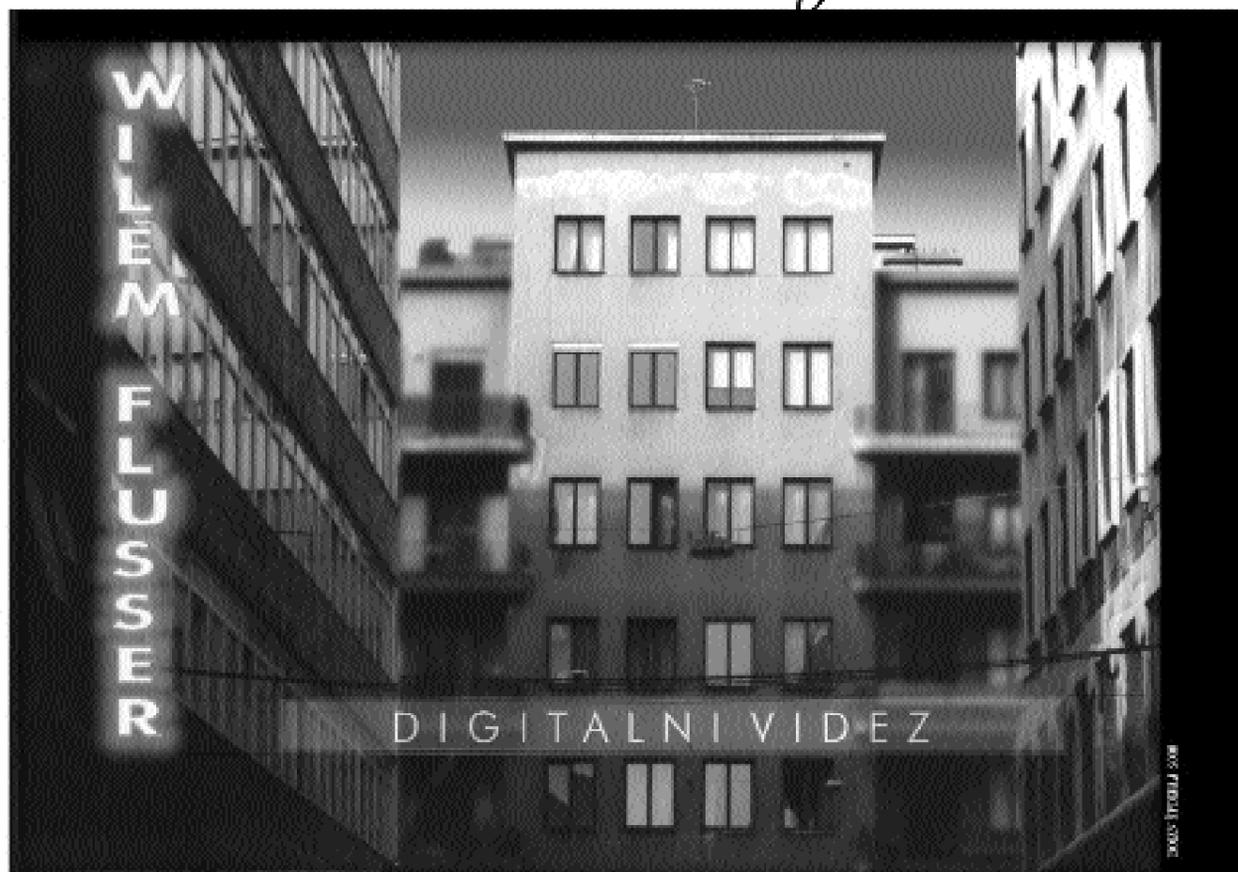

Na sva ta pitanja i na mnoga druga za koje znamo da su uzrok vaših stresova
odgovorit će vam u knjizi majstor:

Vilém Flusser: Digitalni videx

Uskoro u svim kioscima bivše Juge-nevjerovatne cijene-lijep poklon za božić

KODBA

Študentska založba

MRKVI I INFORMACIONA DEŽELJA
Čak bih voleo videti
da je u ovom svijetu
često.
Često da.
Vidjeti u ovom svijetu
često da.

OD SUVICIJA I PROJEKTA
Općenito
odgovor je da.
Često da.
Vidjeti u ovom svijetu
često da.

Težak je život u tebi i u tebi i u tebi i u tebi
Kaj mi je - da.
Često da. Inače uopće
ne bih mogao videti
u ovom svijetu često da.

Izdanje: ŠTUDENTSKA ZALOŽBA, ZBIRKA KODBA, LJUBLJANA, UVODNI TEKST: JANEZ STREHovec, DIGITALNE FOTOGRAFIJE (IZ SERIJE LJUBLJANA - GLAVNO MESTO DEŽELE), LIKOVNA OPREMA: ROJAN ŠTOKELJ, PRIJEVOD: ŠPELA VIRANT

<http://www.knjigarna.uni-lj.si>

KODBA

Študentska založba

Zločin i kritika

Reagiranje na tekst *Neinformiranost kritičara, Zarez*, br. 39

Marin Blažević

Članovima Upravnog odbora Hrvatskog centra ITI, Ivanu Matkoviću, Sanji Nikčević, Gordani Ostoyić, Denisu Peričiću, Borisu Senkeru, Srećku Šestanu i Zeljki Turčinović!

Štovani kolege, u vašem zajedničkom i poimence potpisanim pismu u kojem me prozivate, ni više ni manje zbog navodne «neinformiranosti», potkralo se upravo nekoliko nepreciznih informacija te konstatacija.

1. Ne zovem se Dalibor nego Marin Blažević, što vam je uspjelo pogoditi tek u drugom pokušaju.

2. Nakon što ste nanizali imena sudionika Međunarodnog foruma kazališnih kritičara održanog u ožujku u organizaciji Hrvatskog centra ITI-UNESCO, izrazili ste zadovoljstvo što se i u *Zarezu* "našlo mjesta za kritičke, manje ili više izravne osvrte na te dane, kao i za problemske članke o kazališnoj kritici". Moram vas, štovani kolege, ipak zamoliti da ponovo pročitate moj prilog, ne biste li uvidjeli da nisam, naime, pa čak ni pod pseudonimom Dalibor Blažević, objavio ni "kritički", ni "manje ili više izravan", ni "osvrt", ni "na te dane", ni "članak o kazališnoj kritici". Naprotiv, poveo sam fiktivni razgovor s Brankom Gavellom, uglavnom o odnosu kazališne kritike i književnosti: naslov: Kritičar je literarni stručnjak.

Razgovor uopće nije vođen o "tim danima" ni povodom "tih dana", ali, istina, najavljen teme diskusija na Seminaru za mlade kritičare, kao samo jednom od zbivanja u sklopu vašeg Forumu, same su se nametnule kao poticaj za razgovor i pružile priliku za sočan uvod.

3. Prozvali ste zatim krug suradnika *Zareza* da te ustvrdili da su oni "jednodušno doveli u pitanje nakane organizatora foruma i dvaju seminara, napose onoga za naše mlade kritičare i stručnu kompetenciju njihovih voditelja." Kako se u cijelih pet stupaca razgovora s Gavellom nijednom riječju ne spominje vaš Forum, pretpostaviti je da ste do takve konstatacije došli isključivo na temelju mojeg uvodnog pitanja postavljenog sugovorniku. Volio bih, međutim, da ste u pismu u kojem se tako zdušno zalažete za «informiranost kritičara», ipak točno informirali čitatelje: kojom sam rečenicom ili dijelovima rečenice doveo u pitanje "nakane" i, konkretno, nečiju "kompetenciju"? Postavljajući prvo pitanje Gavelli naglasio sam da mi se iz subjektivne perspektive teme Seminaru za mlade kritičare — ali ne i "nakane" Forumu, ni teme simpozija Kazališna kritika u novom tisućljeću koje ste pedantno nabrojali — čine (!) "neopisivo trivijalnim", te primijetio da tako postavljene teme Seminaru podilaze krajnje omalovažavajućem stavu većine tzv. praktičara o kazališnoj kritici. Riječ je, dakle, o imanju i izricanju mišljenja, koje bi tek posredno moglo biti pročitano kao dovođenje u pitanje nečijih "nakana" i "kompetencija" da sam uistinu i napisao "osvrt" ili "članak" o Seminaru za mlade kritičare. A nisam. Ni ja, ni Dalibor.

4. U pravu ste, "ni u čemu nisam sudjelovao, osobno ništa od svih tih zbivanja nisam pratio". Ali zašto bih? Zar sam pisao o sudjelovanju, praćenju ili slušanju? Zar sam uopće pisao o tom vašem Forumu (vidi pod 2.)? Brine me ipak to što kažete da "ni s kim o radu na seminarima nisam iscrpnije razgovarao". Ma ja sam bio uvjeren da je Gavella pohadao barem taj Seminar za mlade hrvatske kazališne kritičare!

5. Netočno je da sam "sve svoje dojmove, zaključke i sudove izveo iz dvije-tri 'radne teze' prepisane s popratnih letaka". Prvo, pisani izvor koji me samo potaknuo na prvo pitanje postavljeno Gavelli ne sadrži dva-tri, nego sedam pitanja, a cijeli je slučaj utoliko sramotniji ukoliko su to za vas uistinu bile, kako sami kažete, "teze", pa makar i radge. Ukoliko insistirate da vaša pitanja, poput Sto korumpira kazališnog kritičara? Što je najveći zločin

ni koji može počiniti kritičar? Jesu li veze opasne? Tko će primijetiti ako kritičari nestanu? itd. ipak shvatimo kao vaše "teze" (npr. kritičari ionako čine zločine, a pitanje je samo što je zapravo njihov najveći zločin), dopustite da primijetim kako bi montažom takvih "teza" netko lako mogao složiti i presudu: kritičari su uglavnom korumpirani zločinci i valja ih eliminirati.

Drugo, nisu ta pitanja usput nabačena na "popratni letak" koji se dijelio na cesti ili bačao iz aviona, nego je riječ, štovani kolege članovi Upravnog odbora, o pozivu na sudjelovanje i službenom programu jednog Seminara u organizaciji Hrvatskog centra ITI-UNESCO, o dvije gusto ispisane stranice A4 papira koje su priložene zajedno s prijaviteljom, programskom materijalu cijelog Forumu, a koji sam primio poštom kao i svi drugi bivši i sadašnji članovi vašeg tzv. Instituta. Teze, kako vi pišete, uredno su razvrstane po danima Seminaru te uvrštene u raspored Seminara za svaki pojedini dan, gdje su se našle zajedno s razgovorima u povodu predstava te uvodnim izlaganjima voditeljice seminara o uistinu širokom rasponu kazališno-kritičarske prakse: od američke, preko britanske do južnoafričke.

Čin nekritičkog obožavatelja

Reagiranje na tekst *Estetika marksističkog linča Nataše Govedić iz Zareza* br. 39, 28. rujna 2000.

Nebojša Jovanović

Poštovana gospođo Govedić, "vi ironično pozivate na moju medijsku likvidaciju".

Molit ću Vas da mi povjerujete na riječ da svojim reagiranjem zaista nisam smjerao nikakvu medijsku likvidaciju. Baš kao što Vi tvrdite da njegujete upućenost u mišljenja drugačija od Vaših, i ja to mogu ponoviti glede Vas: uistinu mislim da za Vaše tekstove u *Zarezu* mora biti mjesta, jer volim biti upućen kakve oblike banalnost danas može poprimiti.

"Namijenivši tekst reagiranja glavnoj urednici *Zareza* lijepo ste pokazali i kako po vašem mišljenju funkcionira hijerarhija u marksističkom ključu: kao apel 'vrhu hijerarhije' za likvidaciju nepodobnih 'nižih' članova partije.". Hvala na ovoj fantazmi o uredništvu *Zareza*: da u gospođi Zlatar vidim ono što Vi tvrdite da vidim, sigurno joj ne bih slao poruku namijenjenu rubrici reagiranja. Dakle, bez obzira na formu moje poruke njezin je istinski adresat jasan. I da ne bude zabune: provjerite kako počinje, primjerice, reagiranje Neinformiranost kritičara, objavljeno na istoj stranici gdje i Vaša Estetika marksističkog linča. Nevjerojatno, ali počinje sa: "Poštovana gospođo Zlatar!" Jesu li time potpisnici tog reagiranja pokazali kako po njihovom mišljenju "funkcionira hijerarhija u marksističkom ključu"?

"No budući da vi niste upregli svoje argumente u obranu Jamesona...".

Duhovito, nema zбора. Da je u Vašem tekstu iznesena kakva argumentirana kritika, možda sam i mogao doći u napast da, silan li sam i mrijeti naviknut, jednog Jamesona branim. Ili, postavimo to ovako: Vaš tekst ne računa sa samim Jamesonom kao mogućim adresatom, jer da računa — nekakve bi vražje argumentacije u njemu moralo biti. Moj tekst pak, naravno, isključivo računa s Vama i općim mjestima koja ste izručili.

"Zahvaljujem vam što ste usput tako čitko izrazili i ortodokšno šovinistički stav o tobož 'nepobitnoj' zaglavljenosti ženskog uma na kognitivnoj orijentaciji sapunica".

Kako bi se ženski um mogao zaglaviti na nečemu poput kognitivne orijentacije sapunice, k tomu još i tobože "nepobitno" (molim Vas, mogao bi netko zbog ovih navodnika još i pomisliti da sam negdje rabio tu riječ, te da me Vi citirate) nije mi posve jasno, a kad ste sve to popepeli mojim "čitko izraženim" ortodoksnim šovinističkim stavom, nije mi bilo druge do posegnuti za vlastitim tekstom. U kojemu sapunicu (Esmeralda), orijentirana k nekom meni neshvatljivom sjeveru i smjeru, spominjem u sljedećoj rečenici:

Odnosno, ako ste propustili više od 70 epizoda *Esmeralde* pa vam ovaj trolist poučaka nije jasan, evo pojašnjenja: imamo posla sa "sviješću kako se uz ponešto duha i humora može preživjeti i u najcrnjim te najusamljenijim

uvjetima, boreći se s obiteljskim, i školskim i tržišnim i klasnim nasiljem."

Zahvaljujući odgovarajućem fontu, moja je rečenica uistinu čitka, no gdje su ovdje ženski um i njegova nekakva tobožnja "nepobitna" zaglavljenost, ostaje mi, priznajem, nedokučivom misterijom. No, dozvoljavam da u univerzumu gdje me promoviralo u marksistu jer sam urednicu *Zlatar* zazvao pismenim vokalivom, mogu postati i ortodoksnim šovinistom jer sam spomenuo *Esmeraldu*. Ili možda čak ni to nije razlog? Jer "odmah" ste Vi vidjeli kako ja znam "gdje je mjesto ženama, a gdje Velikim Učiteljima"! Moje čestitke, ta Vi ste telepatiku vezu uspostavili ne samo s uličnim mačkama, nego i sa mnom! Salu nastranu, ali od titule ortodoksnog šovinista neće biti siguran nijedan posjednik muških gonada, sve dok se feminizmom kite telepate koje presijecaju da što je feminizam, a što šovinizam (ove odrednice, izgleda, kod njih funkcioniraju u nekakvoj dihotomiji). Kazati "on je ortodokсни šovinist" najveći je domet ovog kvazifeminizma, ter je on, paradoksalno, uvijek u zenitu.

"Ljubazno bih vas nadalje molila da mi, čak ni u funkciji Žižekova prevodioca, ne nstavite objašnjavati kako bi bilo bolje da konačno 'izadem na pravi put' marksističke kritike".

U ovakvim prepiskama nije poželjno biti aljkav s navodnicima (prvo s "nepobitnom" zaglavljenošću, a evo sada i s "izlaskom na pravi put"), ali se uzdam da će pozoran čitatelj shvatiti kako me ipak ne citirate, jer nikad nikome nisam objašnjavao kako bi bilo bolje da konačno "izade" na bilo kakav put. Glede Žižeka: hvala, premda je riječ o nečemu što se ne treba posebno isticati. Naime, o inicijaciji je riječ: tek kada ispunitu kvotu prijevoda Žižeka, možete postati punopravnim pripadnikom dragog Vam Žižek-kulta. Inače, dajem sve od sebe, pomalo prevodim i Saleclovu i Bronfenovuu, teško je, znate, stići na sve.

"Ako je vaš tekst nova varijanta prikrivene polemike između *Zareza* i *Arzkina*...".

Nije. Nije, jer objaviti javno reagiranje, kako sam uradio, sve je samo ne nova varijanta nečega prikrivenog. I uopće, nije mi poznata nikakva "prikrivena polemika između *Zareza* i *Arzkina*". Znam za polemiku koja uopće nije bila prikrivena, pače otvorena i svima je bila na uvidu, a bit će da i Vi na nju mislite jer poimenice prozivate njene sudionike.

"Ne shvaćam zašto uopće pišete agresivnu polemiku na moj tekst koji, kako velite, em nije dostojan pažnje, em ga smatrate bjelodano i banalno pogrešnim".

Da Vaš tekst nije dostojan pažnje, to velite Vi, ja ništa slično napisao nisam. Uostalom, bar ova moja reagiranja pokazuju da nalazim da su Vaši tekstovi pažnje vrijedni. Shvaćam Vašu zapitanost: premda ste i sami napisali agresivan komentar nečega (Jamesonovo predavanje) što smatrate bjelodano i banalno pogrešnim, to Vam iskustvo ne može pomoći da shvatite moju odluku da učinim nešto slično. Jer, ipak je na djelu potpuno odsustvo simetrije — Vi o Jamesonu pišete znajući da on Vaš tekst neće ni pročitati, ja o Vama pišem znajući da ćete moj tekst Vi pročitati i odgovoriti na njega. Otud moje reagiranje prije možete shvatiti kao čin "nekritičkog obožavatelja" Igora Mandića, nego "nekritičkog obožavatelja" Fredrica Jamesona. (Znam da je Mandića malo teže potopiti u marksističku turšiju, no ako Vam je to uspjelo sa mnom, i za Polemičara ima nade).

"Rastanimo se naposljetku...".

Nažalost, za razliku od "Velikog Učitelja" nisam imao čast sastati se s Vama, ter se od Vas ne mogu ni rastati. Ukoliko pak mislite na Vaš susret s mojim reagiranjima, tada dopuštam da ćete se Vi rastati od mojih tekstova, no ja od Vaših baš i neću. U trenucima kad se ne predajem lakanovsko-marksističkom ritualnom transu s inim pristašama Žižek-kulta, kako već natuknuh, čitam *Zarez*.

Preporuke za knjižnicu: hvala, François Fureta zaista nisam imao prigodu čitati i dajem časnu pionirsku riječ da ću pokušati naći spomenutu mu knjigu. Glede dječje literature, sjećam se da su za moju dječjaštva biblioteke *Vjeveřica* i *Lastavica* bile sjajne. Slučajan uzorak: Andersen, Lovrak, Schwabb, Copić, Kušan. Pretpostavljam da Vam neće biti teško odrediti spol njihove fikcije. Pače, možda su upravo neki od njih posijali u meni klicu marksističkog šovinizma, no dozvoljavam da biste mogli uživati u njihovim djelima. ☑

impresum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.com

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Marcela Ivančić

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

pomoćnice glavne urednice: Katarina Luketić, Iva Pleše

redaktor: Boris Beck

redakcijski kolegij:

Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Nataša Ilić,

Rade Jarak, Agata Juniku, Pavle Kalinić,

Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Dušanka Profeta,

Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović,

David Šporer, Igor Štik, Gioia-Ana Ulrich,

Davorka Vukov Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Marko Plavić

tajnica redakcije: Nataša Polgar

priprema: Romana Petrinc

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

SUTRA!

JutarnjiLIST
365 puta bolji!